Հայկական գիտահետազոտական հանգույց
Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonComercial 3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) **license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format
Adapt — remix, transform, and build upon the material

ՀԵՌ
2093

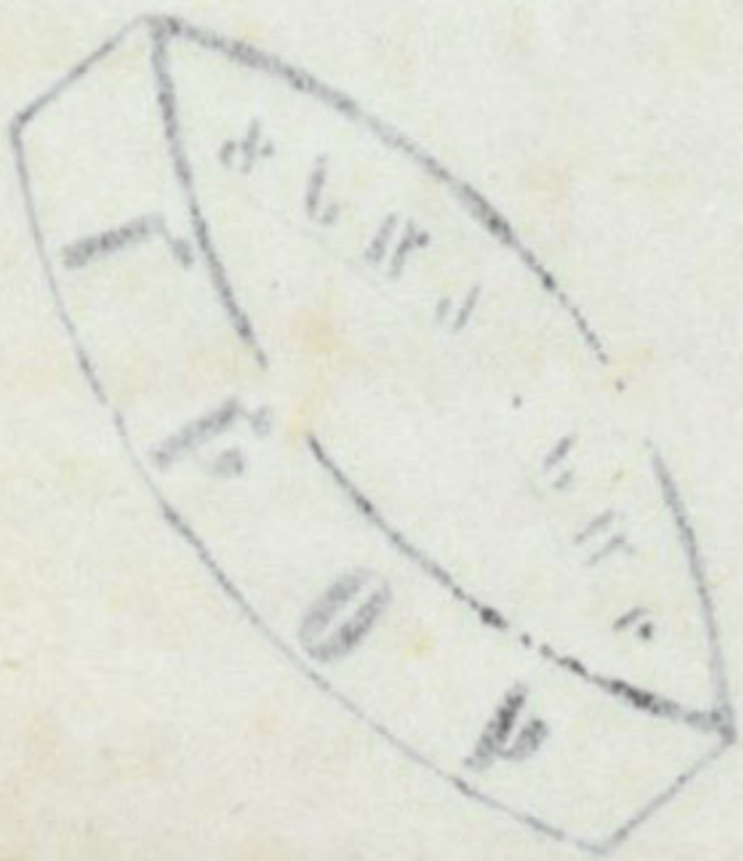
1999

1913

ԽՄԲԱՍՈՒՄՔ

ԿԱՊԱՏՈՒԹԵԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆՑ

ԽՈՐՀՈՒՐԴ

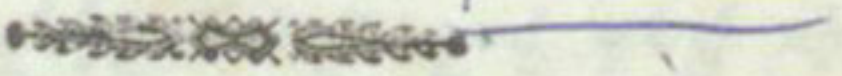
ԳԱՂՏՆԻ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆՑ

ԳՈՐԾ ԳՐԱԳՐՈՒԹՅԻ ԺԱՄՈՒՆ ԵԿՈՒՑՅԻ

ՑՕՐԻՆԵԱՅ

ՀԱՄԱՌՕՏԵԼՈՎ ԵՒ ՆՈՐ ՆԵՐԱԾՈՒԹԵԱՄԲ

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՊՐ. Տ. Կ. ՏԷՐՈՅԵՆՑ

Ի ՀԱՅՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ՍՐԲՈՑ ԷՋՄԻԱԾՆԻ

Տ. Տ ՄԻՏԹԻԼՈՍԻ Ը.

ՎԵՀԱՓԱՌ ՍՐԲԱՋԱՆ ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍԻ

ԵՒ

Ի ՊԱՏՐԻԱՐՔԱԿԱՆ ՏԵՂԱՊԱՀՈՒԹԵԱՆ

Տ. Տ. ՍՏԵՓԱՆՆՈՍԻ

ՍՐԲԱՋԱՆ ԱՐՔ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻՆ

ՆԻԿՈՄԻԴԻԱՅ

1863

ԻՏՊԱՐԱՆԻ Ց. ՏԷՐՈՅԵՆՑ

Ի ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՕԼԻՍ

9209З-Ա

ՆԵՐԱԾՈՒԹԻՒՆ

Ա ՐԴԿԱՑԻՒՆ ընկերութեան ընթացից եւ յօժարութեանը վրայ դիտելով առէն մտադիր մարդիկ տեսած են որ մէկ ապականութեան սերմ մը կայ. աղէկը ճանչնալով գէշի միտում մը, որով՝ ուրիշ առէն բան մէկ դի ձգենք, իրենց խղճին առաջը պատասխանատու կըլլան. եւ՝ անոր դատաստանէն չեն կըրնար ազատիլ.

Այսպէս անոլորելի դատաւորի մը տուած նեղութենէն ազատելու համար մարդկային չարութիւնը հնարք մտածեր եւ գտեր է իր խիղճը խաբել, եւ քնացընել, որպէս զի անոր դատը չկրտամբանքներէն ազատի. եւ ատոր դիւրին կերպն էր իրենք զիրենք համոզելը որ առէնուն գիտակցութեանը գէշ երեւցած բաները իրօք գէշ չեն. անոնք արգելող հեղինակութիւն մը չկայ. մանաւանդ թէ ազէկ ալ են. որովհետեւ մարդոյս բնութիւնը կըթելադրէ անոնք գործելու, եւ բնութիւնը գէշ բան չըներ, ասիկայ՝ ազամային մեղօք մարդոյս բընութիւնը ապականուած ըլլալուն ուրացութեանը մէկ արդիւնքն էր.

Նայեցայս դրութեանն դէմ բոլոր աշխարհ կը բողոքէր. ամէն ազգ՝ թէ նոր եւ թէ հին, քրիստոնեայ, հրեայ, աղանդաւոր, հեթանոս, ամէնն ալ բարոյական սկզբունքներու աստուածային հաստատութիւն մը կուտան. եւ ամէնուն սկզբունքներն ընդհանրապէս մէկ են. ասիկա՝ ամէնուն սկզբնական աղբիւրը մէկ ըլլալը ցուցընելով, որ է մարդոց ցըրուելէն եւ զատ զատ ազգ կազմելէն առաջ մէկ տեղ գըտնուած եւ մէկ նախահօր մը եւ անոր օրդւոցը վարդապետած. ժամանակէն ճնացած աւանդութիւն մը, նոր յանդիմանութիւն մըն էր իրենց կրնց ծառայող մարդոց սխալ դրութեանը։

Նոր ի՞նչ ընելու էր։ Աւրիշ ձամբայ չէր մնար, բայց եթէ այն նախնեաց աւանդած ընկերութիւնը կամ հետ գՀետէ իրենց պաշտած աստուածներուն օրինակովը եւ հեղինակութեամբը խափանուած ցուցընել, կամ հնութեան բարոյական պատուէրները անհին նախապաշարմունք սեպել։

— Առաջ նոյն օրինակը կուապաշտներուն մէջ կը տեսնեմք։ Հնութեան եւ պոռնկութեան մեղք ըլլալը աւոնք վերցուցին, իրենց գլխաւոր չաստուածոյն Ախոսի համար կերպ կերպ հնութիւններ պատմելով. եւ Նաբելոն Հելայ մեհեանը հնութեանց խառնարան մը ընելով. որպէս թէ աստուածահաճոյ բան մը ըլլար ասիկա. որով ամէն մարդ՝ իրեն պաշտած մեծ չաստուծոյն օրինակին հետեւիլը չէ թէ ընդ-

գէմ օրինաց ժողք , այլ մանաւանդ բարեպաշտութեան գործ մը կըսեպէին :

Երկրորդին ձեռք զարկին քրիստոնէութենէ աւրուած մոլիններըն : Կռապաշտութիւնը կըլթեւակ աշխարհի մէջ իր գոյութեան շրջանը լըմընցուցեր՝ եւ միայն Ափրիկէի ներսերը եւ Ափկիանիայի անծանօթ կղզիները , եւ Ինդկաստանի արեւակէզ եւ Սիպերիայի ցրտաւարտուած երկիրները քիչ մը խաղաղ հետք թողուցեր էր . ասոնց հետեւիլը եւ ասոնց ուսմունքը հաժարձակօրէն նորոգելը ամօթ էր : Ինթանոսներուն չաստուածներուն ոչընչութիւնը , եւ անոնց համար պատմուածներուն քանաստեղծական կեղծիք ըլլալը ամէնուն ճանչցուած ըլլալով՝ բազմաստուածութիւնը կրլթեալ պղտոց մէջ չէր կրնար նորէն հին եւ արմատ գտնել :

Ասոր ճար մտածեցին՝ . քրիստոնէութիւնն ալ՝ որ ամենամաքուր բարոյականին հիմն է , կռապաշտութեան նման խափանելի ցուցընել , եւ իրօք ալ խափանել՝ թէ որ հնար է նէ : Թէ որ այս ընելու յաջողէին նէ՝ մարդոյս այս ինչ գործը մեղք է՝ այն ինչ գործը առաքինութիւն է ըսելու եւ հաստատելու եւ մարդոյս խիղճը պարտաւորելու հեղինակութիւն մը չէր ճար . եւ իրենք ալ խղճին լուծը իրենց անձէն բոլորովին թօթափած նեռած կըլլային :

Բայց ասիկայ դիւրաւ ըլլալու բան չէր . քրիստոնէութիւնը ուղղակի եւ անպատրուակ ջրթը բանի չէր գար . հակառակորդներ շատ

կուննար . աւելի ալէկ սեպեցին կողմնակի ձամբաներ բլտնելը . քայց ասով ալ քիչ ժամանակի մէջ բան չէր ըլլար . երկար ժամանակի եւ օգնականութեան կարօտ էր . ուստի գործը շարունակելու եւ գօրացընելու համար ընկերութիւններ պէտք եղան :

Ընկակայ ալէկ հասկցան այն մարդիկը՝ որոց համար երեւելի կըրնանք ըսել՝ Քոմոսոռնե ըլլալու գործ . ընկերութիւններ հնարեցին . եւ որպէս զի նպատակը անուններէն չգուշակուի Ընչաց ուրնապրիք (Վերա Տաուն) անուն գրին : Ինչպէս որ անուններնին կըննշանակէ՝ ասոնց յայտնի եւ ամէնուն գիտնալու համար սահմանուած նպատակնին պիտի ըլլար երեսաց արուեստէն եղող էջերուն օգնել , որ ինքնին գովելի նպատակ մըն էր . մարդ չէր կրնար չհաւնիլ : Ընտնցմէ ետքը եւ ասոնց նայելով՝ ուրիշ խումբ մը արուեստաւորներու ընկերութիւն մըն ալ հնարեցին Լոտալնայի մէջ՝ Քարպընարի անունով , որ ածխագործ (քէօմիւրճի) ըսել է . ասոնց ալ անունները նոյնպէս ի նպատակ , կամ աւելի պարզ ըսենք՝ պատրուակը՝ ածխագործ կարօտեալներուն օգնել էր :

Ո՞նչ կար ասոնց մէջը՝ որ օրինաւոր կերպով երեսաց ելլելէն կը խորշէին . ցուցուցած նպատակնին մարդասիրական՝ եւ ամէնուն ընդունելութեան էր . այսու ամենայնիւ միայն այնքանը գիտցուած էր որ այս անուններով ընկերութիւններ կան . բայց ո՞վ են ընկերք պրուոդնե-

լը. ոչ կըզգէ ընկերութեան. ժողովքներուն տեղը ոըր է. մեծերուն ոչ է. ընկերութեան պայմաններն ու կանոններն ինչ է. ատոնք լսելին պարտաւորեան մէջ ծածկուած ձեացին. միայն իրենց ճանչնալու ու հասկրնալու նշաններ ուզէին տրուլ մեկըզմեկ կըրնային գտնել: Ընկերներուն մէջ ալ այլ ու այլ աստիճաններ որոշուածներ կային. նոքաոտաները միայն պատրաստել նպատակին համար ընկերութեան գլխաւորին որոշել տուրք մը կուտային. ու անոնց դէց գաս բան չէին գիտեր. ու ասոլ՝ երբ որ իրենք ալ մէկ փորձութեան մը գալուլ չբաւորելնեան հասնէին նէ՝ նոյն անուսկէն օգնութեն գտնելու իրաւունք կունենային: Ատոնք երկար ժամանակ կըփորձուէին. ու թէ որ աղէկ մը իմացուէր որ ատոնք խորհրդապահ են. ու ամէն բան աչքերնին կառնեն՝ խորհուրդնին գուրս չեն հաներ, այն ժամանակը կոպտելնեբուն կարգը կըմտնէին, ու հետ գնետէ ու աստիճանաբար՝ անոնց ամէն խորհուրդներուն տեղեակ կըլլային:

Խորհուրդը գաղտնի ճեալոլ գործադրութեն չէր կըրնար ըլլալ. ուստի կամաց կամաց ծայր տուաւ: Գրանսայի մէջ երբ Լուդովիկոս չորեքտասաներորդը գիտութիւններուն պաշտպան եղաւ, թագաւորին հաճոյ ըլլալու ու յարգ վաստկելու ու ապրուստ ճարելու համար ամէն մարդ ձեռքը գրիչ առաւ. խելքին փչածը կըգրէր: Այս գաղտնի ընկերութիւն-

ներուն մէջ գտնուող ճարտարներն ալ սկսան իրենց մասնաւոր դրութեանը վրայ կեղծ պատմութիւններ շինել. որ էր աւրուած եւ աշխարհաւեր սկզբունքներու նոր պատրուակ եւ նոր վարագոյր մը տալ. իրենց վարպապետութիւնը կամաց կամաց ռամիկներուն մտքին մէջ տեղաւորել, առանց իրենք զիրենք մատնելու եւ օձիքնին (եախանին) ձեռք տալու:

Նոր յաջորդ Լուդովիկոս Հնգետասաներորդին ծնողքին վրայ կարծիք մը աւելի քացուեցան. եւ համարձակութիւնին աւելցաւ Լուդովիկոս Հնգետասաներորդին զեղխ եւ թոյլ կառավարութեան առնը. անանկ որ՝ անոր յաջորդը Լուդովիկոս ԺԶ երորդ՝ բարի եւ բարեպաշտ թագաւորը ոչ միայն ասոնց առաջը չկրցաւ առնել, որ արդէն հինցած եւ ահագին զօրութիւն վաստկած էին, այլ եւ ինքն ալ անոնց զոհ եղաւ. Ինակ ինքը չէ. իրեն գլխատուելէն մինչեւ մեծին Նաբոլէոնի ինքնիշխան գահակալելը, 1793 էն մինչեւ 1802. քանի մի միլեոն մարդիկ ալ զոհեցան. Հազարի այլ թագաւորութիւնը վերնալով հասարակապետութիւն եղաւ. եկեղեցիները գոցեցին. վանքերը գոցեցին կամ փլուցուցին. եկեղեցականները աշխարհական իշխանութեան տակ ձըգել ուզելով իրենց նոր հաստատած հասարակապետական սկզբունքներու հպատակ մընալու երդում կուզէին. անոմսուին կեանք վա-

ըն֊լու համար ըրած ուխտերնին աւրելով կարգա֊
ուելու կըստիպէին . եւ Հնազանդողները կը֊
հարկադրուէին կամ բուն Կաղղիայի մէջ պա֊
հուած մնալ՝ Հոն գտնուող քրիստոնէից Հոգե֊
ւոր պիտոյից Հասնելու համար , եւ յայտնը֊
ուած ատեններին կեանքերնին կորսընցընելու վը֊
տանգ կար . կամ՝ աքսոր կըխրկուէին , շատը
Հարաւային Ամերիկայի Կիւյան գաւառը՝ որ օ֊
գին գէշութեանը Համար երկար եւ չարատանջ
մահուան դատապարտուիլ ըսել էր , կամ իրենք
իրենց կամքովը տարաշխարհիկ պանդխտութեամբ
օտար երկիրներ կերթային :

Ասարակապետականները՝ որպէս թէ այս֊
պիսի բաներով չնաշխարհիկ խելացի գործ մը
ըրած ըլլան՝ մարդկային խելքը կը գովասանէ֊
ին . քրիստոնէութիւնը ժողովուրդը մութ խա֊
ւարի մէջ կըձգէ՝ եւ գիտութիւններու Հետ
զվիսացնելով անոնց բնական թշնամին է կը֊
սէին . եւ ասկէց բնապէս կըՀետեւէր զիրենք
չէ թէ միայն լուսաւորիչ անուանել , այլ եւ մարդկային
ազգի լուսաւորիչ անուանել : Վերջապէս՝ մարդ֊
կային խելքը աստուածացուցին Տեւս Ուէլճ , ա֊
նունով : Ուէլճ բառը Եւրոպական լեզուներ֊
րուն մէջ իգական սեռ ըլլալով՝ այս նորահնար
չաստուածին կըլլար չաստուածուհիմը , եւ ա֊
նիկա ներկայացընողը կին մը ըլլալու էր . ա֊
սոր Համար պեղեցկադէմ բոզ մը գտան Մայ֊
խար անուն՝ եւ Փարիզու եկեղեցիներուն մէ֊
կին սեղանին առաջը դնելով պաշտեցին : Այս

չափազանցութիւնները անհատական կըլլային
թէ որ նոյն իսկ գաղղիացիները հաստատակատե-
տական կառավարութեան տուած վաւերական
վճռագիրներէն առնելով պատմութեան չաւան-
դէին ։

Ըմէն ժամանակի մարդոց միտքը այսպիսի
բաներու կանուխէն պատրաստելու հոգ տարեր
էին Վ՚օլտէր՝ իր գուարճալեան եւ ազդու եւ
յաւիտենական ոճովը ։ Ուսուց՝ իր տրամաբանական
գրուցուածքներովը՝ որով շատ վարպետ էր խա-
բէութիւն բանեցընելու, եւ ըսածներուն տը-
կար կողմը ծածկելու. տ՚Ըլանպէր եւ Տիտուս
եւ Ֆէլվէցիուս եւ տ՚Օլպախ եւ ուրիշներ՝ ի-
րենց գրուածներովը ։ Ասոնց մէկն ալ ուղղա-
կի քրիստոնէութեան դէմ բան չէր գրեր. այլ
ամէնքը կըմիաբանէին ըսելու թէ քրիստոնէ-
ութիւնը ժամանակ մը աղէկ՝ եւ մարդկային
ազկի բարերար կրօնք մըն էր, բայց անոր ժա-
մանակն անցաւ. Հիմակուան մարդոց պէտքին
անբաւական է. եւ ասկէց ետքը նոյնը պաշ-
տելը՝ մարդկային ազդին յառաջադիմութեանը
արգելք ըլլալով վնասակար է ։

Ասուծմէ աւանդեալ եւ անօրինակ հրաշք-
ներով հաստատեալ կրօնք մը ինչպէս ժամանակ
մը օգտակար՝ եւ ուրիշ ժամանակ վնասակար
կրնար, երբ նոյն իսկ այն կրօնքին հիմունքն
ու օրէնսդիրը նոյնը խրատ համօրէն աշխարհի
փրկաւէտ՝ եւ մինչեւ աշխարհիս վերջը տեւո-
ղութիւն ունենալու օրինք մը տուած էր։ Ասոր

պատասխան մը չկար կրօնից թշնամիներուն կոչէն. ուստի կըջանային ցուցընել որ քրիստոնէութիւնը, հրեութիւնն ալ մէկտեղ որ քրիստոնէութեան նախաշաւիղը եւ օրպէս թէ յառաջարանութիւնն էր, խելացի մարդոց գիտելու հնարք է, չէ թէ Աստուծմէ աւանդուած. եւ ասոր համար կոչնակն պատճառաբանութիւններ կը հանէին. որով ցուցանել կուզէին որ Աստուծմէ աւանդեալ բան մը ամէն կոչէն ճշմարիտ ըլլալու է. իսկ սուրբ գրոց մէջ ասանկ բաներ կան կըսէին, որոց սուտ ըլլալը հիմակուան մտքերը եւ բնագիտական եւ երկրաչափական գիտութիւնները եւ գիտութեանց ուրիշ ճիւղերը յայտնի կըննեն:

Իրենց ըսածը սուտ էր. այսպիսի գիտութիւններուն անունը իրենց ըսածին վրայ բնըլը՝ ասոնք չգիտցողներուն աչքին մոխիր փըչել էր: Այլեւս սուրբ գրոց ժամանակագրութիւնը սուտ կըհանէր եգիպտացիներուն եւ քաղդէացիներուն շինծու ժամանակագրութիւնովը, որ միայն մէկ թագաւորի մը տասն հազար տարի տիրապետութեան ժամանակ կուտային. բայց ինքը ոչ եգիպտացւոց եւ ոչ քաղդէացւոց լեզուն կամ գիրը գիտէր. ամէնուն ծանօթ յոյն մատենագիրներուն ալ տեղեակ չէր. որոց մէջէն Ֆլաւիոս Յովսեպոս սիկիլիացին՝ եգիպտացիներուն հնութեանց քաջածանօթ հեղինակն մատենագիրը կըվկայէ որ եգիպտացիները տարեշրջանութիւնը միայն հաստատուն եւ միօրի-

նակ պաշտպան մը ըլուներին. մեր հաշուած տա-
ւին պիտցող շատ չկար մէջերնին. երեք ամիսը
տարի մը սեպող կար. ումանք ամիսը ու ումանք
շաբաթը ու ումանք միւնչեւ անգամ մէկ օրը
տարի մը կը հաշուէին: ու ասկէց զատ՝ եղիպ-
տացիներուն հին. ժամանակագրութիւնները
քուրմերուն պահպանութեան տակը՝ ու անանկ
գրերով գրուած էին, որ ամիսկը գրերը ձեռք
ձգէր ալ նէ չէր կրնար հասկընալ. ասոնց
մէջ մէրքան դիւրին էր իրենց ազգը հինցըն-
լու ու պատուական ցուցընելու համար սու-
տեր խառնել. ու թէ որ այն գրերը միշտ մի-
օրինակ պիտի պահէին նէ՝ ամիսկին անմերձե-
նալի ըլլալուն պատճառը ինչ էր: Նայէ. քը-
րիստոնեայները իրենց ամէն գրքերը ամէնուն
ձեռքը կուտան, միայն՝ իմաստուն կարգաւորու-
թիւններով անոնց ծուռ հասկցուելնուն ա-
ռաջը առնելով. որով մինչեւ հիմայ անփոփոխ
ճշգրիտ են. ու ասկէց զատ ալ փոփոխութեան
ակ մնալը անհնար է:

Ժամանակագրութեան կէտը օրինակի հա-
մար յիշեցինք, որով կիմացուի որ ամէն գի-
տութիւններէ քրիստոնէութեան դէմ բերած
դարկութիւնին անհիմն է. առարկողները այն
գիտութիւններուն կամ անհմուտն են, կամ ա-
միկը խաբելու համար սուտ կըխօսին: Ու այս
ալ Աղբերի սկզբունքներուն մէկն է, որ ի-
րեն կռմման մարդոցը կը խրատէր որ սուտ խօ-
սին, ու բաներին սուտ ելլելէն չվախնան ու

չամբչնան. այլ շարունակ նոյնը կրկնեն. հա-
ւատացող մը ըլլայ նէ չայհ է կըսէր. կուսա-
կիցներն ալ այս խօսքը մըտիկ ըրին, եւ մին-
չեւ հիմայ մտիկ կընեն. սուտ բնական փոր-
ձեր պատմելով. հին պատմութիւններուն մէջ
սուտերը խառնելով եւ խարդախելով. իրենց
օրը պատահածները սուտ պարագայներով
պատմելով. եւ վախերնուն՝ չըլլայ որ ուրիշ-
ները իրենց սուտը խայտառակեն, անոնց
գրութեան հրատարակմանը արգելքներ հնարե-
լով:

Այսպէս արգելքներ պետութեան հրամա-
նով հնարելը՝ բանն անոր ծուռ հասկըցըն-
լով, անհանճար եւ ապուշ մտաց գործ է. որ
իր բռածը պաշտպանելու կարողութիւն չունե-
նալը գիտնալով, երբ ուժկ կոպմէն խորհելու
եւ տպագրութեան եւ կրօնից ազատութիւն կը-
քարոզէ, միւս կողմէն ալ այս ազատութիւննե-
րը միայն իրեն համար առնելու եւ ուրիշնե-
րուն վրայ ըրուանալու ձեռնամուխ կըլլայ:
Ըսանցամէ խելացի էր Վոլտէր՝ որ իր հակառա-
կորդներուն դէմ ուրիշ վարպետութիւն բա-
նեցուց: Իմաստնոց ընկերութիւն մը շինել,
Ընտանեմէ դուրս մնացողը իմաստուն չէր սեպ-
ուել. եւ անոր համար գրածներն ալ բանի տեղ
չէին դներ. եւ այս անուանակոչ իմաստուն-
ները՝ Ֆրանկլին եւ տ'Ալանպերի
առաջնորդութեամբ հանրապետական բառարան
մը շինեցին (Ընսիքլոփէտի) բազմահատոր,

որուն մէջ անաստուածութեան սերմերը աւելի յօդուածներուն տակը առատօրէն սերմանեցին։

Այն ատեններն սկսաւ պատկի ընկերութիւններուն պատկինքը երեւան գալ. եւ անկէց ետքը ալ ծածուկ մնալու պէտք մը չունենալով իրենք ալ յայտնուեցան. հիմայ մինչեւ համրանքնին անգամ գիտցուած է՝ որ հարիւր մելեօնի չափ կ՚ելլէ կըսեն. իրենց մատենապետներ ունին որ օրագիր եւ շաբաթագիր եւ ուրիշ տեսակ պարբերականներէն զատ գրքեր կը հրատարակեն. ժողովարաններ ունին յայտնի որ պաղպեական լեզուով ըժ կըսեն. ուծաւորներին յայտնի, ժողով ընելու ժամանակնին առջեւց լրագրոց միջոցաւ կը հրատարակեն. ժողովներնուն մէջ ճառեր խօսելու ատենապետներ ունին, եւ խօսածնին լրագրոց մէջ կը հրատարակուի։ Նայց տակաւին աւէն ուզածնին չեն կրցած ընել. ետոր քրիստոնեայներէ քրիստոնէութիւնը չեն ձգած. ատոր ալ յաջողելու համար մտածելու հրնարքներ եւ սատանութիւններ ունին, որոնք ժամանակը չեկած եւ ապէկ մը չըհասունցած երեւան կ՚ելլեն նէ կաւրուին. ասոնք հիմայ պատկի ընկերութիւններուն աւէն մեքենագործութիւնները յայտնուած են ընելով չխաբուինք. տակաւին շատ բաներ կան որ խ. րին պատկութեան մէջ են. նախ եւ առաջ գործով պիտի յայտնուին. թէ որ գործը չյաջողի նէ՝ մէկ մանաւոր մարդու

մը գործ սեպուելով աննշան պիտի ճնայ, բայց կուսակիցները այն գործոյն ձեռք զարնողը իրենց հովանաւորութեան տակը առնելով՝ կոչեցաւ ալաթո-ըին պաշտպանելու պատրուակով ամէն կերպ պաշտպանութիւնը պիտի ընէին. եւ նոյն գործոյն յաջողուածոյն արգելը եղողը կըտուիլարար անուանելով հասարակութեան աչքէն ձգելու պիտի աշխատին, մինչեւ որ խարհածնին գործադրելու ժամանակը գայ. այնատենը կիմացուի որ այնպէս գաղտնի ընկերութեան մէջ քննադատութիւնը եւ սատանութիւնն է: Ո՞ր օրինակներ ունիմք. որոնք գուցէ գործոյս կարդը ծանօթութեանց մէջ յիշելուն տեղը կուգայ, բայց շատն ալ ընթերցողներուն ուշիմութեանը կը թողունք յիշելու:

Վ՚օլդէրի ժամանակէն՝ որ գաղտնի ընկերութեանց քիչ քիչ երեւան ելլելուն դարագլուխն է, ասոնց դրութեանը գէմ գրողներ եղան, հզօր մատենագիրներ. Կոնոդ՝ որ Վ՚օլդէրի գրքերուն մէջ գտած հակասութիւնները կը խայտառակէ եւ կը ծաղրէ. Պերժիէ, որուն անհուն համառութիւնը չէր նեղեր նոյնիսկ Վ՚օլդէրեանները որ ամիկայ ագէտի մը տեղ դնեն, չէ նէ՝ գիտնոց առաջը իրենք ծաղրելի կըլլային. ուստի հանրագիտակ բառարանին մէջ անցնելու աստուածպաշտական յօդուածները չինելը ասոր յանձնեցին. վասն զի այս անըզգամները ոտնկոնները խարելու համար այն ինչ բանց աւէն տեսակ նիւթոց խառնարան գըրքին

ժէջ աստուածարանութիւն ալ խառնել ուզեցինք։ Ա՛երտիլ . Յունացին հակառակամարտը . որուն համար ինքն Պաւղոս ալ ըսած թէ երբեմն գէմ դրուած գրքերուն մէջ մէկ հատիկնէ որ կարդալ կարժէ (գործոց . հտ . Ի՛ . եր . 248 . շուրջը) : Ահեղ , որ Աղդերի գուարճախօսութեան ալ գէմ կանգնած է : Ասոր գրածներուն ուժը նոյն խոկ Աղդերն էր : Ասոր գրածներուն ուժը նոյն խոկ Աղդեր ալ՝ ծաղրել կարծած առնը խոտոռանած է , առ գէմ հանած գրուածոյն խորագիրը դնելով՝ ծէգ էքնոպոնէոյէ գէմ վէց հրեայ . որով իրեն պատասխանելու տկարութիւնը կերեւցնու մը կարծեցեր . որպէս թէ ըսել ուզելով . մէկ քրիստոնեայ մը վէց հրեայի գէմ ինչ կընայ ընել . ի՛ հարկէ կը յաղթուի : Նայց ինքը քրիստոնեայ չէր . վասն զի քրիստոնէութեան նոր ծագած առնը՝ երբ Կրիստոսի Տեառն մերոյ Աղդերոմեայի գաղաթը թափած արիւնը տակաւին ցամքած չէր , մինակ տասն եւ երկու հոգի չէ թէ միայն վեց՝ այլ հազարներով հըր-

Ասանը մկրտեցին : Վ՚օլդէրի եւ հուսակիցնե-
րուն դէմ գրող ուրիշներն էին Ֆէլլէր. որ ի-
տալական էքսպոնէական վարդապետ — Վ՚ա-
դէշիմ Ֆիլօզօֆիք — գրքով կը ցուցընէ որ
պիտութիւնները չէ թէ միայն քրիստոնէութեան
հետ շատ աղէկ կրնային ապրիլ , այլ եւ անոր
հաստատութիւն կուտան : Ա՚յս կերպ գրութեան
մէջ երեւելի հանդիսացաւ Ռուսսէն անգլիա-
ցի կարդինալը՝ հռոմէականութեան էքսթրեմից ընդ-
դէմ գրքովը . որուն մէջէն՝ լեզուաց միութեան
վրայ գրածը թարգմանած՝ եւ մերն ընթերցո-
հրատարակած ենք (Հատոր , Ա. եւ Ն եւ Պ) :
Կրօնական վիճաբանութեան միւս ճիւղերուն
մէջ ալ ուրիշ երեւելի մատենագիրներ եղան .
որով Վ՚օլդէրի յարդը բոլորովին կոտրեցաւ .
սայց գէշն այն է՝ որ անոր գիրքերը մինչեւ
հիմայ գոնե երբեմն գաղղիերէն լեզուի ընտիր
հեղինակ՝ Ռուսսոյի իմաստակական գրքերուն հետ
մէկ տեղ՝ Գաղղիայի դպրատուներուն մէջ , գո-
նէ շատերուն մէջ , տղոց ձեռքը կըտրուին . ո-
րով գեղեցիկ գաղղիերէն խօսելու եւ գրելու
պատճառանօք քրիստոնէութեան դէմ սկըզ-
բունքներով մտքերնին եւ խելքերնին կը տո-
գորի :

Քրիստոնէական ուսմանց տեղեկութիւն չու-
նեցած՝ Ռուսսոյական լեզուներու վարժուած
մարդիկ՝ ըսածներն եւ ըրածներն չգիտնալով ա-
սանկ գըրքերուն թոյները պարզմտութեամբ
կըլլնցին , առաւելապէս հնդծ պատմութիւն-

ներ կարդալով. որոնք քրիստոնէական կրօնից պաշտօնեայներուն ըրած գէշութիւնները չափազանցութեան ոճով պատմելով՝ անոնց քարոզած կրօնքը ատելի ընելու կաշխատէին*։ Ընտանիքները մէկ մը կրօնից պաշտօնեայներէն պաղելէն եառքը, մէկ մըն ալ մոքերնին դնելէն եառքը՝ որ կրօնից վերաբերեալ ուսմունքը վարդապետներուն եւ քահանայներուն գիտնալու բան է, ոյուլ հաւատքը արուեստի պէս միայն կարգ մը մարդոց յատուկ ցուցընելով կըպըտիկցընէին, իսկըներնին շատերուն ընդունելի ընելուն ճամբան գտան։ Հետերնին խօսողները բան մըն էուիքնը չգիտնալով, եւ միայն այնքանին տեղեակ ըլլալով որ ատանք գիտութիւն սովրած են, Եւրոպայի լուսաւորութեան հաղորդ են, իսկըներնին ընդունեցին. որով դաղտնի ընկերութեանց անհաւատ դրութիւնը պըղըծկեցաւ մեր ազգին մէջ ալ։

Նայց ասիկայ մէկ նախադասութիւն մըն է։ Մեր ազգը բարեպաշտութեամբ նշանաւոր, քրիստոնէութեան ջերմեռանդութեամբ յարեալ, բայց

* Ասանկ կեղծ պատմութիւններուն մէկն է Եօժէն Սիւ գաղղիացին Թափաուխան Հրեայ անուն գիրքը. որ մօտերս մէկը պարզամիտներուն միտքը եկեղեցականներուն վրայ դայթակղեցընելով այս կուսակցութեան ընդունելի ծառայութիւն մը ընելու համար՝ տառգիրին լեզուի թարգմանելու եւ Սէրսէրի էդհոտի մակագրով հայու գրով տպելու սկսած է։

ռամիկները քրիստոնէութեան լուսն հոգին չը-
գիտնալով այն ալ չեն գիտեր որ ասոնց բուժ-
ները սուրբ հաւատքը խախտելու մէկ մէկ ըս-
կզբնաւորութիւն են։ Եղած են ասոնց աչքը
բանալու աշխատողներ. որպէս զի տեսնէն ան-
յատակ անդունդը՝ որուն բերանքը անկասկած
կը պըտըտին չգիտնալով ինչ ծանր վտանգի
մատնած են զիրենք։ Նայեց հաւատոյ թշնամի-
ները յաջողած են ըստ իմիք՝ ասոնց ազգասու-
թիւնը տկարացընելու. որպէս զի իրենց բըռ-
նած ճամբուն վրայ խոչընդոտ չգնայ։ Ու խոր-
քունիս ալէկ կըվկայէ որ՝ նոյն իսկ անհաւա-
տութեան սերմանները ազգին մէջ սերմանող
մարդիկը չգիտեն թէ ըրածնին քրիստոնէու-
թիւնը կըխախտէ. կըկարծեն որ կաթոլիկ-
ները բամբասելով եւ անոնց գերազանցութիւնը հը-
պատրակագոյժ ընելով բան չեն ըներ քրիստոն-
էութեան գէմ. կըկարծեն որ եկեղեցւոյ ներքին
կառավարութիւնը աշխարհական իշխանութեան
ազդեցութեանը տակը ձգելէն հաւատոյ վը-
նաս չըլլար. կը կարծեն թէ եկեղեցւոյ պատ-
ուէրը, զոր օրինակ պահք ըլլալը՝ ասանց ըս-
ժշկական խրատու մը վերցընելը եւ անոնք
պահոցը ծաղրելը հաւատոյ ամրութեան վրայ
ազդեցութիւն չունին. կըկարծեն որ գըպրա-
տուններուն մէջ քրիստոնէական վարդապետու-
թիւն կարդալը կամ գասու սկսելէն առաջ մի-
ալեանութեամբ աղօթք ընելը ժամանակի կո-
րուստ է. եւ ասանկ բաներու համար խարճ-

ուած ժամանակը գիտութիւն տալու համար պէտք եղած ժամանակէն պակասցընել է։ կը կարծեն որ հաւատոյ հաստատութեան համար շինուած գիրքեր կարդալը չվայելեր այն մարդուն՝ որ սարկաւագ եւ քահանայ եւ վարդապետ էլ է։

Բայց ատոնք այս տգիտութիւնովքեր չեն արդարանար։ Ինչպէս որ հայոց պատմութիւնը կարդալու եւ գիտնալու փափաք մը ունին, եւ կըսեն որ՝ Մայ գտնուած նմը, ոչ՞ք է գիտնամք թէ հայերը ովկէ սերած են եւ դպրութիւն ինչպէս անցնելով հիմակուան գրութեան վիճակնուն հասած են. ուստի եւ հայոց պատմութեան տեղեկութիւն չունեցողը անհմուտ՝ եւ գիտուն եւ կարդացող կոչուելու անարժան կըսեպեն, նմանապէս ոչ՞ք էր փափաք ունենային այնպէս գրքեր տալ կարդալու եւ հետազօտելու, որով իմանային թէ քրիստոնէութիւնը ինչ է. ովկէ՞ է. ինչ պայմաններով մարդս ճշմարիտ քրիստոնեայ կըլինայ ըլլալ. եւ այլն։ Այսպիսի ուսմունքները նկատողականները կը վայլեն ըսելը՝ վինակ եւ կեղեցականները քրիստոնեայ են ըսելու պէտ է. ինչպէս երբ ոչ՞կը ըսէ թէ միայն այն ինչ կարդի մարդիկը հայոց պատմութիւն կարդալու են. ուրիշները կարդան ոչ ժամանակ կը կորսընցընեն, ըսել կըլլայ թէ միայն այն կարգին մարդիկը հայ են. ուրիշները հայ չեն։ Այս նմանութիւնս այնքան ճիշտ է՝ որ հակառակու-

Թիւն բնաւ չվերցըներ. Նայց ազգին պատմութիւնը գիտնալը հարկաւոր. իսկ ունեցած հաւատքը գիտնալը անպէտ սեպելու չափ տգէտներ ոչ միայն մեր ազգին մէջ, այլ ու Եւրոպայի կրթեալ ըսուած ազգերուն մէջ ալ կըգտնուին, այն ալ մերիններէն շատ. մանաւանդ թէ այս թիւը կարծիքն ալ մեր մէջ աւնունդ մեռած է:

Ընտծնելէս կը հասկըցուի որ ազգերուս մէկ մասին համար որ գիտուն կը կարծուին, ու անոնց հետեւողներուն համար՝ հարկաւոր բան մը եղած է հիմայ քրիստոնէութեան հաստատութեանը համար գրքեր հրատարակել. չէ թէ քաղքականներուն դէմ. վասն զի քաղքականութիւնն ալ թէպէտ ծուռ ու մուռ բայց ինչ որ է նէ հաւատքի կնրպարանք մը ունի*. այլ մանաւորապէս անհաւատներուն

*Այս ալ մտքէ հանել պետք չէ, որ քաղքականները խորհելու սպասողնը ընդունելով ու ըսելով որ մարդս հաւատալի ճշմարտութիւնները կրնայ իր խելքովը գտնել, ու սուրբ գրոց իմաստը հասկընալու համար երկեղեցւոյ աւանդութիւնը չեն ճանչնար, անհաւատութեան պուռ բացած են. ու հիմայ այն քաղքականները որ սուրբ Երրորդութեան ու Քրիստոսի Տեառն մերոյ Աստուածութեանը ու սուրբ գիրքերուն յայտնեալ ճշմարտութիւնները պարսնակելուն ու աստուածաշունչ ըլլալուն հաւատացողները կը ծաղրեն ու Տոքէ կանուանեն, որ կերեւայ որ ըսելու պէս բան մըն է: (պէրժիէ, տպռ-ոճաբանական բա-

գէմ ։ Ասոր առնելու ատ այժմ ապրին բնա-
հանուրին կրօնական զգացումը արթ ընկըն-
լուն կարեւորութիւնը աւելի ստիպողական է ։
Վիճակական փաստերու զօրութիւնը ամէն մարդ
ճկըռնար շուտով խոլամուտ ըլլալ ։ ամէնուն
միտքը տրամաբանական խորհրդածութիւններու
վարժ չէ ։ խաչեակաց խօսքեր խօսողն ու ճըշ-
մարտութիւն խօսողը միակերպ մտիկ կըննեն ։ խա-
րեպեպութիւնն ու ճշմարտութիւնը իրարու հետ
կը միախառնին ըսողներուն դիւրաւ կը հաւատան ։
կըկարծեն որ՝ խարէութիւնն ու ճշմարտա-
թիւնը իրար կաւրեն ըսողները խոսվարար են
եւ խարեբայներուն ու ճշմարտութեան ջատա-
գովներուն մէջ տեղը խոսվութիւն ներմանել
կուզեն ։ Ուսանկ կարծողներուն միտքը արթ ըն-
ցընելու համար՝ խարէութեան քարոզիչներուն
հնարքները մէկիկ մէկիկ բանալը եւ ամէնուն
առաջը ցուցընելը՝ փիլիսոփայական եւ աստուա-
ծաբանական փաստերով հաւատքը ջատագովե-
լէն աւելի տգիտ եւ աւելի արդիւնաւոր կըլլայ։

տայն ։ Ի քաղ Մոլէ ։ պտ ։ Լէլ ։ 1844) ։ Ուսուց՝ երբ
որ իր անհաւատութեան դրքերուն համար ճինև վ-
րայի քողբական առաջանին դատապարտուցաւ՝ իր
գրածներըը քողբականութեան սկզբունքին համե-
մատ ըլլալը ցուցնելով զինքը կարդարացընէր ըսելէն
գրուած նամակներ խորագրով հրատարակած թղթե-
րուն մէջ ։ Ուսոր կրնանք իրաւամբ ըսել թէ հի-
մակուան անհաւատութիւնը քողբական աղան-
դոյն բուռուցած շառաւիղներուն մէկն է՝ որ մեծ
ծառ մը դարձ է հիմայ ։

Ընթացք բռնած է գաղղիացիներուն համար Ներթալ մատենագիրը, որ պատմական ձեւով վոլդերեան ժամանակին, այսինքն՝ Լուդովիկոս Ժ.ԵԱ տարուան հաւատացեալները եւ գաղտնի ընկերութիւնները համախոհները եւ գործակիցները կընկատրէ, անկրօնութեան հետեւելով քարոզը առած տը Վօլտեր մը կը ներկայացընէ. որուն քանի մը կերպ սատանութեամբ գործած չարութիւնները պատմելէն ետքը՝ անոր հիւանդութեան ժամանակը բարձին տակը պահած եւ խոքը անկէց գտնուած անհաւատներուն հրատարակած հանգի թուղթը կը հանէ եւ կը հրատարակէ։ Պատմութիւնը անհաւատութեան զօրացած ժամանակն եղածներուն ճիշդ նկարագիրն է։ Վալմանի կոմս եւ Գարոն տը Վօլտեր անուններով ներկայացուցած մարդիկը պատմութեան մէջ ուրիշ անուն ունին՝ որ արդի պատմութիւնները հետաքրքրութեամբ կարդացողները դիւրաւ կը հասկընան։ Վոլտեր տը Վօլտերին բարձին տակէն ելածն ալ ձեւացուցուած թղթին պարունակածները գրի առ բառ կը գրտնուին Վօլտերի նամակներուն եւ Ֆիտօյի եւ ուրիշ ատոնց համամիտներուն գրուածներուն մէջ։ Գրքին յատկապէս պարտքին բռնած գրքերէն տարբերութիւնն է միայն մարդոց անուններուն եւ դէպքերուն իրարու յաջորդելուն կողմէն. ապա թէ ոչ՝ ամէն կողմէն գաղտնի ընկերութիւններու ընկեր եղող անհաւատնե-

բուն վարուցը եւ վարդապետութիւններուն պատմութիւնն է :

Ժամանակիս մարդիկը , Եւրոպացիները ալ մէկ տեղ առնելով՝ այսպիսի գրուածներու դիւրաւ կը համոզուին . ուստի կը տեսնենք որ նոյն իսկ գաղղիացւոց մէջ ասոր գիրքը շատ անգամ տպուած է Վալմանի կոմսը , կամ Մոլթկային դէմ ելեր եղելը մակագրով , պինտառաջ 3 հատոր , ետքը 5 եւ 6 հատոր . եւ 1847 ին մինչեւ քրսաննորդ տպագրութիւնը հասած էր . որով կը հասկըցուի թէ ոչքան յարգ ունեցեր է եւ ոչքան մարդիկ կարդացեր են ասիկայ : Եւ հիմայ որ անհաւատութիւնը քիչ մը յարգը կորսընցուցած է նէ Վաղղիայի մէջ՝ ասոր եւ ուրիշ ասոր նման գրքերուն շնորհիւն է : Ընոր համար այս պատմութիւնը ամբողջ՝ բայց համառօտելով , այսինքն՝ մեր նպատակին ուղղակի յարաբերութիւն չունեցող հատուածները դուրս ձգելով թարգմանեցինք . եւ առաջին անգամ հատուած հատուած հրատարակեցինք Արեւելքի մէջ : Ա՛ր ազգին մէջ ալ աղէկ ընդունելութիւն գտնելը անով իմացուեցաւ՝ որ երկրորդ անգամ եւ ծանօթութիւնները ուրիշ կարեւոր տեղեկութիւններով ճոխացընելով առանձին գիրք մը ընել եւ տպելնիս խնդրեցին նկեղեցական եւ աշխարհական կարգէ մեծարգոյ եւ պատկառելի անձինք . եւ մենք նոցա խընդրովը այս աշխատութեանս ձեռք զարկինք : Պատահալ յոյս եւ վստահութիւն ունինք որ մեր

սուրբ Հոգւոյն հօր ազօթքովը՝ որ սրբոյն Յովհաննու Կարապետին մատուռքովը Վեսարիա-
յէն Հայաստան եկած առնը աշխարհն ու ազ-
գը տեսառնագրեց եւ Աստուծմէ խնդրեց որ հա-
յոց մէջ ազանդ չըլլայ եւ չզօրանայ, եւ Աս-
տուծմէ ալ խոստում առաւ խնդիրքը կատար-
ուելուն, Այժմ անհաւատութիւնն ալ ան-
հետ կըլլայ մեր ազգին մէջէն իր արմատովը,
եւ ամէն ճիւղերովը, եւ ասոր թէ որ այս մեր
դուշնաքեայ աշխատութիւնը մէկ գործիք մը
ըլլայ նէ՝ մեծագոյն փառքը Աստուծոյ է, որ
„ զամենայն մարդիկ կամի զի կեցցեն եւ ի
„ գիտութիւն ճշմարտութեան եկեսցեն „. եւ
իր կամացը գործադրութեանը տկար գործիքներ
ձեռք կառնէ իր զօրութիւնը աւելի հրաշացը-
նելու համար։

Ո՞ս պատշաճ կը դատիմք համառօտ տեղե-
կութիւն մը տալ հեղինակին վրայ։

ՀԱՄԱՌՕՏ ՎԱՐՔ ԺԻՐԱՐԱՅ։

Փիլիպպոս Լուդովիկոս ժէրար՝ Վաղիայի Լուվեր քաղաքի, սուրբ Լուդովիկոս եկեղեցւոյն հանոնիկոս քահանայն, ծնաւ Փարիզ քաղաքը՝ թագաւորելոյ Հանրիկոս Ծնողքինէ. 1737 Թուին։ Ծնողքը շատ հարուստ էին՝ եւ նէ իրենց զաւակին կրթութեանը ամէն հոգ տարին, եւ մանչին Լուդովիկոսի անուանով ճանչցուած հռչակաւոր Լե՛ւ ըլ Կրա՛ դպրոցը դրին։ Ընկոյժ երեւակայութիւն մը ունենալով մանուկը դէպ բազխաւորութեան՝ եւ աշխարհքս ճանչնալու նախանձ եղաւ. բայց ասոր միասը տեսաւ, ինչպէս որ ինքը ետքն տեղ մը պատմած է. աշխարհիս շքեղ բայց վատ պատուները զինքը ժամանակ մը մոլորեցուցին։ Ընկ ալ աստուածային ողորմութիւնը նախախնամութեան գործ մըն էր. մոլորութենէն ետ կոչելու ներելը. որպէս զի հոգը ամէն բան անձամբ գիտնալով ճշմարտութեան հետ ախոյեան ըլլայ։ Ընկերէս սուրբն ()դոմինիկոս ալ՝ բարեպաշտ ծնողաց զաւակ, իր տղայութեան եւ պատանեկութեան առնը մանկըցչենրուն մոլորութեանը շաղախեցաւ. բայց աստուածային չնորհքը անոր ձեռքէն բռնեց ու այն գարշ աղանդէն ազատեց. որ մանկըցչենրուն ազանդը ալիկ

դիտնալով անոր հզօր դիմադրելը եւ կարծանիքը եղաւ ։

Ժէրար բանդաւոր պահուեցաւ որ այն առաքեալները սուրբ Մաուրուն (սէնթ Շարլ) եկեղեցւոյ հօկտօ անուն կանոնիկոս քահանային հետ ծանօթացաւ . անոր խօսքերը իրեն ազդեցին , եւ ձանձցաւ թէ ի՛նչ մոլորութիւններու մէջ կը թափթփի ։ Ընդէն մոլորութեան մէջ ինկած ըլլալը հասկըցած էր Վալդէրի գրքերը կարդացած առնելը մէկ հաւատարիմ քրիստոնեայ ։ Օ՛ն-քը ի՛ մշտնջենաւորս եւ անհրաժեշտ կերպով Աստուծոյ նուիրելու համար եկեղեցական ըլլալ ուխտեց . եւ իր կեանքը երկար ընթացքին մէջ նոյն սուրբ կարգին պաշտօնը կրօնասիրութեամբ կատարեց . եւ իր հոգեշահ խրատներուն ալ ըստուղը շատ անգամ վայելեց ։ Այն եկեղեցականը նկրէն մէկն եղաւ՝ որոց պատիւ եւ քաջալերութիւն տուաւ Ֆրանսայի եկեղեցականներուն ժողովը 1775 ին , հաւատոյ պաշտպան ըլլալնուն համար ։

Այս պատիւը առիթ մը եղաւ , որով ժէրար քահանային հալածող կրան յեղափոխականները 1793 ին ։ Ձերբակալեցաւ , եւ երկար տաներ բանտը մնաց . ըսել է որ՝ մահուան վտանգի մատնուեցաւ , վասն զի այն դժբաղդ ժամանակը՝ կարգաւորի մը բանտ մտնելը՝ դէպ ատման տեղը տանելու համբաւ մըն էր ։ Նայց ազատեցաւ . եւ իր կեանքը մնացորդ ժամանակը քաշուած եւ ա-նանձին կեանք վարեց . եւ մեռաւ 1813 թուին

տպրիլի 24 ին, 76 տարուան։ Ամէն անհատ տուեալ ատենն զօրանալէն ալ առաջ՝ տկարանալէն ալ. վերջերի ժամանակակից եղաւ, որուն միտք տանիլը ծերաբար 40 տարուանէն քանի մը տարի պակաս էր. ասոր ևս ընկերներուն սիրանած աշխատասիրութենէն բերած պատուէն ալ տեսաւ։ Ամէն յօրինած գլխաւոր գործքերը ատոնք են։

Ի ՎԱՄՈՆԻԿՈՄՍԸ, ԿԱՄ ՄԱՐԴԿԱՅԻՆ ՄՏԱՑ ԳԼԽԻՒ ԵԼԼԵԼԸ.

Թիւնով ծերաբար երեւելի մատենագիրներուն կարգը անցաւ եւ կրօնից եւ բարի վարուց սիրողները մատչելի եղան։ Ոմանք հեղինակ մը կըսէ. „հեղինակը ախորժելի „կեղծիքով մը ատոր մէջ կը ցուցընէ կրից եւ „վատգաւոր ընկերութենից յոռձանքին յա„յելչտակուտոյ երիտասարդի մը մոլորիլը. եւ ա„նանկ միտքերով կը հաստատէ՝ որ ուղիղ միտք „եւ առաքինի սիրտ ունեցող մարդ մը աւելցայ „կարդալով թէ կանուխ թէ ուշ շիտակ ճամ„բան կընդունի„։ Ասոր վրայ փիլիսոփայութիւնն պատասխանելու համար տղոց ձեռքը տալու եւ անոնց կարդալ տալու գրքերուն պիտի պատասխանէ ասիկայ։ Ոմանք կըսեն այս տեղեկութիւնները տաղտկալի են, որ քանի մը կատու բաներ միջէն հանուէին, որոնք հեղինակին՝ անհատութեան մէջ ունեցող ներգործութեան ախորժելի ընելու համար՝ որ գրածները սիրով կարդան, որպէս թէ ա-

նոյնց տկարամտութեանը զիջանելով ախորժած խայծովքին գանուիլ երբեմն եւ մոլորութեան ու մոլութեան ծովէն հանելու համար գրած էր. բայց քիչ մը պէտքէն աւելի պերճախօսութեան միտքեր էր։ Անոնք կը յուսամք որ այս հանգամանութեանս մէջ այգպիսի բաներ չեն գտնուիր. կամ թէ որ պատմութեան կարգը անհրաժեշտ կերպով պահանջած է նէ մեղմացած կը գտնուին։

ԴԱՍՔ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ, Հօրմէ մը իր տղուն գրուած նամակներու ձեւով. որով պատմութիւններուն մէջ աւանդուած նշանաւոր եւ գիտնալու արժանի օգտակար բաները կերդրէ. եւ այս կերպով տիեզերական պատմութիւն մը կը բովանդակէ 11 հատոր եկկոտասան ծալքով. տպեալ 1787 էն 1806. վասն զի վրայ եկած ժեզաւորութիւնը ասոր տպագրութեան շարունակութիւը քանի մի տարի խափանեց։ Առաջին հատորներուն մէջ հմտալից՝ քննողական ճառեր կան, իսկ վերջին հատորները որմինչեւ Տեառն մերոյ մարդեղութեան ժամանակը կը հասնին, առաջիններուն պէս խնամով շինուած չեն երեւիր։ Գուցէ հեղինակը ինք ոճը թուլցուց այն առներնը։

ՈՎՒ ԲՐՒՍՏՈՆԷՈՒԹԵԱՆ։ Ասոր սկիզբը քրիստոնէութեան ճշմարիտ հաւատք ըլլալուն հաւաստիքներ կան. վերջն ալ քրիստոնէական

բարեպաշտութեան ազդանիւ կեանք վարելու հրահանգ կայ. տպուած է 1803ին, մէկ փոքր հատոր։

ՓԱՐՈՁԳՈՒՐՔ ՅԻՍՆԱԿԱՑ ԵՒ ՄԵԾ ՊԱՀՈՑ ԵՒ ԳԼԽԱՒՈՐ ՏՕՆԻՑ ՏԱՐՒՈՑՆ. Չորս մանր հատոր, Լիոն տպուած, հնդկաձին վախճանէն ետքը, 1814ին սկսեալ մինչեւ 1816 քշած է տպագրութիւնը։

ՄԵՐ ԿԱՐԵԻՈՐԱՊՈՑՆ ՀԱՐՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒՆ ՎԵՐԱԲԵՐԵԱԼ ՃՇՄԱՐԻՏ ԸՍԿԸՋԲՈՒՆՔՆԵՐՈՒՆ ՎՐԱՅ ՃԱՇԱԿ ՄԸ, Իրիք միջակ հատոր, փարիզ տպուած 1826ին։ Շատ աւելի ուրիշ գրուածներ ունի, որ ձեռագիր ձեռացած են։

Այս ընտիր հնդկաձին ընտրելագոյն գործերը կը սեպուին աւանդէն առաջ՝ վասնզի կամաց անունով յայտնած պատմութիւնը կամ վէպը։ Ընկէց ետքը՝ պատմական նամակները, որուն թարգմանութեանն ալ կը փափաքէինք թէ որ դէպին ընդարձակութիւնը կարգացողնուն համբանքը չպակսեցընէր։

ՅԱՌԿ

ԳԼ. Ա. Պարտն ու Հօրան Վ՚ամենի հոմ
սեն հետ իւր ճամբով բարեկամ
կը լայ . 1
» . Բ. Հայրը տղուն քարոզիչ եւ ուղիղ . 8
» . Գ. Վ՚ամենի հոմս, եւ Աչենըմիլ օ-
բիտըը . 13
» . Դ. Հոր խարդախութիւն մը . 19
» . Ե. Անեամարտութեամբ անմեղու-
թիւն կը յայտնուի . 25
» . Զ. Խոստովանութիւն . 30
» . Է. Յուսահատութիւն եւ մահ . 36
» . Ը. Վարդանի ընկերութիւնն կատար-
եալ անգամոյ մը հրահանգներ . 42
» . Թ. Հարուստութիւն : Փոքր ընկե-
րութիւններ . 49
» . Ժ. Հարուստութիւն : Նոյն գրե-
լու մէջ վարպետութիւն . 53
» . ԺԱ. Հարուստութիւն : Կրօնքի ան-
տարբերութիւն . 55

Գլ. ԺՐ. Հպարտութիւն ։ Խորհելոյ եւ գործելոյ ազատութիւն . 59
» . ԺԳ . Հպարտութիւն Նուն միտքը- նին բանալու յաջող ժամանակ գտնել . 61
» . ԺԴ . Հպարտութիւն ։ Մարդը ա- նանոյ հաւասար ցուցընել . 63
» . ԺԵ . Տը Լօզանին վերժխնդրութեան կեղծին նեղայրները . 78
» . ԺԶ Ընթարկ վերադարձ . 82
» . ԺԷ . Ամնամարտութիւն ։ Ընկերա- կութիւն . 85
» . ԺԸ . Ընկերութիւն եւ հրապոյր . 92
» . ԺԹ . Օրինաւորութեան պաշտպանութիւն . 99
» . Ի . Կանայք հետաքրքրութիւն եւ վերժխնդրութիւն . 102
» . ԻԱ . Վարմանի կոմսը իր վնասացուն կը կրկրէ . 108
» . ԻԲ . Նարի արարէք ատելեաց ձերոց . 114
» . ԻԳ . Որոգայթաւոր բարերարութիւն . 118
» . ԻԴ . Կոմսը նոր պաշտպան կունենայ ի Փարիզ . 125
» . ԻԵ . Ընակիկալ վտանգ մը . 127
» . ԻԶ . Դատաւորք մը կը յայտնուի . 130
» . ԻԷ . Կոմսին դեսպանութիւնը . 140
» . ԻԸ . Վնասանին եւ Թագաւորին հա- մակցութիւնները դիւցազնու- թեան վայր . 146

Գլ. ԽԹ. Վնասանին եւ թագաւորին խոստակցութիւնը փիլիսոփայութեան վրայ. 151
" Լ. Ա՛շմարիտ փիլիսոփայութիւն. 156
" ԼԱ. Կրօնքի օգուտը կառավարութեան մասին. 161
" ԼԲ. Հոգւոյն անմահութեան հաւատալը բարոյականի շատ հարկաւոր է. 172
" ԼԳ. Ընհաւատանելոյն մէկ առարկութիւնը եւ անոր պատասխանը. 177
" ԼԴ. Կրօնքը օգտակար ըլլալու համար ճշմարիտ ըլլալու է. 187
" ԼԵ. Կրօնքը նուաստացնելուն կիրառը եւ պատճառը. 190
" ԼԶ. Վնասաբերին դէմ դարման. 196
" ԼԷ. Գութսէն օգնութեան խնդիրը. 200
" ԼԸ. Իրաւախոհութիւն. 205
" ԼԹ. Վատանգը մարդը վարպետ կընէ. 211
" Խ. Վնասանութիւններէն դարձ: Ընտանի. կսկիծ: Տարապարտ թշնամութիւն. 215
" ԽԱ. Կոմսը իր կուսակալութեան երկիրը կերթայ. 222
" ԽԲ. Ձախորդ պատերազմ. 231
" ԽԳ. Ընծղճին դատապարտութիւնը. 235
" ԽԴ. Ընաշխարհիկ անոխակալութիւն. 238
" ԽԵ. Վատաստան եւ արդար հատուցում. 240

ՎՐԻՊԱԿ

Էջ	Տող	Սխալ	Ուղիղ
ԺԸ	5	218	428
ԻԳ	2	հաՀատքը	հաւատքը
35	21	տեանուենք	տեսանուենք
„	24	արհամարհել • ուենին վրան	արհամարհել ուենին • վրան
37	01	դիտելու	դիմելու
80	02	եւ մենամարտող- նեըը	եւ մենամարտող- նեըը
109	01	ուըը	ուրիշ
161	26	տկարամիս	տկարամիտ
170	13	խելքի	խելքը
184	15	դէշի տարուած թէ այն	ինասակար սնոտ- ուած եւ
198	04	նկատուենքրս	նկատուենքրս
211	04	կընէ	կընէ
218	18	կոմըը	կոմպէն

ԽՈՐՀՈՒՐԴ

ԳԱՂՏՆԻ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ

ԳԼՈՒԽ Ա.

Պարոն տը Լօլան՝ վալմոնի կոմսին հետ
ի՞նչ ճամբով բաթեկան կերթայ։

ՎԱԼՄՈՆԹ կոմսը ազնուական ցեղէ մըն էր. հայրն էր վալմոնի մարքիզ, խոհեմ եւ առաքինի ծերունի մը. որ իր զաւակը բարեպաշտութեան սկզբունքներով կրթել եւ սնուցանել էն ետքը երբ ժամանակը եկաւ՝ դեղեցիկ, բայց հաւատ եւ պարկեշտասուն ազնուազգի օրիորդի մը հետ ամուսնացուց։

Պարոն տը Լօզան ալ ազնուազգի ցեղէ էր. եւ արքայական պալատը երեւ մուտ ունենալով եւ թագաւորին ծանօթ ըլլալով՝ ուզածը ընելու ճամբան դիւրաւ գտնելու վիճակի մէջ էր. սակայն վարմունքը քրիստոնէութեան վայելուչ կերպով չէր։ Լուդովիկոս Հնգետասաներորդին զեղծ եւ լկտի վարուցը նմանող եւ րիտասարդներուն մէկն էր, որ իրենց ազնուա-

կանուխեան մէկ պերճուխեան մը կը սեպէին թագաւորին նման կեանք վարելը : Պարոն ու Տիկնոջ հետ կային նաեւ հիւրեր . էջ մը եւ հետը օրինօք ամուսնանալու համար , այլ միայն իր անառակ կերպով յափճցընելու . ուստի առաջ Տիկնոջ կոմսին հետ ամուսնանալը իր գարշ եւ գիւղական խորհուրդը տակն ի վրայ ըրաւ : Այդ ինքը չյուսահատեցաւ . երեն նպատակին հասնելու միջոց կը մտածէր :

Տիկնոջ ծերուկն մարքիզն ալ պալատական ազնուականներէն էր , բայց իր աւաքինութեամբը եւ խոհականութեամբ ամէնուն պատկառելի էր , ուրիշ պալատականներուն՝ որ բաժնի մասին վարկներնին աւրուած երիտասարդներ էին՝ ասոր ներկայութիւնը ծանր էր : Ինչն առնն ազէկ մարդիկ չարերուն առնչ կըլլան : Ալ տեսնէր որ Հօգան՝ որ Տիկնոջ կոմսը երիտասարդ մը ըլլալով՝ թէ որ անգամ մը ծերուկը հօրը քովէն անկից գառնալու յաջողի նէ՝ դիւրին պիտի ըլլայ անաստուածութեան խորհուրդը ձգել , որ երիտասարդական կրից շատ ազէկ կը ծառայէ : Ընկերոջ ետքը կըլնար անոր տունը համարձակ մուտ գտնել . ընկերական եւ բարոյական պարտաւորութիւնները անոր մոռցընել , եւ իր նպատակին հասնելու ճամբան դիւրացընել : Այդ գիտէր որ հօրը թեւին տակն էր՝ ասկից յաջողցընելու յոյս չունէր . ազէկ գիտէր թէ երիտասարդ կոմսը իւր հայրը

որքան կը յարգէ եւ անոր աւէն ակնարկու-
թեանը կը հնազանդի. եւ անոր վրայ տեսանը-
ուած ազնիւ բարեպաշտութիւնն ալ այս հնա-
զանդութեան պտուղն է։

Ասոնք այսպէս խորհելով՝ առանց իր ներ-
քին խորհուրդը մարդու յայտնելու, միայն Ա-
մոնի մարքիզը պալատէն եւ քաղաքէն հեռացը-
նելու իրեն խորհրդակից եւ կամակից գտաւ
պալատական երիտասարդները. սկսաւ քսութիւն-
ներով եւ գրպարտութիւններով բարի ծերու-
նին ապտռտել եւ անունը եւ յարգն ու վարկը
աւրել. եւ այնքան ըրաւ՝ որ Թագաւորն ալ ա-
նոր համար պալատին մէջ քանի մի մարդոց հօս-
քին հաւատալով եւ ծագումը ընտրելու հոգ
չընելով՝ որ ամենուն ալ Թոյնը պարունակ չէ
նէն առնելը գիտնայ, հրաման ըրաւ որ վարչ-
չէն դուրս մէկ հեռու երկիր մը երթայ առանձ-
նանայ, եւ մէկ մըն ալ վարիչ չդառնայ։ Ա-
պատրին անիրաւ՝ եւ մարքէզին համար պատ-
ուած հօսքերուն սուտ եւ անհիմն ըլլալը թա-
գուհին աղէկ գիտէր. բայց մէկ մարդու մը որ
աչքը դուրս ըլլայ նէ՝ ինչպէս կըսուի ռամ-
կօրէն, անոր քովը իր ամուսինը յարգ չունե-
նար. Ճշդութիւնն հօսքերը Թագաւորին քովը
ղօրութիւն չունէին։

Ա՛ւրքիզին համար եղած Թագաւորական
հրամանին տեղեկութիւն չունէր կոմսը. բայց
կիտնար ալ նէ ի՞նչ կրնար ընել։ Ինքն ալ պա-
լատական էր. անոր համար Թագաւորէն յա-

տուկ հրամանն չէզոք չէր կընար իր հօրը ընկերանալ. եւ թագաւորը այնպէս հրաման մը բրած չէ՛ր. գուցէ խարդախ տը Վօլքանը թագաւորին անանկ հասկըցուցած եւ հանկըցուներլ տուած էր որ տղան ալ հօրը քովը ճնայ նէ ա- նոր պէս կըլլայ. կաւրուի. անոր համար երկուքը իրարմէ զատելու հնարքը խորհած էր : Ա արքիմէն վրայ տը Վօլքան ինչ յանցանք ձըդելով թագաւորին առնելը ըրաւ եւ այն անիրաւ աքսորին հրամանը հանել տուաւ՝ յայտնի չէ. բայց կըրնայ գուշակուիլ, Վ հարկէ անոր ըսած կըլլայ որ՝ անոր օտար կանանց հետ յա- րաբերութեանը տեղեակ ըլլալով զանիկայ ա- ժէն տեղ կըբամբասէ եւ անուանարկ կընէ. եւ թագուհին ալ այն գաղտնի յարաբերութիւն- ները իմանալով կը վշտանայ նէ անոր այս բա- ներս ականջը ձգողը մարքիզն է. ընտանի խա- ղաղութիւնը կըվրդովէ. էրիկ կընկան մէջ պա- ղութիւն կըձգէ. եւ այլն : Վ.յսպէսի խօսքերը բաւական եւ հարկաւոր ալ էին՝ որ թագուհին իր միջնորդութեամբը կարող չըլլայ մարքիզը աքսորէն ազատելու : Վսիկայ աղէկութիւն մը չկըրցաւ ընել ալ նէ՝ իր պատճառաւ ատոր յէ- ֆէ իյնալը եւ աքսորուիլը կըտահնելով թէ իրեն եւ թէ զաւակին վրայ յատուկ գութ եւ խան- դաղատանք մը ունեցաւ. որ լսլորովին անօ- գուտ ալ չեղաւ :

Պարոն տը Վօլան՝ ծերունի մարքիզը աքսո- րել տալէն ետքը ինքը բան մը չգիտցածի պէս

կոմսին ցաւակցութեան եւ մխիթարելու կը-
թայ. անոր մտերիմ բարեկամ կը ձեւանայ. եւ
անկէց ետքը մտերմութիւնը աւելցընելով տու-
նը կը յաճախէ. այնպէս կը ցուցընէ որ՝ օր մը
անիկայ չտեսնէ նէ չըլլար։ Եւ այս տեսութիւն-
ներուս մէջ անտարբեր խօսքերուն կարկը կը-
կըսի քրիստոնէական հաւատոց վրայ տարակոյս-
ներ հանել. եկեղեցւոյ պատուէրանքներէն ըս-
կսելով։ Ի՞նչ կըսես՝ կըսէ. ցերեկ ատեն, արե-
ւուն պայծառ փայլած ժամանակը՝ պատարագ
կըլլայ կոր ըսելով մոմ եւ կանթեղ վառելը և-
կեղեցւոյ սուակին համար աւելի ծախքի դուռ
բանալով անիկայ մըսխելէ՞մի. գիշերն ըլլայ
պատարագը նէ՝ մոմ վառելը պէտք. բայց ցե-
րեկ ատեն ինչ պէտք։

Այս խնդիրը ուչ հաւատոյ դրութեանը կը-
դպչի ուղղակի՝ եւ ուչ ալ տակէն ինչ նպատակը
կիմացուի. ճարտար հիւսուածքի մը ծայրէն ձգել
մը փըրցընել է՝ կէս մատնաչափ թել պակաս
ըլլայ նէ ինչ կըլլայ ըսելով. մէկէն իմէկ ըս-
կըսնար հասկընալ փորձառու չեղող մարդ մը՝
որ այն թելին ծայրը փրթիլը՝ բոլոր հիւս-
ուածքին քակուելուն պատճառ կըլլայ։

Ասկէց տը Հօգան աստիճանաբար ոտք ոտք
առաջ կերթայ. միշտ զգուշութեամբ փորձելով
երիտասարդ կոմսին մտաց պատրաստութիւնը։
Եւ այսպէսով կարեւոր ճշմարտութիւններուն
գալով մինչեւ հոն կը հասնի՝ որ աշխարհիս
դէպքերուն մէջ Աստուծոյ մասն ըլլալը, եւ

ամէն բան աստուածային գաղտնի տնօրէնութեամբ մը կատարուելը կուրանայ. ամէն բան կամ մարդկային ճարտարութեան կամ դիպուածոյ կուտայ*. որ աստուածային արդարութիւնը եւ հոգւոյ անմահութիւնը եւ յաւիտենական կեանքը ուրանալու ճամբայ կը բանայ։ Ներիտարդ ոգւոյ մը ախորժակին ինչ յարմար սկզբունք. մանաւանդ երբ իր կիրքը յագեցընելու համար խղճին խայթէն զատ արգելք մը չունենայ. եւ այն ալ այսպիսի սկզբունքներով դատրեցընէ։

"Ոյն իսկ այն ատենը որ Աստուծոյ կոմսին միտքը կամաց կամաց կը հակէր աստուածային նախախնամութիւնը ուրանալու, նոյն նախա-

* Անհաւատութեան այս սկզբունքը ընդունած է Շահնազարեան վարդապետը որ հինա փարիզ կը բնակի, եւ իր գրութիւնները փոխ առնուն շաբաթական լրագրոյն միջոցաւ կը հրատարակէ։ Ասիկա ղեւոնդ երիցու պատմագրութեան բուկիզը՝ որ ինքը տպած է փարիզ, հեղինակին վրայ տուած տեղեկութեանը կարգը կըսէ.

"Յանցս ամենայն՝ ի յաջողս եւ՝ ի ձախողս իւրոյ
"աշխարհին եւ զիւրեւ կատարեալս ո՛չ այլ ինչ տե-
"սանէ նա (ղեւոնդ). բայց եթէ զմասն նախախնա-
"մութեան տնօրէնն իրաց մահացուաց։ Զ յաղ-
"թութիւնս հայոց ընծայէ աստուածային պաշտ-
"պանութեան. եւ զկոտորած նոցա համարի պա-
"ճուժ երկնից. թէ՛ եւ երկոքին եւս պեպք բուն-
"զմանգամ՝ ի միում աւուր եւ երբեմն՝ ի մի եւ
"՛ի նոյն ճակատու գոլով պատահեալ»։ (եր. 12)։

Լանամուխիւնը ցուցուց որ՝ իշնորհս բարեպաշտ հօրն՝ անոր տղուն վրայ կը հակէ. եւ ջախտի Թողու որ կորստեան խորխորատը գլորի : Տը Լօզանին հետ անհաւատութեան գաղը առաջ տանելով այս կարեւոր ճշմարտութիւնը ուրանալու կարգն եկած օրերն էր՝ որ կոմսը իր հօրմէն նամակ մը ստացաւ : Ընկերայ՝ հօրը իրմէն գատուելէն ետքը խրկած առաջին նամակն էր. որուն մէջ իրեն առանց յանցանաց եւ լոկ Թըշնամիներու անհիմն զրպարտութեամբ աքսորուած ըլլալը սրտի ցաւով կը պատմէր իր սիրելի որդուն : Ընկերայ նամակը կարդալով ատիթ մը գըտաւ իր հայրն ալ տը Լօզանին աշակերտ ընելու . աշխարհիս բանները ասանկ ծուռումուռ կերթան . աղէկ մարդիկ ձախորդութեան մէջ կիյնան , իսկ գէշերը անայլայլակ յաջողութեան մէջ կը գըտնուին ըսելով՝ Ընտուծոյ այս աշխարհիս բաներուն վրայ տեսչութիւն եւ նախանամութիւն ունենալուն դէմ տարակուսելը օրինաւոր ցուցընելու պէս խոսքեր կընէր : Ընկերայ բաւական էր խոհական ծերունիին հասկըցընելու, որ սիրելի զաւակը գլխէ ելեր է. անհաւատութեան խորխորատը իննկեր է :

Բայց Ընմիլիա հասնետ եւ զգաստ մատաղատարդը Վալմոնի կոմսին ամուսինը՝ յատուկ ղջուն գիր առած ըլլալով մարքիզէն՝ անոր պատասխան գրեց իր ձեռքովը, ինչպէս որ քաղաքավարութեան օրէնքը կը պահանջէ . եւ նոյն նամակին մէջ՝ ընտանեկան տեղեկութիւնե-

Նէրսէն կարդը կիմացընէ պարոն տը Լ՚օզանին իրենց տունը յաճախելու սկսիլը, եւ կոմսին անհաւատութեան դասատու ըլլալը։

ԳԼՈՒԽ. Բ.

Հայրը տղուն քարոզիչ եւ ուղղիչ։

ԱՐԻՕՄ՚ նամակները կարդալով սաստիկ վշտացաւ. եւ իրեն պէտք էր որ տղուն պատահած վտանգին աղէկ խելահաս եղաւ. քանի գիտէր որ ինքը զաւկին քովը ըլլար չէ՝ տը Լ՚օզանը պիտի չհամարձակէր այնպիսի բաներ խօսիլ սիրելի զաւկին հետ. եւ պաղատուկ խօսելու ժամանակ գտնէր ալ նէ՝ վստահ էր որ կոմսը օրէ լրատը նոյն օրը կը հաղորդէր իրեն՝ եւ անոր դէղթաւիլը կառնէր. եւ անհաւատութեան դուռը սկիզբէն գոցուած կըլլար. որովհետեւ անհաւատները ուրիշները իրենց վիհը գլորելու համար կարգ մը կըբռնեն. մէկէն՝ ի մէկ աստուածային նախախնամութիւնը ուրանալ չեն տար, այլ ցերեկ ատեն եկեղեցւոյ մէջ մտմտ եւ կանխեղ վառելէն կըսկսին քարոզութիւններին։ Առաջին խօսքերնին մերժուելնէ երկրորդէն տեղի չտնար. իսկ առաջինն ընդունողը երկրորդն ալ ընդունելու պատ-

բաստ կըլլայ. երկրորդին ընդունելութիւնը երրորդին ճամբայ կը բանայ. եւ այսպէս անդադար կերպով՝ ցերեկին ժամը մամ վառելը անպատճհ է ըսելը մինչեւ Աստուծոյ գոյութիւնը ուրանալու դուռ կը բանայ*։

Ուրիշ կըսկիծ մը այն էր բարի մարդուն սրտին որ իր հարսին ալ աւրուելէն կասկած կը մըտնէր սիրտը. անոր նամակին խօսքէն կը հասկընար՝ որ պարոն տը Վօլտան՝ հաւատքի դէմ բաներ խօսած տեղը Ֆրիլիայի ներկայութեանէն չէր զգուշանար. ամէն բան անոր քովը կըխօսէր. որով անիկայ ալ՝ որ գուցէ կռմնին չաւ աղէկ կրթուելու առած չէր, վասն զի օտարի գաւակ ըլլալով չէր կընար մարքիզը առած կրթութեանը չափն ու որպիսութիւնը գիտ-

* Քաղքականութեան առաջին վարդապետութիւնը այն եղաւ որ՝ մէկին խոստովանած մեղքին պաշխարութեան ժամանակը կարճեցընելու համար Հռոմայ պապին իշխանութիւն ունենալն ուրացան։ Ասկէց ոտք ոտք առաջ երթալով մինչեւ Քրիստոսի աստուածութիւնը եւ սուրբ գրոց աստուածաշունչ ըլլալը, եւ սուրբ աւետարանին ճշմարիտ պատմութիւն ըլլալը ուրացան. եւ այսպիսիները քաղքականներուս դպրատուններուն մէջ աստուածաբանութեան դասատու ալ եղած են. որոցմէ է պերլինի աստուածաբանութեան դասատուն Վէհլհայտըը, եւ այլն։ Անհաւատութիւնը՝ քաղքականութեան հասունցած եւ իր կարգին կատարելութեան հասած է, եւ այն քաղքականը որ անաստուածութեան հասած չէ, խակ է. կամաց կամաց կը հասնի։

նալ, կրնար շփոթիլ եւ տալ Յօգանին բացած անդունդը գլորիլ։ Ո՛հայն այս մխիթարութիւնը ունէր իր տղուն համար, որ անոր բարեսիրտ եւ առաքինասէր ըլլալը գիտնալով յարկեցոյս էր մինչեւ վերջը անհատութեան մէջ չմնալուն։

Բայց այսպիսի յոյսերը պարապ բաներ կըլլային՝ թէ որ անդունդին տակը չհասած անոր ձեռքէն ըլռնող՝ եւ դուրս նլլնլուն անոր օգնող մը չըլլար։ Ինքն մարքիզը զաւկին քովը չէր։ Կրնար ասոր պահպանութիւնը եւ պաշտպանութիւնը իմաստուն եւ բարեպաշտ քահանայի մը յանձնել, որ Փարիզու մէջ պակաս չէին։ Բայց անհատաններուն խորամանկութիւնը աղէկ գիտէր. նախազգուշութիւններուն վարպետ էն. ինչպէս որ գողերը մեծի մը տուն կողոպտելու մըտնելու ըլլան նէ առաջ դռնապանը կամ իրենց համակից եւ խորհրդակից կըլլան, կամ կը կապեն եւ իրենց գործոյն դէմ կենալու անկարող կընեն։ Այսպէս ալ անհատները քահանայն կամ աշխարհային օգուտ մը ցուցընելով կամ մեծաւոր սպառնալիքով իրենց կողմը կըքաշեն, կամ թէ որ չկըրնան շահուիլնէ՝ բամբասելով անուննին կաւրեն. ըրածնուքեւամբ իրենց նկեղեցիէն դուրս կը վըռըլնտեն, ոչինչ եւ աննշան բաներ անոնց վրայ յանցանք կըսեպեն, եւ այնպէս անուննին եւ վարկուննին աւրելով խօսքերնին ալ անպտուղ կընեն. Ոչ-գրեսի առակը յայտնի է. գայլը ոչխարները

ուզածին պէս ջարդուբուրդ ընելու արդելք
պտնելով անոնց պահապան հաւատարիմ կեն-
դանին , ոչխարներուն կատաջարկէ որ մէջերնիս
հաշտութիւնը անխախտ հաստատուելուն ար-
գելը բան մը չկայ . բայց այն պահապան անա-
ստուածները միշտ խռովութիւն կը սերմանեն մէ-
ջերնիս . անոր ձեզի թշնամի կըցուցընեն . որ-
պէս զի զիրենք ոչխարներուն տիրոջը կարնւոր
կենդանի մը ցուցընելով փորձեն կշտացը-
նելու եւ հանգիստ ապրելու միջոցնին ապա-
հովցընեն : Ընհատատներուն ալ՝ քահանայնե-
րուն համար ըրած ամբաստանութիւնները ա-
սոր պէս են . եւ իրենց կողմէ շահած քահանայ
ուններուն ալ՝ անոր ամենայայտնի սխալանու-
թիւններուն անգամ աչք կըգոցեն . անոնց հա-
մար եղած ամբաստանութիւնը դատելու ձամ-
բաները գոցելով այլ եւ այլ եղանակաւ սուտ
հանելու կաշխատին : Ընոնց բաժնին նայուինէ՝
հաւատոյ պաշտպան քահանայն կըլլայ նէ ճշդ,
հիմակուան լուսաւորութիւնէն զուրկ . նախա-
պաշարեալ , յամառ եւ խռովայոյզ . իսկ ան հա-
ւատութեան կողմը միտալը կըլլայ ամէն բա-
նի մէջ խմապատուն եւ խաղաղասէր , եւ ժողո-
վուրդ հովուելու քաջայարմար անձ մը :

Ընհասկնալ վարդապետութիւնները նոր հնար-
ուած բաներ չեն . գաղտնի ընկերութեանց
խորհուրդներուն մէկը եւ գլխաւորն են : Ընա-
մանի մարդիկը քաջ գիտէր ասիկայ . ուստի տը-
ղուն առաջնորդելու համար քահանայ ցուցընել

էր ուզեր. չըլլայ որ տը Լօզանին եւ անոլ
խորհրդակիցներուն երեսէն որ ինքը աքսորի
գատապարտուեցաւ, այն քահանայն ալ նման-
օրինակ պատուհասի մը պատահի: Ապահովա-
գոյն ճամբայ գտաւ իր զաւակը անմիջապէս ին-
քը խնամել ոլքան որ հեռուէն հնար կըլլայ
նէ. եւ ասոր հնար ուրիշ բան չէր կրնար
ըլլալ, բայց եթէ տղուն հետ թղթակցութիւնը
յաճախելու ճամբայ մը բռնել, որով տղան
ինչ նոր բան լսէր նէ տը Լօզանէն՝ հօրը կը
հաղորդէր. հայրն ալ անոնց պատասխանը կը-
գրէր, եւ տղուն մտքին մէջը ծագած տարա-
կոյսները հաստատուն փաստերով կըլուծէր եւ
առարկութիւնները կը հերքէր: Նամակի մի-
ջոցաւ խօսուածները լոկ բերնով խօսուածի
պէս օդոյ մէջ չէին ցրնդեր. ձեռքը կըմնային
եւ հաւատոյ պաշտպանութեան գիրք մը կըլ-
լային:

Պարոն տը Լօզանը կոմսին մինակ մտքը
աւրած չէր անհաւատութեան սկզբունքներով:
Միայն տեսականը ուրանալէն բան մը չէր ել-
լեր. իր նպատակին ուղղակի ծառայելու բանը՝
անոր սրտին ալ դըպչիլ եւ ուղիղ եւ հաւնատ
բարոյական սկզբունքը աւրելն էր. եւ ասոր ալ
ակսած էր. մարդկային գործքերուն մէջ մեղք
կամ առաքինութիւն չկայ. ամէնն ալ միօրի-
նակ անտարբեր բաներ են ըսելն ալ սովքե-
ցուցեր էր կոմսին: Կըսէր որ՝ այս ինչ բանը
մեղք է եւ այն ինչ բանը վարձք է ըսելը ա-

վիճակներու մէջ տարածուած անհիմն նախապաշարմունքներ են. եւ այս նախապաշարմունքներս ոմանք մէկ կարգի եւ ոմանք մէկ ուրիշ կարգի մը մարդոց բանին ազէկ գալով հաստատուելուն տալ ուզած եւ ոգւով չափ աշխատած են. եւ մինչեւ հիմայ ասոնք խրթին տոյգ հատացընելու աշխատութիւնները այնպիսի մարդիկ են. բայց մենք ազատ ենք. ուրիշներուն շահուն ծառայելու պարտաւորեալ չենք. խմաստուն եւ լուսաւորեալ մարդոց չվայլեր այդպէս հին նախապաշարմունքներու գերի ըլլալ, եւ իր հաճոյքը կատարելու համար ուր կողմը դառնայնէ դիմացը պատ քաշած դտնել. այս պատերը ամուր եւ անկործանելի կարծել տուողը նախապաշարմունքն է. լոկ արհամարհութիւնը եւ բանի տեղ չդնելը այդ պատուարը կը կործանէ հիմնայատակ կընէ։

ԳԼՈՒԽ. Գ.

Վալմանի կոմս, եւ Սէննըվիլ օրիորդը։

ՈՒՄՄ՝ հայեցողական ճշմարտութիւնը ուրանալէն առաջ չէր կրնար հասկընալ թէ մարդոց բրածներէն ինչու համար ոմանք ազէկ եւ ոմանք գէշ կըլլան. կամ մի եւ նոյն գործը

ընդունեց այս ինչ պարագայքը ապեկ եւ այն ինչ պարագայքը գէշ կըլլայ։ Օրինակի համար. ընդունէս կըլլայ որ թաղաւորին թշնամին ստանայ եկ յանցաւոր չըսեպուելէս զատ ապեկ բան մը ըրածէ այլ պատիւ եւ վարձք առնեմ, եւ իմ անձնական թշնամիս մեղքնեմ եկ յանցաւոր սեպուիմ եւ մահուան դատապարտուիմ. չէ՞ որ երկու դիպուածին ալ մարդ մը մեղքնելուն վրայ է ձգուած յանցանքը կամ պատուոյ եւ վարձուց արժանի սեպուած գործը։ Այսպիսի անպիտան տըրամաբանութիւնը ուրիշ բաներու ալ գործ կածէր։

Պարոն տը Վօլանին լրտեսած ժամանակը հասած էր զգաստ եւ համոստ Ֆիլիան գլխէ հանելու. մէկ բան մը միայն ճնացէր էր, Ֆիլիային ու Վալմոնի կոմսին մէջ պատերազմ մը ձգել. եւ Ֆիլիային դրգռութիւնը պատճառել ամուսինէն վրէժ առնելու՝ ամուսնական հաւատարմութեան ուխտը աւրելու պատճառ մը հայթայթելով։

Ֆիլիային քով մէկ ուրիշ աղջիկ մը կար գեղեցիկ եւ բարեպաշտ։ Այս աղջիկը առաքինութեան յարգը գիտէր. քրիստոնէական սկըզբանց մէջ վարժուած էր. բայց Ֆիլիային խոհական նախատեսութիւնը չունէր. իր աղջախոհ զգաստութեանը լարուած օրոգայթները ճանչնալու վարպետ չէր որ զգուշանայ։ Կոմսը՝ մէկ մը մարդկային գործոց մէջ ապէկն ու գէշը զանազանելը մէկ նախապաշարմունք մըն է ըսել

եւ այնպէս միտքը դնելէն ետքը ամուսնական հաւատարմութենէն խոտորելը անշնաս բան մը սեպեց. բարոյական սկզբունքներէ պարպուած սրտին մէջ բոլջախոհութեան խարոյկն ինկաւ ու բորբոքեցաւ. կոմսը Աէննըվիլին սիրահարած էր։ Այս սիրահարութեանը արդիւնքը այն եղաւ՝ որ Ֆիլիպայի պէս գեղեցիկ, հաւատա, մանգամայն խոհեմ եւ խելացի եւ նախատես ամուսնէ մը պակցաւ. մինչեւ այնքան որ՝ անկէց պաղած եւ ուրիշի մը սէր տուած ըլլալը անկէց ծածկելու հոգ չէր ըներ. որով Ֆիլիպա այն ալ իմացաւ թէ կոմսին սիրտն իր պահած Աէննըվիլ անմեղ օրիորդն է։

Ուրիշ կին մը ըլլար նէ՝ զայրացման կըրքին առաջին բորբոքմանը՝ աղջկանը ճամբայ կուտար. եւ ամուսինն ալ աւոր բան չէր կրնար ըսել. բայց աղջիկը անհնամ մնալով անոր մեղք կըլլար։ Ֆիլիպա աւոնք մտածեց. եւ այն ալ գիտէր որ՝ այսպէս բաները իմանալուն վրայ է ձեծ դժուարութիւնը. իմացուելէն ետքը առաջը առնելուն եւ խափանելուն ճամբան կը գըտնուի։ Թէ՛ կրկանը եւ թէ Աէննըվիլին ամենեւին նշան մը ջցուցուց թէ բանին տեղեակ է. Օրիորդին վրայ ունեցած առաջին սէրը ամուլցուց. քովէն խիստ քիչ անգամ գաւուելու միջոց կուտար. քրոջ պէս մտերմութեամբ եւ սիրով կը վարուէր հետը։ Այսու ամենայնիւ իր խորհած միջոցին ալ վստահ չըլլալով Ֆիլիպա՝ նամակով մը հանկըցուց մարքիզին որ տը-

ղան իրմէ պաղած է. եւ Աբէնըվիլ օրիորդին վրայ սէր ձգած է. բայց Օրիորդը յանցանք մը չունի. միայն կոմսին տը Լ՚օզանէն սովրած սկըզբունքներուն հետեւութիւնն է։

Ինչու այն ատենը մարքիզին խըրկած նամակները կոմսին վրայ փոքր ի շատէ ազդեցութիւն ըրած էին. քրիստոնէական հաւատոյն ճշմարտութեանը հաստատուած էր, տարակոյսներուն մեծ մասը մըտքէն փարատած էր. ինածցածն ալ փարատելու վրայ էր. հայրն ալ իրեն իրեն ժառցը խորհրդակից ընտրելով իրեն սրտին ամեն վէրքերը անոր առաջը կը բանար, եւ ինքն ալ ծածուկ չէր պահեր։ Ասկէ որ ծածուկ պահելու բան մը ունէր նէ Աբէնըվիլին սիրահարած ըլլալն էր։ Ետոր սիրովը որքան որ Ամիլիայէն պաղած էր նէ՝ անոր քաղցրը եւ համեստ բնաւորութիւններէն եւ սիրուն առաքինութիւններէն պատկառանք մը կըկրէր, որով անզուգական հարսը՝ Աբէնըվիլը կոմսին ձեռքէն անարատ պահելու ալ յաջողած էր։ Կոմսին նոր արթընցած եւ զօրանալու սկսած խղճին վրայ կը ծանրանար այսպէս չնաշխարհիկ բնաւորութիւն ունեցող կին մը վշտացընելը։ Եւ ինչպէս որ ծանր բաները չեն կըրնար բարձրը կենալ տըկար նեցուկի վրայ, այլ նեցուկնին կը կոտրեն եւ վար կիյնան, ասանկ ալ այս սիրահարութեան գաղտնիքը՝ կոմսին ըրուելուն նեցուկը կոտրելով՝ անոր առ իւր հայրը գրած նամակներուն ժէկին մէջ ինկաւ։

Ուրանց պատրաստելու կը խոստովանէր անոր
մէջ Աննըվիլ օրիորդին վրայ ունեցած ապօ-
րինաւոր սէրը. եւ ինք գինքը այս լանիս մէջ
յաղթելը անհնարին կարծելով՝ իր օրինաւոր
ամուսինը Ֆիլիան վշտացընելուն սաստիկ ցաւ
կը ցուցընէր: Անոր Ֆիլիային իմաստուն ըզ-
գուշութիւնները չէլլային նէ՝ սիրահարութիւ-
նը աստիճան մըն ալ աւելի յառաջադէմ եղած
կըլլար. եւ այն ժամանակը չենք գիտեր թէ
կոմսը եղած բաները ճըշդիւ իր հօրը գրելու
պիտի համարձակէ՞ր մի:

Ա՛րքիմը իր տղուն այս ախտը բժշկելու
համար նամակաւ խօսակցութիւնը անբաւական
տեսաւ. միտք համոզելը նամակով եւ խօսքով
կըլլայ. բայց մարդուս բնութիւնը ապականեալ
ըլլալուն մէկ նշանն է որ՝ կիրքը մտքէն զօրա-
ւոր է. այն բանն որ խելքը եւ միտքը մար-
դուս կսմացընէ որ գէշ է եւ ընելու չէ. կիր-
քը կը ըռնադատէ, ընել կուտայ. մարդ իր բա-
նականութիւններէն կապըստամբացընէ. խելքին թե-
լադրութիւնը մէկ դի ձգել կուտայ եւ անաս-
նոց պէս բան մը կընէ: Ա՛յս միջոցին՝ կրօ-
նական վարդապետութեան խրատները խեր չեն
ըներ. Ա՛րքիմը իր հարսին գրած առաջին նա-
մակներէն իմացեր էր ինչ որ կոմսը մինչեւ իր
գրած նամակին առնը անկէց ծածուկ մընա-
ցած կըկարծէր: Լուսհական ծերուհին իմանա-
լէն եառքը ճարն ալ հոգացեր էր. իրեն բարե-
կամ պ. Ա՛յմուր ապնուականին հետ խօսեր

եւ որոշում տուեր էր որ Աննըվիլը հոն բնակեր տայ Փարիզէն, եւ անոր տղուն հետ պատկել տայ։ Ընկերայ կոմսը մեզաց վտանգէն հեռացընելու եւ ընտանեկան սէրը վերահաստատելու մէկ հատիկ ճամբան էր։ Կոմսը վերջին նամակին պատասխանը հօրմէն ընդունելէն քիչ ժամանակ ետքը Պ. Վ. Էյմիւրին տղան իր ընտանեօքը Փարիզ եկաւ, աղջիկը հարսնութեան ուզելին։ Կոմսին սիրտը կոտրեցաւ. բայց հաճութեան տալէն զատ բան չէր կրնար ընել։ Աննըվիլ գիտէր կոմսին իրեն սիրահարած ըլլալը. եւ Թէպէտ Ֆիլիպային հովանաւորութեան տակը իր պարկեշտութեան ծաղիկը կորսընցընելու վախ մը չունէր, այսու ամենայնիւ, կամ մանաւանդ ասոր համար՝ իր ընկերուն որոշումը ինք չէր տար, Ֆիլիպային ակնարկութեանը կը հնազանդէր ըստ ամենայնի։ Ֆիլիպաւ գիտէր որ մարքիզը մարդը ազէկ կը ճանչնայ, եւ Աննըվիլի համար վնասակար ընտրած երիտասարդը անոր արժանի մէկն ըլլալու է, ըսաւ Աննըվիլին որ հաճութեան տայ անոր հետ ամուսնանալու, եւ Փարիզէն երթայ։

ԳԼՈՒԽ· Դ·

Նոր խարդախութիւն մը ։

ՍԱԼՄՈՆԻ կոմսին տուներէն Աբենըվիլ-լին նկթաալը՝ տը Լօզանին մինչեւ այն տեղը լարած որոգայթներուն եւ բանեցուցած մեքենաներուն վերջին խորտակումն եղաւ. իմացաւ որ տղան հօրմէն ընակութեանմը զատելովը մէկ մեծ վաստակ մը չէ ըրեր. առաջուց միտքը չէր բերեր որ մարքիզը կըրնայ օտար երկրէ ալ տղուն հետ թղթակցիլ. որով իր գաղտնի հնարքները անգործ եւ անզօր կըմնային։ Ճշմարտապէս բան մը մտածեց ալնէ՝ որ մարդու միտք չգալու բան չէ՛, կոմսին երիտասարդութեանը ապաւինեցաւ. կարծեց որ իր կնոջ բորբոքող խօսքերը անոր տարիքէն ուժ առնելով՝ հօրը նամակներուն աղեցութիւնը կը կոտրեն։ Բայց կարծածին պէս չեղաւ. Աբենըվիլ օրիորդին մէկ մըն ալ նոր չգտնալու կերպով տուներէն նկնիլ նկթալը, եւ անոր նկթալուն՝ կոմսին ալ առանց ըներանչ բանալու հաճութիւն տալը՝ տը Լօզանին հասկըցուցած էր որ նորէն իր կարծիքին վրայ։ Նոր վրայ ուշադրութիւն ընելով այն ալ դիտեց որ անոր մտքին մէջ անդամանած անհաւատութեան սերմերը՝ թուչուններուն յափշտակեր են. եւ հոն պտուղ բերելիք չունէր։

Ընիկայ անհաւատութեան մէջ ձգելէն իրեն շահ մը չկար ուղղակի. ուստի այն ջանքէն ձեռք քաշեց. իր լուն նպատակին հասնելու սատանութեան մը ատիթ գտաւ կոմսին խելքը գլուխը գալուն մէկ պարագայն։ Ընիկայ այնպէս բան մըն էր՝ որ կոմսը յանկարծակի ընդունելով հօրը նամակ գրելու ժամանակ չէր ձեռք. եւ հօրմէն խրատ մը չտուած այն անգամի ընելիքը իր միտքը կը յաջողցընէր։ Բայց այս պիսակաս մեքենայիս ալ գործը իր յուսացածին պէս չեղաւ։

Ինչու հիմայ պատմածներէս բաւական կը հասկըցուի որպ. տը Լօզան՝ Վալմոնի կոմսին տան ընտանի եղածի պէս էր. տանը դուռը ամէն ատեն իր առաջը բաց էր, կոմսին հոն ըլլալը կամ չըլլալը հոգ չէր. ուստի Ընիկայ հին հետ տեսնուելու ատիթ կունենար ամէն ատեն. եւ թէ որ Ընիկա զգաստ եւ աստուածավախ եւ խոհեմ կին մը չըլլար նէ տը Լօզան իր երկար ժամանակէ ի վեր միտքը դրած նպատակին հասնելու միջոցները արդէն ձեռք բերած էր. բայց սա կար որ՝ կոմսը մոլորեցընելու համար խօսած անհաւատութեան խօսքերը իմաստուն կնոջը վրայ ազդեցութիւն մը չընէին գաւ՝ անիկայ իրեն ատելի ալ ըրած էին. եւ կ'ատէր չէ թէ անոր անձը, որ բարեկիրթ քրիստոնէի մը չվայլեր. այլ անոր թիւր եւ կործանիչ սկզբունքները. որով անոր թիւնալից խօսքերուն ամենեւին տեղի չէր տար։

Կոմսին աչքը հօրմէն առած նամակներովը
ալէկ բացուած էր. խելքը հասեր էր՝ թէ
անհնար է որ հաւատքի կողմէ աւրուած մար-
դու մը բարուց կողմը անեղծ ճնայած ըլլայ.
եւ կըսէր ինքն իրեն. Թէ որ վարքը անարատ
պիտի պահէնէ, թէ որ քրիստոնէութեան սով-
րեցուցած բարոյականին կանոնովը պիտի եր-
թայնէ՝ ինչո՞ւ համար հաւատոյ ճշմարտու-
նը ուրանայ. եւ մէկ մը Աստուծոյ իր կամքը
մարդկային ազգին յայտնած ըլլալը եւ բարո-
յական պատուէրներն անոր տուած ըլլալը չըն-
դունի նէ՝ իր վրայ ըրնացած կիրքերը զսպելու
համար որո՞ւ պիտի հնազանդի. չէ՞ մի որ ուրիշ
իրեն նման մարդու մը հնազանդիլ պիտի կար-
ծէ, որուն հնազանդելու պարտաւորութիւն
մըն ալ չճանչնար: Ուրիշ կողմէն՝ ինքն ալ պա-
տահական ըլլալով պալատականներուն եւ մաս-
նաւորապէս տը Լօզանին ցուի եւ լկտի քնու-
թիւնը կիտէր: Նայց իր ամուսնոյն զգաստու-
թիւնը եւ ողջախոհութիւնը եւ կատարեալ հա-
ւատարմութիւնը չէր կրնար. ձախողակի խոր-
հըրդով կարծեց որ այն ապականեալ երիտա-
սարդին իր տունը յաճախելը եւ ինք ներկայ
ըլլալով կամ չըլլալով՝ Լամիլիային հետ տես-
նուելու դիւրութիւն ունենալը կրնայ այն
վէպ միջոց մը ըլլալ իր կնոջը հաւատարմու-
թիւնը փորձելու: Ընտանութիւնին բաւական
առաջ գացած էր. չէր կրնար առանց պատճա-
ռի մը պարոնը իր տունէն հեռացընել. եւ թէ

որ փորձը իր կասկած ըրածին պէս եղեր նէ՝ բարեկամութիւնին քակելու եւ թշնամութեան դարձընելու օրինաւոր պատճառ մը կըլլար. եւ ասով իր խիղճը մեղցընելու աշխատող վտանգաւոր բարեկամէն կազատէր:

Ասոր համար լրտեսներ դրաւ որ տը Լ՚օզանին եւ Լ՚Ամիլեայինմէջ եղած խօսակցութիւններըլայտնի կամ ծածուկ եղանակաւ մտիկ ընեն: Ջանան թէ որ հնարէ նէ այն խօսքերէն քան մը անգամ չկրնցընելու, եւ ամէն բան հաւատարմութեամբ իրեն պատմեն: Ոմանակ մը սպասեց այս կերպով իրեն կասկածը արդարացընելու բան մը լսել. մէկ ապացոյց մը ունենալ ձեռքը. բայց բան մը չգիտնալով այս կողմէն յոյսը կտրեց. մտածեց որ այսպիսի սիրահարութեան բաները խօսքով չեն ըլլար, աւելի շատ անգամ տումարով կըլլան. ուստի փորքը դրաւ որ՝ թէ որ այդպէս բան մը կայ նէ՝ Լ՚Ամիլեան տումար գրած կըլլայ տը Լ՚օզանին: Ո՚չնպիսի տումար մը ձեռք ձգելով ամէն բան յայտնի կըմանայ. եւ տումարկնալ իր ձեռքը՝ անջրպետի ապացոյցի տեղ կը ծառայէ:

Այսպէս տումար մը ձեռք ձգելու համար իր տանն ապատաւորները անբաւական էին. նոյն իսկ տը Լ՚օզանին ապատաւորներուն օգնութիւնը կը կարօտէր. ուստի անոնց մէկը քովը կանչեց՝ որ ուրիշներէն աւելի խորհրդատու եւ հաւատարիմ եւ ճարպիկ կը կարծէր, եւ առաջ վարձք խոստանալով կարծեց թէ հաճեցոյց այն-

պէս տումնակ մը ձեռք բերել՝ թէ որ կըրնայ
նէ , եւ իրեն հասցընել . եւ կոմսէն առած
պատուէրը եւ խոստումը անմիջապէս ու Հզա-
նին իմացուց : Ան էր ու Հզանին սպասած
կէտն ալ , որուն պատրաստութիւնը առաջուց
ըրած էր . իր մեծ սպասաւորներուն Թելադիր
ըլլալով , որ իրմէ եւ լըռնած ընթացքէն դըժ-
գոհ ըլլալ ձեւանան , եւ կոմսին նրթան իրեն
համար այնպէս գանգատներ ընեն՝ որ կոմսը
իր ամուսնոյն Հաւատարմութեանը վրայ կաս-
կածի :

Տումնակին ապըստըրուելը իմանալուն պէս՝
իր գրագրին օգնութեամբը Նմիլիային ձեռքին
գրին գիր նամանյուց . անոր բերնէն իրեն ուղ-
ղուածի պէս տումնակ մը գրեց՝ ինչպէս որ կոմ-
սը կը կասկածէր Թէ Նմիլիա գրած պիտի ըլլայ .
եւ անիկա սպասաւորին տուաւ որ կոմսին տա-
նի տայ . ինչպէս ձեռք ձգելը Հաւաստացընելու
Համար մէկ վարպետ սուտ մըն ալ շինեցին :

Կոմսը տումնակին գրոյն վրայ աղէկ ուշադ-
րութիւնով նայելով այնպէս խաբուեցաւ՝ որ
կարծեց Թէ գիրը Նմիլիային ձեռքի գիրն ըլ-
լալուն երկբայելու առիթն ալ չկրնար
ըլլալ . նոյն իսկ Նմիլիա չկրնար ուրանալ :
Ուստի նախանձու եւ բարկութեան կիրքերէն
հրակ կտրելով գիրը ձեռքը՝ շիտակ Նմիլիային
սենեակը գնաց . գիրն առաջը նետեց եւ բսաւ .
այո նայէ ձեռքիդ գրին՝ եւ ամչցիր . եւ մի
կարծեր որ քուկին պէշ եւ մոլի բնաւորութիւ-

ընդ կըրնաս մինչեւ վերջին կէտը պահել, իմ առաջս բարեպաշտ եւ առաքինի եւ աստուածաֆաֆախ ձեւանալով: այդպէս բաներով մարդ խաբելուն ժամանակն անցած է: Ֆիլիա Թուղթն առաւ, վերէն ի վար կարդաց. եւ հանդարտ դէմքով մը առանց վրդով մը ցուցընելու կամ ին դարձուց ըսելով. գիրը իմ գրոյս այնպէս նմանցուցեր են. որ առաջին տեսնելուս ես ալ խաբուեցայ եւ իմը կարծեցի. բայց կարդացի. մէջի խօսքերը իմն չեն. այդպէս բաներ մտքէս ալ անցած չեն:

Ֆիլիային հանդարտ եւ անվրդով զրուցուածքէն պէտք էր որ Կոմսը խարդախութեան կասկած մը առներ եւ ուրիշ կերպով քննութիւն ընէր. բայց կինքը զայրացած էր. որ Ֆրանին սպասաւորներուն տուտ պատմութիւններով այնպէս ականջը լեցուած՝ ու կնոջը վրայ ունեցած թիւր կարծիքը այնպէս մտքին մէջ հաստատուած էր, որ իրեն ներկայեալը ապացույցի կարօտութիւն ճնացած չէ կըկարծէր. ձեռագիր տոմսակ ձեռք ձգել ուզելը միտակ ընելքներուն իրաւունք ունենալը պէտք եղած առնը ցուցընելու համար էր: Ուստի կընոջը ըսածը ականջին ջուրի ձայնի պէս եկաւ. եւ անխոով կեցուածքը կարծեց թէ՝ երեսին քօղը պատռելէն եւ խիսն ու ամօթը սրտէն վերնալէն առաջ եկած լրութեան նշան մըն է:

ԳԼՈՒԽ Ե.

Մենամարտութեամբ անմեղութիւն կը յայտնուի։

ԵԼԱՄՈՆ կոմսը կնոջը քովէն աւելի բարկութեամբ դուրս ելաւ քան ուշադիր որ քովը գացած ատենը բարկացած էր. նոյն բարկութեամբ շիտակ տը Լօզանին գնաց եւ ըսաւ. անզգամ եւ պատուակորոյս եւ մոլորեցուցիչ մարդ, շուտ ըրէ հետս եկուր։ Պ. տը Լօզան պատասխանեց. մեւս բառերը պէտք չէին. միայն հետս եկուր ըսելըդ բաւական էր. երթանք։ Կոմսին ըրած հրաւէրը մենամարտութեան էր. այնքան զայրացած էր, որ հաստատ միտքը դրած էր այն օրը մեռնիլ կամ մեռցընել. հետեւանքը ամենեւին միտք չէր բերեր։

Ա՛մբան մէկ տեղ գնացած ատեննին տը Լօզանը որ գինքը Վալմոնի կոմսէն աւելի պէնք բանեցընելու ճարպիկ չէր ճանչնար, եւ գլխուն գալիքը կը գուշակէր, իր հին քնարին թելերը անուշ զրուցուածքով անոր ականջին կը հընչեցընէր։ Նկատ իրար հասկընանք կ՚ըսէր. սիրահարութեան այդպիսի դէպքերը խելքը գլուխը եւ լուսաւորեալ մարդոց ուշադրութեան արժանի բաներ չեն. մատաղահասակ կին մը երիտասարդի մը հետ սիրոյ յարաբերութիւն

ուննալէն ինչ կելլէ եղեր. տղոց խաղն պէս բաներ են ատոնք. ես քեզ կատարեալ խելքի տէր մարդ մը կը կարծէի. ուշինչ բանելու վրայօք տակաւին կը տեսանեմ որ հին նախատպաշարմունքդ պահած ես: Ատածէ անգամ մը. մեր մէջն եղած այսքան հին բարեկամութիւնը այսպէս բանի մը համար լուծել կարժէ մի: Եթէ որ ես քեզ մեղցընեմ նէ տիրաս ընդունելի կսկիծով պիտի վիրաւորուի. Թէ որ դուն զիս մեղցընես նէ՝ դուն քեզ կը կորսընցընես: Այսպիսի զրուցուածքները կոմսը տէ Լօզանին Թուխամորթութեանը եւ վհկնոտութեանը տալով պատասխանուդ անգամ արժանի չըրաւ. մինչեւ որ առաջ քշելով կառքերնին՝ Լէնանի անտառին ցանկապատը հասան. հոն կառքէն իջան. եւ երկուքը մէկէն անտառը մտան:

Ներս յարահետ ճանապարհէն բաւական հեռանալով անտառին խորունկը մտան, Լ ալմոնի կոմսը՝ որուն ըրած ճամբանեընուն ամէն մէկ քայլափոխը մէկ մէկ ժամու ճամբայ կներեր, հանգերուածքիւնը հատած սուրը քաշեց. ժամանակ չկայ ըսելով տէ Լօզանին վրայ յարձակեցաւ: Աստիկ եւ առանց զգուշութեան ազատարելէն՝ տէ Լօզանին սրոյ հարուածէն թեթեւ վէրք մը առաւ. բայց ասիկայ զինքը աւելի կատղեցուց. ինչպէս որ գայլը արիւն տեսնելով կը կատղի: Ան մէկ զարնելով գետինը փռեց տէ Լօզանը, որ վտանգաւոր վէրք մը առած էր: Սուրը պատեանը խօթելով վիրաւորուած

էին քովը գնաց. որ նուագեցավ ձայնիւ անոր
լսաւ. կաղաչեմ քեզի բարեկամ. քու արեւուդ
համար. եւ մանաւանդ՝ քու անմեղ եւ հաւատա-
րիմ ամուսնոյդ արեւուն համար՝ ինծի օգնէ: Տը
Լօզանին վերջէն վազած տաք արիւնը՝ Վալմո-
նի կոմսին սրտին մէջ լորլորքաց արտմտութեան
կրակը մարած էր: Երկուքն ալ հետերնին մէկ
մէկ սպասաւոր առած էին. կոմսը սպասաւոր-
ները կանչեց. եւ տը Լօզանը վերցուցին կառ-
քին մէջ հանդարտ պառկեցուցին եւ նետ դար-
ձան: Տը Լօզանը էր սպասաւորին յատկապէս
ապրսպըրեց որ նզաթը մարդու չըսէ:

Կոմսը անտառէն դուրս ելլելուն՝ շիտակ իր
տունը գնաց: Պարոնին ըսածը՝ թէ անվնաս հա-
պարիզ մտնելու արեւուն համար ինծի օգնէ.
վրան նորօրինակ սպասուրութիւն մը ըրած էր.
ձեռքն ունենալ կարծած ապացոյցներուն հետ՝
կինը անմեղ եւ հաւատարիմ անուանելը յար-
մարութիւն չունենալ կերեւէր իրեն. սարս վը-
րայ մտածելով՝ պարոնին հետ մենամարտու-
թեան երթալու առիննին անոր ըսած մէկ խօս-
քը չիշեց, թէ սատնք պղոց խօշէ պէս բաներ են.
միտքը քացուեցաւ եւ խմացաւ որ անարժան խա-
պուս մը նկեր եւ խաբուեր է:

Ամէն բաներս նզած սատնը Նիմիլիա չգիր էր
եւ չզուլեհան վերջին օրերն ալ մօտ էր: Տամ-
սակը տեսնելովը ծլքան անխոով եւ անվրդով
ցուցուց զինքը նէ այնպէս այլայլեցաւ, որ
ժամանակը չհասած տպան ծնաւ: Նրախայն կին-

պանի եւ ողջ առողջ էր. Ֆիլիկա ալ տղաքերքին հետ եղած վտանգներէն ազատեցաւ, բայց մահուան դուռը հասնելու չափ տկարացաւ. վրան յաճախ մարելիք կուգար: Կոմսը լարկուեցաւ տեսնել տղմակը ձեռքն առած տընէն դուրս եւ ետ ժամանակը՝ նոյն օրը զաւակ մը ունենալուն նշան մը չկար. նա դարձած առենը զինքը տղու մը հայր եղած գտաւ. որ ինքը առնոր ըրած անխորհուրդ եւ վաղվազկոտ արարքանցը համար թողութիւն խնդրելու եկեր էր: Ֆլուանոյն քովը մնացաւ եւ անիկայ մեծ գտաւ նէ սաստիկ այլայլեցաւ. բայց աչքէն արցունքի կաթիլ մըն ալ չէր կրնար հանել: Ֆիլիա առեն առեն կարթընար. բայց արթնութեան առենն ալ այնպէս սաստիկ չըզայց ցընցում մը զինքը կը բռնէր՝ որ քովինները դժուարաւ զինքը կեցած տեղը հաստատ բռնելու կը զօրէին. եւ այսպէս չղային մոլեգնութիւնն ու մարելիքը անընդհատ իրարու կը յաջորդէին: Կոմսը առնք աչքովը կը տեսնէր. պատճառը իր վաղվազկոտութիւնը ըլլալը գիտէր. կնոջը անմեղ եւ հաստատուն հաւատարմութիւնը հասկըցած էր. կըրնայ ամէն մարդ գուշակել թէ պատկենական զգածմունքներու մէջ զարգացած մարդու մը սիրտ ինչ կըլլայ այնպիսի պարագաներու մէջ. կըզակին ոսկորները սըխմուած՝ եւ որպէս թէ կըզպուած. արցունքին աղբիւրը ցամքած, սիրտը կը խլտայէր. ծունկերը կը դողային. աչքին նայուածքը

եւ ան հաստատ՝ եւ մէջի ճերմակը կար-
միր ներկուած . ոչ կըրնար խօսիլ եւ ոչ լալ .
ոչ ալ ինքնին քալելու կարող կերեւէր : Մօտին-
ները կուզէին անկայ քովի սենեակը տանիլ ,
որ քիչ մը այլայլութիւնը անցնի . բայց ինքը
կը յամառէր եւ անկէց անդին երթալ չէր ու-
զեր : Ան միջոցին Ամիլիային մարելիքը ան-
ցաւ . եւ բարեբաղդաբար՝ անոր յաջորդող ըղաց
ցնցումը սաստիկ չեղաւ : Կըրցաւ այսքան մը
կոմսին ըսել . տէր իմ , սէրըդ սրտիս մէջ կեն-
դանի է , քեզ այս վիճակիս մէջ տեսնելու սիր-
տըս չդիմանար . կաղաչեմ քովի սենեակը գնա :
Այս աղաչանքը կոմսին համար հրաման մըն էր .
իսկոյն հնազանդեցաւ . եւ գացած սենեակը
գտաւ իր նորածին զաւակը , հոն կըրցաւ ա-
ռատարցունք թափել , որով սրտին ճնշումը ան-
ցաւ , եւ ինքն ալ հանդարտեցաւ : Հանդար-
տութեանը վրայ զուարճութիւն մըն ալ եկաւ
երբ աւետիս բերին թէ Ամիլիային ըղաց ցըն-
ցումը անցաւ եւ մարելիքը շատ մեղմացաւ :
Այս միջոցիս տանը դուռը զարնուեցաւ . եկան
կոմսին խնամուցին որ անծանօթ մէկը հետը
տեսնուիլ կուզէ :

ԳԼՈՒԽ· Զ·

Խոստովանութիւն

ԱՐՈՆ ու Հ֊օզանը երբ տուն դարձ֊ ձուցին՝ վէրքը նայելու և դարմանելու հա֊ մար վիրակոյժ մը բերին. որ պընելով իմաց տուաւ թէ վիրաւորիչ գէնքը կենսական գոր֊ ծիքներուն դպած է. և վիրաւորեալը մահու֊ նէ ազատելիք չունի: Ընհատաններըիրենց ան֊ հաւատութիւնը միայն իրենց ատոյգ եղած ա֊ տենը կը բանեցընեն, երբ մահը իրենցմէ հե֊ ռու կը կարծեն. իսկ երբ իմանան որ մահը ի֊ րենց մօտեցած է՝ աչքերնին կը բացուի. անվախ֊ ճան յաւիտենականութեան մը առաջը կը տես֊ նեն. խիղճերնին կարթքննայ. և երած գէ֊ շութիւններնուն դարման տանելու կը փութան: Ընանկ եղած էր որ Հ֊օզանին ալ՝ բոլորէն և անվրէպ բժշկական դուշակութիւնը իմանալով: Բայց վճռակամ՝ որ շատ անգամ փորձուած է, բա֊ ւական է երիտասարդներուն աչքը բանալու. մանաւանդ որ այն ետքի ժամանակին միջոցը շա֊ տերուն համար անօգուտ կըլլայ, սատանայն՝ որուն գոյութիւնը ուրանալը հիմակուան լու֊ սաւորութեան համաձայն իմաստութիւն մը կը֊ կարծեն, այն վերջին րոպէներուն վերջին հը֊

ձայնը կը բանեցընէ. վիշտին հետ մէկ տեղ Աստուծոյ անհուն ողորմութենէն յուսահատիլը մը կը բերէ անանկներուն սրտին. որ հոգւոյ անդարմանելի մահալուծը հիւանդութիւնն է. Արդէս բնաւ մէկ ժամանակ մը չկըրնար իր կենացը վրայ վստահութիւն ունենալ. ասիկայ անանկ ճշմարտութիւն մըն է որ ամէն մարդ գիտէ. բայց գործքերնին տեսնելով կը կարծես թէ անհաւատ եւ իրենց կիրքերուն գերի եղող երիտասարդները կատարեալ ապահովութիւն ըստացած են երկար ապրելու. ծերութեան հասնելու. այնատենը ճամբանին շիտակելու. ես հոս ամէն ուզածնին ընելէն ետքը հանդերձեալ աշխարհն ալ կատարեալ երջանկութիւն վայելելու: Անոնի պատրանք:

Պարոն տը Լօզան վէրջին մահալուծը ըլլալուն գոյժը առնելով մարդ կրկրկէ. կոմսը քովը կանչել կուտայ: Ասիկայ աճապարելով կը նայ. եւ երբ քովը մտաւ՝ պարոնը քովի մարդիկը դուրս հանելէն ետքը աստր ըսաւ. մահուան պատճառ եղար. լայց քեզի ըսելիք չունիմ. արժանացած պատիժս քու ձեռքովդ պիտի գտնեմ եղեր. ինչ կրնամ ըսել: Ամուսինդ անմեղ է. այն տումնակը որ դուն անոր գիրը կարծելով խաբուեցար՝ ես հնարեցի, որ գիս իրօք եղածէս աւելի յանցաւոր ցուցընեմ քու աչքիդ. վասն զի միտքս դրած առաջարկուեանս հասնելու վրայ այս հնարքը գտած եմ: Ասկէ գիտէի որ գիրը անոր պիտի ցուցը-

նեա. եւ դուն մէկ մը համոզուելէդ ետքը որ գիրը անոն է՝ ուրիշինը չէ. ուրբան լեզու թաւիէր, ուրբան աշխատէր, երդում ընէր, լար, պաղատէր, ամենեւին պիտի չհաւատայիր մեզ անմեղ է։ Այլ այս հաւատալով ըրածդ իմ հաշուես մէջ առած չէի։ Վնեզ դիտէի որ մեծաժառանգութեանց ակնկալութիւն ունիս. եւ անոր համար պալատականներուն մէջ մտած՝ պատուաւոր պաշտօնի մը կըսպասես. չէի յուսար որ անհաւատարիմ կարծեցեալ կրնկան մը համար ինծի հետ մեղանչել մտածես՝ որ քեզ կըրնայի ուզածդիդ հասցընել. ասիկա դու ալ գիտես. չէի յուսար որ այսպէս ընելով քու ապագայիդ ճամբան գոցես։ Ասոնք մտածած կըներքս շատ ապահով երեւցած էր ինծի։

Վնեզ որ Ֆիլիան սովորութիւն ունի խնկաւաններըը կառքով պըտըտելու երթալ իրաւոցութիւնը խնամելու համար. կառապանըս մէկ պատճառանքով մը քովէս ճամբեցի, որ իր առուեստին վարպետ մէկնէր. ետքը ձեռաց տակէն անանկ կերպ մը բանեցուցի որ դուն անիկայ քու քովդ աուր. եւ անոր հետ խօսք ըրած էի որ տումանակին ազդեցութիւնը վրադ բաներէն ետքը երբ ամուսնոյդ հետ աւրուխ՝ անիկայ յափըշտակեմ ուզած տեղս տանիմ։ Կըրնար ըլլալ որ դուն անիկայ բանտարկեալի պէս տեղ մը գոցէիր պահէիր. այն ալ մտքես եկաւ. եւ անոր ալ ճարը հոգացի. պատրաստութիւնները տեսայ բանտը բլրունութեամբ բանալ տալու եւ

կինը անկէց ազատելով իմ տունս բերելու։ Ա-
նոր իմ քովս ըլլալը իմացուէր ալ նէ մարդ
չէր կասկածէր որ ես անիկայ յափշտակեր եմ.
ամէն մարդ պիտի ըսէր որ Ա՛միլիան իւր ամուս-
նոյն բռնաւորական վարմանցը չկըրնալով դի-
մանալ տունէն փախաւ տը Վօլանին տունը կը-
նաց՝ որ իրենց տանը մտերիմ բարեկամն է, եւ
պատվ իմ պատուոյս վրայ ալ ապահով էի։ Այդ
վայ ինձ. այն չարաժամ մենամարտութիւնը իմ
խորհածներս ամէնն ալ ոչընչացուց. լարած
մեքենայիս անիւները կոտրտեց։

Կոմսը ըսաւ. ինչ պարսաւելի գէշ մարդ ես
եղեր դուն։ Ա՛միլիային գանուած վտանգաւոր
վիճակէն ալ մի ակնածութիւն չըրիր. այն ալ
մտքդ չբերիր մի որ այդ սատանութիւններովդ
մեզ իրար ձգելով անոր այլայլութիւն մը կը-
պատճառես, որ կըրնայ անոր մահ ալ բերել.
դուն այն ատենը Ա՛միլիան ո՞ւր կըրնայիր դըր-
նել որ խորհածներդ ընես։ Տը Վ՛օլան պա-
տասխանեց. Իրաւի հրէշ մըն եմ ես. այս խոս-
տովանութիւնս որ ինձի ամօթ եւ նախատինք
կը բերէ, հիմայ քեզի յայտնապէս կը խոսիմ։
Ա՛մուսինդ գլխէ հանելու եւ իմ կամքիս հաճե-
ցընելու համար ամէն բան ըրի՝ չկըրցայ անոր
առաքինութեանը յաղթել. թէ որ ասիկայ յա-
ջողեր նէ՝ ինձի մեծ պարծանք մը պիտի սեպէի.
ինձի այս բաներս ընել տուողը միայն ցան-
կութեան կիրքը չէր. ամբարտաւանութիւն՝ եւ
դժուարութիւններու յաղթելով իմ աչքիս ա-

զաջը միատաւորելու ախտն ալ մէկ տեղ խատնուած էր։ Ատիկ ըրի թէ իմ դիտաւորութեանս հասնելու համար ուրիշ ի՞նչ ըրի։

Հոգի վրայ տուտ զրպարտութիւններ դիքցի. խորհրդակիցներ ունեցայ այս բանիս համար՝ որոնք իմ հնարած զրպարտութիւններուս հաստատութիւն կուտային. բանը այն աստիճանը բերի որ թագաւորն ալ խմացաւ. եւ հայրդ աքսոր խրկեց։ Ասոր պատճառ մինակ այն էր՝ որ անոր ներկայութիւնը եւ քեզի տուած խրատները իմ խորհածներուս կատարմանն արդելք կըլլային։ Կրնչ ինծի պէս անհաւատ ընելու եւ բարոյական սկզբունքները մոքէդ ջնջելու եւ խիղճդ թմրեցընելու աշխատեցայ, որ Էմիլիային աչքէն իյնաս եւ մէջերնիդ պատուհաս մըտնէ. Ասոնցմով օրիորդին սիրահարիլդ ալ իմ վարպետութեանս արդիւնքըն էր. որ իմ նպատակիս հասնելու անվրէպ ձամբայ մը կըլլար՝ թէ որ Էմիլիային անընկճելի առաքինութիւնը եւ նախատեսութիւնը այս մեքենայդ ալ չկոտրէր նէ։ Իմ նպատակիս ծառայելու քանի կիրքեր եւ ամէն զգացումներ քու մոքիդ մէջ տպաւորելու աշխատեցայ. եւ ժամանակ մը յաջողեցայ ալ։ Էմիլիային համար ալ նոյն ճամբան բռնեցի. բայց խօսքերս անոր ջրի ձայն կուգային. վրան ազդեցութիւն չըրին բնաւ. անիկայ չկրցայ դլուխ հանել. իր արիական առաքինութիւնովը ամէն հնարքներս կոչնչացրներ։ Ան՝ առանց քեզ ատելու, առանց

քեզի թշնաւի ըլլալու, ամէն գէշութիւն ըրի քեզի. բայց այն գէշութիւններուն ալ առաջին գոհը ես եղայ։ Ներժանի եմ ասոր։ Ներեր Աստուած մը կայ Վ՚այրմին. հասկըցայ՝ բայց ուշ. հասկընալովս ալ՝ ասիկայ համարձակ աւելն մարդու առաջ խօսելու չափ արիութիւն չեմ գտար վրաս*։ Ան գիտեմ ու կը խոստովանիմ. Աստուած մը կայ։

Պարոնը այս բսաւ ու լուց. մահուան պաղ քրտինքը վրան եկաւ. մահուդողը ըսկսր անձը բռնեց։ Կոմսը իր բարկութեան կիրքը մէկդի ձգելով անոր վիճակին վրայ ցաւել կսկաւ. խորհեցաւ անիկայ գոնէ Աստուծոյ ահաւոր աոեանին ներկայանալու պատրաստել. մարդ կանչեց քովը. ու մարդ չեկած՝ պարոնին ականջն ի վար բսաւ. ան ինծի ըրածներուդ ի բոլոր սրտէ ներում ու թողութիւն կըշնորհեմ։ Այլ որովհետեւ Աստուած մը կայ բլալուն համոզուած ես, անոր հետ հաշտուելուն ճարը տեսաննք։ Պարոնը՝ վազը դարձեալ տեսնուելիք բսաւ, ու իրարմէ զատուեցան։

* Անհաւատները իրենց պէս չխորհողները ծաղրել ու դառն խօսքով արհամարհել. ուրիշ վրան ծաղրական ածականներ կը դնեն, ու ասոնց ամէն մարդ չկըրնար դիմանալ. արիութիւն պէտք է։

ԳԼՈՒԽ Ե.

Յուսահատութիւն եւ մահ։

ՕՍՄԱՆ տուն դարձած առնելը Էմիլիան նոյն վիճակին մէջ գտաւ՝ ինչպէս որ էր տրած ատենէն ի վեր։ Այս օրն ալ նոյնպէս էր. եւ քովը շատ կենալու խոզ չտուին. բայց ինքն ալ շատ չէր կրնար կենալ. առտնային ճանկէն հոգի մը ազատելու եւ աստուծոյ գիրկը ձգելու եռանդագին փափաք մը ունէր՝ որ ոչ կին կերեւէր աչքին, ոչ պաւակ։ Ընտանեաստուծոյ խնամոցը յանձնելով երեւ տալ Օզանին քովը գնաց. ուշանալը վտանգ ունէր։ Ընդհակառակ ալ ատիկ վիճակի մը մէջ չգտաւ. խեղճ ողորմելին խելագրի պէս մեռնելու ատենը աչքերը բացուեր էին. այն ատենը իմացեր էր թէ անհատատութիւնը՝ որուն մէջ գտեր կը թափառէր մինչեւ այն ատենը, ի՞նչ խորին եւ անյատակ անդունդ մըն է։ Մարդ մը աչքը նոր բացուի նէ՝ մեկէն ատենն պայծառ լոյսը տեսնելու կը տկարանայ. Օզանին ալ աչքը նոր բացուած էր, բայց ճշմարտութեան պայծառ լոյսը զինքը կընեղէր. չէր գիտեր թէ ինչի՞ հատատայ. բանի մը յուսալու չէր համարձակեր. զինքը ճշմարտութենէ յաղթուած տեսնելով յաղթողին գիրկը

ֆիտելու եւ բոլոր մարդկային ազգին փրկութեան համար ինքն իրեն չխնայող Աստուածորդւոյն գթութեանը ապաւինելու տեղը՝ Յուլիանոս ուրացողին պէս յաղթեցեր գայլիլիացի ըսելով կը հայհոյէր եւ յուսահատութեան մէջ ընկած էր. վիճակը ասով աւելի կը գէշնար՝ եւ մահուան ժամը կը մօտենար։

Կոմսը Աստուծոյ անլաւ ողորմութիւնը առնոր քարոզելով յոյս տալու կը ջանար. բայց պատրաստ էր աշխատիլը։ Կըտրիդուրէր որ Աստուծոյ աղօթք ընէ՝ որպէս զի իր շնորհիւը անոր օգնէ. եւ աշխարհէս հանած առնը՝ անհաւատութեան եւ անօրէնութեան անդունդէն ալ հանէ եւ իր անվախճան փառացն արժանի ընէ։ Ասոնց պատասխան առ խօսքը միայն լսեց տը Լօզանէն, թէ ես անձամբ աղօթելու զօրութիւն մը չեմ իմանար վրաս. դուք աղօթեցէք ինծի համար։ Սիմոն մոգն ալ երբ Պետրոս առաքեալին յանդիմանութիւնը եւ յորդորը լսեց որ դարձի գայ եւ ապաշխարէ, իրեն համար աղօթք ընելը սուրբ առաքեալն յանձնեց. բայց օգուտ մը չտեսաւ։ Ուրեմն մարդոց աղօթքը մարդոց օգնութեան հասնելու համար շատ զօրաւոր է. բայց աղօթք ապրեցնողը մարդը ինքն ալ անոր աղօթակից ըլլալու է. յուսահատութիւնը տը Լօզանէն աղօթելու տրամադրութիւնը վերցուցեր էր. եւ կոմսը նոյն օրը առանց բան մը շահելու խախճալ սրտիւ բոլէն ելկնեցաւ։

Ա՛ւս օրը նորէն գնաց. որ Յ՛ովանին յու-
սահատութիւնը աւելցած էր. եւ երբ կոմսը ը-
սաւ, Ը՛ստուած ոչ միայն արդար՝ այլ եւ ողո-
մած ալ է. քեզի նման եւ քեզնէ աւելի յան-
ցաւորներուն ալ կողորմի, անոր ողորմութեա-
նը դիմէ, որ Յ՛ովան պատասխանեց. Թէ որ
այդպէս Ը՛ստուածմը կայ նէ թող հրաշք մը ը-
նէ, որ հաւատամ եւ անոր ողորմութեանը յու-
սամ. միտքս ու սիրտս թող փոխէ. ինծի արժ-
ութիւն թող տայ մինչեւ հիմայ խաբուած ըլ-
լալս յայտնի խոստովանելու: Ա՛ս կամք ունիմ
խոստովանելու եւ աւելնուն ալ ըսելու թէ իմ
անհաւատութիւնս չէ թէ մտքիս համոզմանէն
էր, այլ կիրքերուս թելադրութեամբը, շատ
անգամ անհաւատութիւնը վարագոյր մըն էր
սկարութիւնս ծածկելու. աւելի երկեայու-
թեան մէջ էի քան թէ վստահ ստուգութեան
մէջ: Կոմսը պատասխանեց. այդ քեզի պէտք ե-
ղած արիութիւնը երկուքս ալ կընդրկեմք
Ը՛ստուծմէ աղօթքով. ժամանակը կարճ է. հե-
տը Ը՛ստուծոյ մարգասիրութեանը պաշտօնեայ
քահանայ մըն ալ բերած եմ:

Ա՛նոյն միջոցին որ Յ՛օվանին բարեկամներէն
մէկն որ անհաւատութեան մէջ հինցած էր՝ զին-
քը տեսնելու եկաւ. եւ տունը քահանայ մը
տեսնելով երբ հիւանդին քովը մտաւ՝ ըսաւ.
այդ ի՞նչ է պարոն. ես քեզ էի աղէկ խելացի
եւ նախապաշարմունքէ ազատ լուսաւորեալ մէ-
կը կը կարծէի. բայց այսօր տանդ մէջ քահանայ

ֆըտեսնեմ կոր. դո՞ւն ալ կը հաւատաս թէ սա-
տանայ կայ. տղու մը պէս համոզուե՞ր ես թէ
դժոխք կայ, եւ հոն երթալէն կը վախնաս։
Կոմսը աճապարեց. տը Լօզանին ժամանակ չը-
տալով որ պատասխանէ՝ ինքը պատասխանեց.
այո՛ պարոն. կը վախնայ. բայց վախնալէն ինչ
ընտս կրնէ։ Ես ալ պարոնին կը խրատեմ որ
Աստուծոյ եւ խղճին դէմ քաջանալը վտանգա-
ւոր է. կը յաղթուի։ Արդն ըսաւ. ատոր հա-
մայ խղճմտանքը հիւանդի խղճմտանք է. ես քու
վրադ կը զարմանամ որ առողջ ես. բայց խըղճ-
մտանքի տկարութեան կողմանէ հիւանդ մար-
դէ մը վար չես ընար։ Եւ հիւանդին դառնա-
լով ըսաւ. ուրեմն պարոն՝ միւս աշխարքը եր-
թալու համար այս քահանայէն անցագիր մը առ
որ միւնակ տեսնար մարդոց աչքին բան մը ընել
կերեւին. Թո՛ղ քու խելքիդ եւ քաջութեանդ
հաւնող եւ զարմացող բարեկամներդ քեզի հա-
մար ըսեն որ՝ խելքը կորանցուց եւ անանկ մե-
ռաւ։ Ա՛յս ըսաւ ու գնաց։

Ա՛յն առեն կոմսը պարոն տը Լօզանին ը-
սաւ. ահա մեր վերջին բոպէներուս առեն մեր
անհաւատութեան ընկերներուն մեզի տալու
ըսելիք մխիթարութիւնները եւ ընելու ճարերնին
այս է. ներէ՛ հիմայ որ քահանայի քովդ կան-
չեմ. տեսնես թէ ի՞նչ մխիթարութիւններ կու-
տայ. ի՞նչ ճար կընէ։ Տը Լօզան երբ այս լը-
սեց՝ իր ներկայ ժամանակին ձեռք չտալու կեր-
պով ձայնը բարձրացընելով ըսաւ. չէ՛. այդ

ելլար. քովս քահանայ բերել ելլար. մանաւանդ թէ հիմայ այս րոպէիս տընէս ալ դուրս ելլելու է. ելլեցիր բարեկամիս ըսածը. չէս տեսներ որ գիս աշխարքի բերանը պիտի ձգես: Քու բարեկամութեանդ շնորհիւը ամէն մարդ գիս տխմար եւ տկար եւ նախատաշարժալ մարդ մը պիտի կարծեն:

Կոմսը պատասխանեց. հիմայ այդպէս բաներ մտածելու ժամանակը չէ բարեկամ. թող որ այն տուտ կըտրիճները քանի որ վտանգէ հեռու են նէ քաջութիւն ցուցընեն. դուն քեզ եւ քեզի մօտեցած վտանգը մտածէ. գիտնէ ըստուգապէս եւ ապահովապէս ճամբան բըռնէ:

Տը Լօզան ըսաւ. *վտանգը կը տեսնեմ կորբայց եղածն եղաւ. ժամանակն անցած է. ալ ճար չկայ: Ընտուած գիս դժնդակ կերպով կը պատժէ կոր. դժոխքը արդէն սրտիս մէջն է. ասկէց աւելի ինչ տանջանք կրնայ տալ ինծի. ամէն բան ինծի համար կորսուած է. ամէն բան ոչընչացած է. վայ ինձ. ալ յուսալիք բան մը չունիմ ա՛չ հոս եւ ա՛չ հոն: Ա՛լ դուն ալ գնա՝ քովէս՝ որ մահուանս պատճառն ես. ինծի դահիճ եղար. աչքս քեզ չտեսնէ. թող քու խըղճմըտանքդ ալ քեզի դահիճ ըլլայ եւ մինչեւ վերմահ քեզ տանջէ: Ընչաց է քեզի վերջին հրաժարական ողջոյնս եւ բարեմաղթութիւնս ալ: Քու ամօսիդ ալ, նորածին զաւակդ ալ . . . : Ա՛լ գիտէ այս անմեղ արարածներուն համար բերնէն ինչ պիտի ժայթքէր, որոց մէկուն անմեղու-*

Թիւնը ինքն խոստովաներ էր, եւ մեսայն տըկար փոքրկութիւնը ամէն մարդու կարեկցութիւնը կը շարժէր. եւ մէկին ալ բերանը առաջ չէր երթար չարամտիլ ընելու։ Այս անգամը Յովհաննայ անզգամութիւնն ալ պիտի ըննէր. բայց մահն եկաւ բերանը գոցեց. արտասանած վերջին բառերուն հետ հոգին ալ փչեց դառն յուսահատութեան մէջ։ Ո՜եղք եղաւ մարդուն. գուցէ այն չար բարեկամը այն օրը քովը այցելութեան չգար նէ՝ մարդը խոստովաներ եւ սուրբ եկեղեցւոյ խորհուրդները ընդունէր. եւ քահանային միջնորդութեամբը Աստուծոյ հետը հաշտուէր։ Այց տը Յովհաննին ընկերակիցներն աղեաւն էին. անոր անդամ եղող գաղտնի ընկերութեանը ազգ մըն էր ատոր իրեւ չերմեռանդ քրիստոնեայ խոստովանիլը. կը վախնային ալ, ըլլայ թէ խոստովանած առնը ընկերութեան գաղտնիքը քահանային իմացընէ։ Տը Յովհան՝ գաղտնի ընկերութեան հոգին սեպուած անգամներէն ըլլալով ամէն մէկ գաղտնիքնին գիտէր. եւ մտքը պահելու եւ երեսն պիտոյքը համար առանձին գրի ալ ուած էր մարդու չիմացընելով. որ իմանային նէ ծոզ չէին տար. վասն զի գաղտնիք մը գրի առնելը՝ ծրքան զգուշութիւն ալ ի գործ դրուի նէ գիրը պահելու՝ միշտ վտանգաւոր է։ Տը Յովհաննին գրած ըլլալը գիտցուէրնէ՝ մեռոդ բնկամը կուզէր եւ կառնէր կը տանէր։ Այն վտանգաւոր կէտին տը Յովհան ինքն ալ թուղ-

թը չկըրցաւ յիշել որ անոր տար կամ ինքն իր աչքին առաջը պրել տար. եւ այնպէս թուղթը ճեաց։

ԳԼՈՒԽ Ը.

Գաղտնի ընկերութեան կատարեալ անդամ մը հրահանգներ։

ՊԱՏՄՈՒԱԾՆ եւ անյիշաչար կոմսը ուրիշ բանի չէր փափաքեր այն օրը. քայց եթէ տալ Լօզանի հոգւոյն փրկութեանը. ուստի երբ այնպէս յուսահատութեան մէջ վերջին շունչը փչելը տեսաւ՝ սիրտը դառնութեամբ լեցուեցաւ։ Ա՛խ ինչ մեկ բարեկամը մեռնի նէ՝ անոր հոգւոյն համար աղօթք մը ընելը. Պատուածդուրսի մը ըսելը մեծ մխիթարութիւն է. կոմսը այս մխիթարութիւնս ալ չէր կրնար ունենալ. վասն զի Պատուածոյ ողորմութենէն յոյսը կըտրելով յուսահատութեան մէջ մեռնողի մը համար աղօթք ընելը պարապ բան ըլլալը գիտէր։

Անհամբեր դուրս ելլելու առիթը մէկ մը չորս կողմը աչք անցուց. մեռելոյն գլխուն ներքեւ բարձին տակէն թուղթի մը ծայր տեսաւ դուրս ինկած. քաշեց վերնագիրը կարդաց.

ծալլեց ծոցը խօթեց եւ դուրս ելաւ։ Յուզարկաւորութեանը դանուելու ալ բան չունէր. որուն նպատակը պիտի ըլլայ մեռելին հոգւոյն համար աղօթք ընելը. ուստի թուղթը ծոցը՝ ելաւ շիտակ տուն գնաց. եւ հոն առանձին սենեակ մը մտնելով եւ դուռը վրայէն գոցելով՝ վերէն՝ ի վար կարդայ։

Թուղթին վերնագիրն էր՝ Ազգի քոջ։ Պատրիարքական ընկերութիւններուն լեզուովը Ազգի քոջ կըսուէր անհաւատութիւնը տարածելը եւ քրիստոնէական հաւատքը աշխարհքէս վերցընելուն կերպը մտածել եւ ապահովցընել եւառաջ տանելը։ Ասոր մէջ շատ մանրամասն հրահանգներ կային. որոցմէ առաջի գործածականը հոսկըդըննանք։ Մէն մարդ կը հասկընայ որ գաղտնի ընկերութիւններուն անդամ եղող անհաւատ մատենագիրները այս հրահանգները իրենց գըրոցը մէջ գրած չեն. որ առ հասարակ ամէն մարդոց կարդալու համար սահմանուած է. բայց իրենց նամակներուն մէջ ատոնք ամէնն ալ կըգտնուին։ Այսու ամենայնիւ աս ալ հարկ կըսեպնիք ըսել որ՝ այս հրահանգներուն ցուցուցած կերպով ընթացք մը ոչ որ ունեցած ըլլայ նէ՝ անիկայ նոյն հետայն անհաւատ է եղեր ըսելով վճիռ տալու չէ. մարդոյս գաղտնիքը միայն Աստուած կը գատէ. եւ կըրնայ այնպէս պարզամիտ մարդ գտնուիլ. որ մէկ կամ մէկ քանի կոզմէն անհաւատաներուն բըռնած ճամբան բըռնէ առանց անհաւատ ըլլալու. եւ

կարծէ որ այն իր գործերէն անհաւատութիւն չհետեւիր : Այսպիսիները իրենց երածին հետեւանքը եաքը տեսնելով կը զղջան եւ կէս ճամբէն նահ կը դառնան . բայց այսու ամենայնիւ այսպիսիներէն զգուշանալը խոհեմութիւն է , եւ զԱստուած ազաչելը՝ որ միտքերնին լուսաւորէ եւ ինկած կամ իյնալու մօտեցած խորհուրդներն տեսնեն եւ ապակալով եւ քաշուին . մարդասիրութիւն է* : Երբ՝ ջեջ գործ երածներուն առաջ տանելու համար երթալ եւ իրարու սովրեցուցած եւ ապրեցրած կերպերնին այս է :

„ Բահալելիները ոսկի փոխելը մէկ անհին նախապաշարմունքի գործ մըն է : Աշխարհս մեծ գործ է աւելորդապաշտութեան** աւերակներուն վրայ կարծեաց ազատութիւն թագաւորել տալը , մարդկութեան պատը քակելը , կուռքի պէս պաշտածնին խորտակելը . խղճէ հանգիստ ապրելու ճամբան ընդարձակե-

* Երբեմն եկեղեցւոյ առաջնորդները այսպիսի մոլորելոց զգաստութեան եւ դարձի եւ լուսաւորութեան համար աղօթք եւ հսկում կատարելն են՝ մարդասիրութեան գործ մըն է ապաշխրածնին . որուն կատարոզ ըլալու ամէն մարդ եւ ամէն քրիստոնեայ պարտական է :

** Աւելորդապաշտութիւն ըսելով անհաւատները քրիստոնէութիւնը կը հասկընան . ինչպէս որ բողոքականներն ալ նոյն բառով ուղղափառ հաւատքը կը հասկընան :

լը· մարմնական հեշտութիւնները անմեղ եւ օրինաւոր ցուցընելը· եւ՝ ամէն վախ եւ խիղճ անոնց արտէն վերցընելը: Եւ այս դրութիւնս յաջողցընելու համար ալ պէտք է որ մեր մէջէն ամէնեն աւելի իմաստուններըը, (անհաւատութեան մէջ ամէնէն աւելի եփածներըը) միակերպ ընթացք մը բռնեն· որ այս գործս առաջ տանելու ապահով միջոցները իր մէջը պարունակէ*: Եւ մինչեւ որ այս բանիս վրայօք նոյն իմաստուններուն մէջ այս ուզուած միակերպութիւնը հաստատուի նէ՝ քանի մը ճամբայ ցուցընեմ· որ այս գործը յաջողցընելու ձեռք գարնող լուսաւորեալ եւ արիասիրտ մարդոց կըրնան ծառայել:

„Ա· Ամէնէն առաջ բնական է որ իրենց անձին ապահովութեանը վրայ եւեղօք հոգ տանին: Եւ ասոր համար բանեցընել պէտք եղած քանի մի վարպետութիւնները հոս նշանակեմ որ ըստ պիտոյից՝ ի գործ դնեն:

„Երբ գիրք մը շինելու ըլլան եւ անուններին դրքին ճակատը դնեն, եւ միտքերնին ալ ամէն կարդացողներուն հասկըցընել չուզեն նէ,

* Մեր ազգին մէջ անհաւատութիւն սերմանող եւ իտասարդներուն մէջ ալ ընթացից միակերպութիւն մը կենալը՝ ուշադրութեամբ դիտել գիտցողներուն ծածուկ չէ· մէկը լ՚ինչ որ ընէ նէ եւ լ՚ինչ որ ըսէ՝ միւսներուն ըրածը եւ ըսածը նոյն է· որ յայտնի նշան է թէ ամէնը մէկ ոգիի կը ծառայեն·

պէտք է որ ընական օրէնքի եւ յարոյականի վրայ, եւ ընդհանրապէս կրօնքի վրայ յարգանօք խօսին. եւ թէ որ կրօնքի դէմ խօսիլ պէտք ըլլայ նէ՝ այն ատենը կրօնքի անուն աւելնելին չտան. նախապաշարմանէ եւ սխալդատողութենէ եւ ջնջոմոլութենէ եւ կրօնքի կոյր նախանձաւորութենէ անուններըը բանեցընեն*: Երբեմն իրենց վարկումը կամ անձնական շահը պաշտպանել պետք եղած առիթներու մէջ քրիստոնեայ ալ թող ձեւացընեն, որ ռամիկները եւ յիմարները խաբեն. հասարակութեան մէջ այս կերպով խաբուելու մարդ շատ կը գտնուին: Երբեմն երբեմն խօսքին կարգին բերելով կրնան համարձակիլ մէկ ճշմարտութիւն մը (ըսել կուզէ անհաւատարմութեան սկզբունքներէն մէկը) յայտնելու: Թէ որ ատոր դէմ խօսող մը ըլլայ նէ՝ ուրիշներ ալ յայտնելու ճամբայ կը բացուի: Թէ որ դէմ խօսող ըլլայ, տրտունջ

* Մէնոպէ լրագրին կրօնական նիւթոց դէմ խօսած ատենը պոռնկութիւն բառը գործածելը՝ որ անպարկեշտութիւն ըսելու նշանակութիւն ունի, այս հրահանգիս գործադրութիւնն է: Նոյն նպատակովն է նաեւ երբեմն ըսելն ալ որ ուրիշներէն աւելի նախանձախնդիր է. այսինքն յիմար ու ռամիկ խաբելու համար. Մէջէն ալ կարգաւոր քամբասելը սուրբ կարգին պատուոյն համար ըրածի պէս ցուցընելը նոյն նպատակն ունի: Մասին ալ որ երբեմն չըծնոտով եւ չոլիկըծն բառերը գործ կածէ նէ՝ իրեն կը յանձնեմ գլուածներուն աչքէ անցընելը. Թող տեսնէ որ նպատակը ծածկելու զգուշութիւն մը ըրած ունի՞ մի:

ելլէ ; եւ այն Ֆլմաբտուլլահը յայտնողը բընտըռւի եւ գտնուի նէ՝ խոնարհութեամբ ըսածը ետ կանչելէն ամբէնալու չէ. որովհետեւ հարկը այնպէս պահանջեր է. լոկ խօսքով ետ կանչելը բաւական չսեպուի նէ գրով եւ տորաքրութեամբ ալ թող ետ կանչէ. սակայն պէտք է որ միտքը նոյնին վրայ հաստատ մնայ : Այս կերպ ուրացութիւնները իմաստուններուն առաջը միշտ ընդունելի են. որովհետեւ ամէնէն աւելի պէտք եղածը անձին ապահովութիւնն է :

,, Ձեն պախտրակուխլր անոնք ալ՝ որ հարկը պահանջած ատենը զէրենք ծածկելու եւ ուրիշները աւելի. յաջողութեամբ խաբելու համար կրօնական պաշտամունքներու ալ ներկայ կը գտնուին . հաղորդութիւն ալ կառնեն* . որով ռամիկ ժողովուրդը կը կարծէ թէ անոնց հաւատքն ալ իրենցինին պէս է : Ամանք այս գործերուս անունը կռապաշտութիւն կըսանն . բայց ինչ վնաս ունի . Ըստուծոյ գոյութեան հաւատացող իմաստուններուն առաջը կըռապաշտութիւն ըսելն ինչ ըսել է, բայց եթէ առանց նշանակութեան պարապ բան մը : Աւելի կարեւորը՝ մեռնելու ատենը ամէն կեղծիք մէկ կողմ ձգել եւ իր ինչ ըլլալը անպատրուակ յայտ-

* Վոլտէռ ալ հաղորդութիւն առաւ 1768 ին զատկին. ինչպէս որ ինքը կը գրէ ո՛Ընժանթալ կոմսին. 1768 յունիսի 27 նամակին մէջ :

նելն է*. որով ուրիշները սիրտ կառնեն. եւ իրեն ալ անկէց եռքը վտանգ մը չկայ:

„Ընելի մեծ վարպետութիւնը՝ որով առանց երկիւղի ամէն բան համարձակ կըսնայ ըսել, այն է որ իր գրած գիրքերը իբրեւ մէկ ուրիշի մը գրած հրատարակէ. ինքն միայն տպագրիչ եւ հրատարակիչ մը ձեւանայ, անուանի եւ հռչակաւոր իմաստունի մը շինած ցուցընէ եւ ասով մեր ըսածներուն յարգ վաստըկցընէ,

* Այդ ամէնէն կարեւորն է որ անհաւատութեան ախտեաններուն ամէնն ալ կը խրատեն, բայց գործքով կատարող չկայ պէս է, եւ ասիկայ իրենց համար մեծ դժբաղդութիւն է. որովհետեւ այս վերջնական արիւթեններէն չեն կրնար գըտնել: Պարոն տը Լօզանին պէս խիստ շատեր կան որ այն վերջին բոպէին Աստուծոյ գոյութիւնը խոստովանած են. շատերը քրիստոնէութեան ճշմարտութիւնն ալ դաւաներ են. ոմանք քահանայ ալ ուզած՝ եւ ճշմարիտ պղջումով խոստովանած՝ եւ եկեղեցւոյ վերջին խորհուրդները ջեռմեռանդութեամբ ընդունած են. եւ ինչ որ իրենց կենացը մէջ հատոյ դէմ խօսեր կամ գրեր են նէ՝ իրենց ձեռագրովը եւ ստորագրութեամբ ետ առած են: Ամէնէն քաջասիրտները մեռնելու առենին կասկածի եւ տարակուսի մէջ կը գտնուին. կարելի է որ աստուած մը ըլայ. կարելի է որ քրիստոնէութիւնը ճշմարիտ ըլայ. եւ այլն. Ասոնք առանց ըլալը անհաւատները կուրանան. բայց քանի որ իրենցմէ մէկը մեռնի նէ՝ անոր մէկ ապացոյցն ալ կաւելնայ. անոր համար միշտ հիւանդին քովէն չեն զատուիր. եւ քովը քահանայ չեն մօտեցներ.

եւ ուսմիկներուն աչքին մոխիր փչելու եւ ա-
ժէն վատանգ իրմէ հեռացընելու համար՝ գրքին
յառաջաբանութեանը կամ ծանօթութիւննե-
րուն մէկին մէջ ինքն հրատարակիչը խոստով-
անի որ այս գիրքս մարդկային հանճարոյն վին-
չեւ հիմայ հրատարակած գրուածներուն ամէ-
նէն աւելի համարձակախօս եւ նորալուրն է։
Գրքին լուն հեղինակը իր համախոհներէն զատ
մարդու գինքը յայտնելու չէ*։

ԳԼՈՒԽ· Թ·

Ընթերնակութիւն։ Փոքր ընկերութիւն։ Թիւններ։

Ա՛ՅՍ գիրքը ուսումնասիրելու համար պէտք է որ ընկե-
րութիւն մը կազմենք եւ իրարու օգնական ըլ-
լանք։ Ինչ կերպով կըլլայ նէ ըլլայ՝ հետե-
ւողներ եւ աշակերտներ շատցընենք. եւ մեծե-

* Այս խրատը մտիկ ընող շատ կայ եւրոպացւոց
մէջ· վօլտէռ քանի մի գրքին ճակատը պօլինդրո-
քի, և ուրիշներուն ուրիշ մարդու անուն կը դնէր·
մէկնալ հին ձեռագիրներէ գտած էի պէս գրուած մը
հրատարակեց վօլֆընպուտէլի հատուածք անունով·
որ հրատարակողին շինածն ըլլալը իմացուած է·

բուն կողմէն անոնց պաշտպանութիւն եւ օգնութիւն եւ յարգ եւ հարստութիւն եւ պաշտօններ խոստանանք : Վաղիա եւ Ընգլիա եւ Ֆրանսիա եւ Հունգարիա մէջ եւ Աւստրիոյ մեր ընկերներէն դիւանադպիր եւ գաւառապետ եւ վարժապետ եւ ուսումնական ընկերութեանց անդամներ* դնելու հոգ տանիմք . ամէն երեւելի աքսորեալներուն հետ թղթակցութիւն ընենք . ամէն բան պատրաստենք մեզի համար եւ մեր մարդոցը համար : Մէկ ցուցակ մը ըլլենք պաշտօնատէր չունեցող պաշտօններու համար , եւ այն պաշտօններուն արժանաւոր անձինք յուցընենք նոր փիլիսոփայութեան հետեւողները՝ մեր ամենահաւատարիմ ընկերներուն երաշխաւորութիւնով :

,, Մեր համախոհները դովելով մինչեւ երկինք բարձրացընենք . մէջերնին սանկ մէկ կարկացող մը գտնուի նէ՝ հազուագիւտ խմաստուն եւ աքանչելի մարդ մըն է ըսելով անունը բերնէ բերան պըտըտցուննենք** , ասոր հակառակ ձամբ

* Այս վարպետութիւնը մեզի կը յիշեցընէ Այվազեան Մատթէոսին ուսումնական խորհրդոյ անդամ ընտրուիլը . որուն ի՛նչ ըլլալը առաջուց գիտէին :

** Այս կերպով հիւսնափայտերգիրը եւ Նալբանդեանց անուն մէկը եւ ուսիչներն ալ Մելքոմին եւ Մխոյանին եւ Մոսխին գովութեանը արժանացան : Ասոնց չմոլած գիտուններնուն անունն աւրելու եւ

քան բռնեմք մեզի դէմ խօսողներուն եւ կը-
րօնքի պաշտպան եղողներուն նկատմամբ. եւ
որքան պիտուելեւամբ անուանի մարդ մը ե-
ղած ըլլայ ալ նէ՝ ամենեւին հոդ չընլալով ա-
մէն մարդու քով անոր համար արհամարհու-
թեամբ խօսինք. անանկ ցուցընեմք որ անոր
գիտութեանը վրայ եղած համբաւը անհիմն է.
գիտցածին չգիտցածին վրայ համարձակ խօսե-
լով գիտունի անուն վաստկիր է, բայց իրօք՝
գիտցածները բան մը ըսել չեն. եւ անոնց մէջ
ալ սխալը շիտակէն շատ է: Ինչպէս կեղծեմք
որ անոնց գրածները կարդացած ալ չենք. կար-
դալու արժանի բան ալ չեմք տեսեր. եւ թէ
որ տակաւին այնպէս մէկու մը գիտութիւնը
գովողներ գտնուին նէ՝ բանը ծաղրականի դար-
ձընեմք:

,: Ա՛ր խօսածներուն վճռական ըրուց-
ուածքի կերպարանք մը տանք. հիմայ ամէն ի-
մաստուն ատր ատանկ ըլլալուն համոզուած է
ըսենք*. հակառակ խօսողը հին նախապաշար-
մունքներու գերի անուանեմք. հիմայ դպրատան
աշակերտներն անգամ այդ բաներուն պարապ
ըլլալը գիտեն, եւ ատանկ բաները ծաղրե-
ով վրանին կըխնդան ըսենք: Ա՛ր՝ եւ մեր

գրածները կարդալուն արգելքներ հանելու վար-
պետութիւններուն ըրայ խօսիլը մեզի չի յնար,

* Նալբանդեանցը՝ դեւերուն գոյութիւնը ուրացած
առեն այս ձամբան բռնեց:

կուսակիցներուն գրածները մեծ եւ խորհրդաւոր բաներ ցուցընեմք. եւ եւթնօք հոգ տանինք որ հասկըցող չհասկըցող ամէն մարդ կարդան*։

Ա՛ր փիլիսոփայութեանը բոլոր գաղտնիքը այս ըլլայ՝ ու իմացականութիւնը զգայարանքներու կապեմք. զգայարանքները բնութեան. բնութիւնը՝ գործիքները քննելու. գործիքները քննելը՝ արուեստներուն ետեւէն խնալու եւ զանոնք կատարելագործելու։ Այսով կըսկըսի հարակութիւնը փիլիսոփայութեան յարդութիւն մատուցանել։

„Անցած գարերուն վրայ խօսելով ցուցուցեմք որ այն ատեններըը լուսաւորութիւնը շատ եւս մնացեր էր. խաւարի դար էր անոնց ժամանակը. քանի մի մինչակ խելքի տէր մարդիկ քիչ մը լոյս տուին. բայց այն ալ շատ մթութեամբ խառն էր. Լերաւի անոնց օրը մթութիւնը կամաց կամաց փարատիլ սկսած էր, բայց տակաւին լոյսը պայծառ ճառագայթած չէր. եւ մեր ժամանակն է որ լուսաւորութիւնը աւելցած է։

* Մէնաոփ լսագիրը որ տաճկերէն և քիչ մըն ալ խութին ըլլալով ամէն մարդ չհասկընար, ամէն տեղ դպրատուններըը ձըի խրկուիլը կը լսեմք։ Դպրատունք մըն ալ մերժուեցաւ նէ՝ համբագրին բարկութիւնը շարժեցաւ. ամենևին առիթ ձեռքէ չփախցըներ այն դպրատան տնօրէնը պախարակելու։ Ուրիշ չուզողներ ալ կան՝ պախարակուելէն ղդուշանալով յայտնի չեն մերժեր. բայց տղոց ձեռքը չեն տար։

ասոնք ըսելով կաճացուկ մը այն մըտցունեմք անոնց միտքը, որ այս լուսաւորութեան եւելնալուն եւ տարածուելուն գլխաւոր գործիքները եւ գործադիրները մենք ենք: Ասով կըկայջողի մեզի հին մատենադիրները ոամիկներուն աչքէն ձգել, որ մինակ մեր գրածները կարդալ սովրին:

ԳԼՈՒԽ. Ժ.

Հարուստակութիւն. Բան գրելու մէջ

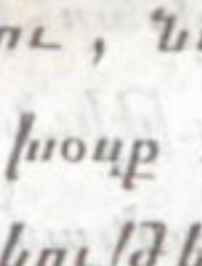
վարպետութիւն.

,,Գ. Մէկ գիրք մը հրատարակենք. որուն մէջ պարունակուին ամէն մարդկային գիտութիւնները եւ գիւտեր. եւ կարգացողը մէկ յոդուածէն մէկալին երկելով առանց ճամբայ մը բռնենք որ միայն խելացիները զանը հասկընան. ոամիկները բան մը չհասկընան: Մէկ տեղէն մէկալ տեղը պէ՛ս ըսելով երկուքը՝ թէ որ վարպետութեամբ շինուած ըլլայ նէ երկու երարու հակառակ ալղիւնք մէկէն կուենայ. մէկ տեղ հաստատածը մէկալ տեղը հերքելու պէս կրնեն. որով կարդացողին միտքը կըշփոթի եւ հեղինակին ճիշտ միտքը ինչ ըլլալը չկրնար ըմբռնել. որով հեղինակը

ուզածը ըսած կըլլայ. միանգամայն չարախօսա-
ներն ալ զինքը բամբասելու հաստատուն փաստ
մը չեն կրնար ունենալ: Այսպէս գործքի մը
մէջ նիւթերուն կոդմէն խառնակութիւն եւ շը-
փոթութիւն ըլլայ ալ նէ դէնէ նպատակի եւ
վարդապետութեան միակերպութիւն ըլլալու է
հարկաւ. որ ամէն ժամանակի մարդոց առաջը
զարմանալի եւ հրաշալի գործ մը երեւնայ:
Այսպէս միակերպութիւն չունենայ ալ նէ գիր-
քը պակասը գովութեամբ լեցընելու է. եւ
անանկ ընելու է որ գլխաւորապէս գովողնե-
րը հարուստ եւ պաշտօնատէր՝ եւ ինչ եւ իցէ
պատճառաւ եւ կերպով բազմութեան վրայ ազ-
դեցութիւն ունեցող մարդիկ ըլլան. որ ու-
րիշներուն ըստակ եւ յարգ վաստկցընելու
բաւականութիւնը եւ յօժարութիւնը ունեցող
կարծուին: Այսպէս գոված գիրքը գովող շատ
կըլլայ՝ եւ բազմութեան մէջ շատ կը տարածի.
ամէն մարդ կը փափաքի կարդալ. եւ իբր այն
ժամանակին յարմար կարդալու արժանի մէկ
հատիկ գիրքը կը սեպուի:

ԳԼՈՒԽ ԺԱ.

Հարուստակութիւն, կրօնքի անտարբե-րութիւն։

,,Դ. ՕՆԱՐԱՐ ՈՒ ՄԻԹԻԹԱՐ (քրիստոնէութիւնը) հիմնուելին ետեւէն հա-մառ աւէն կերպ կրօնքի ազատութիւն եւ թոյլտուու-թիւն քարոզելու է. բայց մեծապէս զգուշանա-լու է կրօնական եւ քաղաքական ազատութիւնն ու թոյլտուութիւնը իրարմէ չանազանելէն. ը-սելու է որ ամէն կերպ կրօնքներուն թոյլ-տուութիւն կըլլայ, միայն անոնց թոյլտուու-թիւն չըլլար՝ որ ուրիշ կրօնքներու հետ միա-նալու չեն ջիջանիր։ Ո՛տանկները ծաղրելու, հեգնելու, նախատելու եւ անարգական ամէն տեսակ խօսք անոնց գլխուն թափելու է՝ որով հաստատակութեան աչքէն իյնան եւ վարկուածին կորսընցընեն։ Երեւոյթ չըլրած բաներուին ալ վրանին ձգելով այս ինչ բանը անոնք ըրին ը-սելու է. եւ թէ որ այնպիսի բան մը չըլրած ըլլալնին գիտցող շատ կայ՝ եւ զրպարտութիւ-նը շուտով պիտի յայտնուի եւ խայտառակուի նէ՝ ասկէց ալ պէտք է զգուշանալ. մեր հա-կառակ կողմը ազատուելու համար սուտ խօ-սիլը ինաս չունի եւ մեր մէջ կարեւոր բան մը բընելու ալ ենք նէ՝ յայտնի սուտ խօսելէն

պղուշանալու եմք որ անուննիս սահաոս չելլէ. եւ ըսածնուս ամեն մարդ դիւրաւ հաւատայ: Ասոնի մեր հակառակորդներուն համար սուտ եւ զրպարտութիւն մը հնարելու ըլլանք նէ՝ նայելու է որ սուտը ճշմարտի նման ըլլայ:

„Յաւարք հաստատելու համար աւերտ-դապաշտները (քրիստոնէութեան բոլոր քարոզիչները) կրօնապաշտութեան հնարած նեցուկները խախտելու եւ վերցնելու պատրաստակաւ ինչ միջոց ձեռք առին նէ՝ ամէնն ալ մեր բանին կուգայ, եւ մեզի համար օրինաւոր է: Տգիտութիւն, դիւրահաւանութիւն, կրօնքի համար կոյր նախանձախնդրութիւն. պատերազմ. բռնակալութիւն, եւ մարդկային ազգին ազէտք բերող ամէն գէշութիւն՝ աւերտապաշտութեան արդիւնքն են ըսելու պէտք չկայ թէ այս բաները կրօնապաշտութեան արդիւնքն են: Ինչ արհիս օրէօր գէշնալուն պատճառ՝ քրիստոնէութիւնը դրնեմք. բայց անունը տալէն զգուշանամք. աւերտապաշտութիւն կամ կրօնամոլութիւն (պատրելիկ կամ սոֆուլուգ) բառերը գործածելով, որ քրիստոնէութեան կապուած ոամիկներուն բազմութիւնը մեզի դէմ չդրդռնեմք. եւ մեր միտքը անոնց հասկըցընելու բաւական մարդ կայ նէ մէջերնին՝ մեզի գրելասւոր բան գործ ընեմք անիկա բամբասելը եւ հաւատքի կռիւ կասկածաւոր ցուցընելը: Քրիստոնեայ հին թագաւորներուն ամէնն ալ բամբասելով. վրա-

նին մէկ մէկ ծանր յանցանք ձգենք. մեծն Կոստանդիանոս է եղեր*, մեծն Թէոդոս է եղեր, Կաղղիայի սուրբ Լուդովիկոս թագաւորն է եղեր. ամենեւին չնայինք: Որ հակառակ Յուլիանոսի մոգական յիմարութեան գործերը որոց վրայ հեթանոսաներն ալ կը խնդային, եւ իր սուտ առասածներուն համար մարդիկ զոհելը ամենեւին ըներան չերեւցուց փիլիսոփայութիւնը առիթ ըլլալնիմք զինքը գովելու: Թէ որ պէտք ըլլայ նէ՝ կրօնապաշտութիւնն ալ պղծել ցուցընելու չանանք. անոնց չաստուածներն պաշտպանենիմք, դիւցազնութիւնը գեղեցկացընենիմք, եւ անիկայ ամէն կերպով քրիստոնէութեանն առնչի խեղճի մօտ ցուցընենիմք:

,,Քրիստոնէութեան առնչի ապահովութեամբ վնաս հասցընելու համար պատմութիւններ շինենիմք եւ հրատարակենիմք. հին եւ փուտ պատմութիւններուն նոր կերպարանք մը տալով նորոգենիմք, որպէս թէ ըստոյգ ըլլալնին ապացուցուած ըլլայ. թէ եւ անհիմն ըլլալնին ստուգուած է. բայց փաստ ցուցընելու չենք ըլլար. հիմակուան իմաստունները ատոր այսպէս ըլլալուն կատարեալապէս համոզուած են ըսելը հե-

* Ասկէ յառաջ ալ մեծն Կոստանդիանոսը կը պատրաստէ իբրեւ մուտք եւ կրօնից ազատութեան վրայ բռնացող, եւ կռապաշտները քրիստոնէայ ընող: (տե՛ս Մասիս. 1853. Նոյ. 11 բանասիրականը):

ըլլ սեպհնք եւ անկէց անդին չանցնիմք։ Ա՛ն-
թառասական անտեղի առաստելներուն ճշմարի-
տի կերպարանք մը տանք. որպէս զի կարող ըլ-
լանք առանք քրիստոնէից գրքերուն մէջ պատ-
մուածներուն դիմացը հանել. եւ ասով քրիս-
տոնէութիւնը հաստատող ապացոյցները ջրեմք
կամ գոնէ տկարացընեմք*։

,,Ո՞նչ գիտութեան եւ ինչ նիւթոյ վրայ
ար՞ գրեմք, թէ բնական գիտութիւն ըլլայ.
թէ պատմութիւն. թէ աշխարհագրութիւն,
միշտ քրիստոնէից գրքերուն դէմ բան մը գըտ-
նեմք խօսելու. ամէն առթի մէջ անհաւատու-
թեան փիլիսոփայական դրութիւնը առաջ քա-
շեցընեմք. արուեստով եւ երեւակայութեան
ուժով մարդկային ազգն նկարագիրներ շինեմք.
եղած բաներուն պատմութիւնը՝ մեր կարծիքը
հաստատելու յարմար գալու կերպով յօրինեմք.
եւ ամէն տեսն քրիստոնէութեան դէմ եւ ան-
հաւատութեան իրաւունք տալու բան մը հա-
նեմք տակէն։

* Անհաւատները երբեմն սուտ հրաշքներու եւ
սուտ մարգարէութիւններու կը հաւատան. եւ
ջերմութեամբ կը պաշտպանեն ալ. բայց հաւատալ-
նին կեղծիք է. ճշմարիտ հրաշքներն ու մարգարէ-
ութիւնները սուտերուն հետ միկ տեղ ջրելու հը-
նարք մըն է։

ԳԼՈՒԽ ԺԲ.

Ընտանեկութիւն ։ Խորհելոյ եւ գործելոյ ազատութիւն ։

ՈՒ՝ն կերպ կրօնքի գիտում քա-
րոզելն էս եղբ՝ մեր միաբանութեան հան-
գանակին գլխաւոր յօդուածը ըլլայ խորհելոյ
եւ գործելոյ ազատութիւնը. ամէն բանի վրայ
տարակոյս հանել եւ երկբայիլը, եւ բնաւ մէկ
բանի մը չհաւատալը. հաւատոյ վարդապետու-
թիւնէն տարբեր դրութիւններուն մէկ մէկ հիմ
եւ իրաւունք գտնելն ու անոնք ամէնն ալ ըն-
դունիլը. ամէն բանի վրայ տարակուսիլը մեծ
խմաստութիւն սեպնիք եւ անանկ ալ սեպել
տալու աշխատինք. եւ ասով այն ամէն մար-
դոց յարգը կոտրնիք որ հաւատալիքները եւ
աստուածաբանական վարդապետութիւնները ի-
րենց անտարակուսելի ճշմարտութիւն կը քարո-
զեն* ։ Կրօնական դրութիւններուն մէկուն ալ

* Ասոր նման բաներ մենք ալ տեսանք ։ Հանուն վար-
դապետին Երուսաղէմի պատմութեան մէջ պատ-
մած ժողովքը եւ կանոնները սուտ հանեց Զիլին-
կիրեան Յակոբ վարդապետը։ Մախան ալ անոր գըրա-
ծը հրատարակեց ։ Նոյն կանոններուն հաստատու-
թեանը համար եկած կոնդակին հարազատութիւնը
տարակուսելի ցուցուցին խելքը երեսատարներ։

ձըշմարիտ ըլլալուն ապահով վստահութիւն մը չունիմք ըսելը՝ ամէն կրօնքի զիջանելու հինգ պնդմամբ*։

,,Խորհելու ազատութիւնը հաստատելու յաջողիմք նէ՝ յայտնի է որ անկէց ետքը ամէն ուզածնիս ալ խօսելու ազատ կըլլանք. ասոնց մէկը վաստկիմք ու մէկալը չկըրնանք ձեռք ձգել նէ՝ մեզի ի՞նչ օգուտ կըլլայ։ Ժողովուրդը լուսաւորեալ ըլլայ նէ կը հասկըննայ որ մարդիկ ամէն բան խորհելու եւ ամէն խորհածնին խօսելու ազատ ըլլան նէ՝ շատ մեծ օգուտ կը ծագի (անհաւատներուն ուզած օգուտները)։ ի՞նչ կարծիք որ ըլլայ՝ երբ որ դէմ խօսող ունենայ նէ իրեն վնասակար որպիսութիւնը կը կորսընցընէ**։

որոց թելադիրը անշուշտ գաղտնի ընկերութիւններն էին։ Այվատեան Մատթէոսն ալ սարակոյս հանեց այն կոնդակին՝ որ իրեն եկեղեցին սահմանադրական է ըսելը իբրև Լութերականութիւն կը դատապարտէր։

* Մխիթարն ալ քանի մի թերթերուն մէջ կը պըն-դէր որ այլ եւ այլ կրօնից վարդապետութիւններուն մէջ մէկն ալ չկայ որ մտաց համոզիչ փաստ մը ունենայ հաստատութեան։

** Այս բառը ընդհանրապէս ճշմարիտ է. բայց դէմ խօսողին համբաւը և ազդեցութիւնը և անհաւատներուն ուրիշ խորհրդակից ձամբաները որ գըրուածոյս մէջ տեսանք՝ կրնան հաւատոյ ճշմարտութիւններուն օգտակար որպիսութիւնները ալ խա-

ԳԼՈՒԽ. ԺԳ.

Ճարտուհանակութիւն. Բուն միտքերին ինչ բառնալու յաջող ձեռնարկ գտնել.

,,Ջ. ԱՄԵՆԱՆԵՐԸ ժամանակ մը ջերմեռանդ էակ եւ քնարեան օրհնած եւ ուրիշ ասոնց նման խոշոր խոշոր բառերով զրօսեցընելէն եւ խաղցընելէն ետքը կըրնանք դառնալ յարմար ժամանակը, որ մտքերնիս անոնցմէ ծածկող վարագոյրը վերցընենք առանց մէկ ջնաս մը կրելու: Այն ժամանակը պէտք է որ ճշմարտութիւնը (անհատատները իրենց դրութեան այս անունը կուտան) իր պայծառ լուսովը շողշողի. այն է մեծ դարը որ բոլոր աշխարհ կըլուսաւորուի. ամէնքն ալ փիլիսոփայ կըլլան. եւ աւերմրդապաշտութիւնը եւ կրօնքը աշխարհքէս կը վերնայ:

,,Այն առենը Հայոց բառին տեղը՝ որ տկարամիտներուն եւ յիմարներուն խրտուիլակի պէս էր, եւ մինչեւ հիմայ ամէն մարդիկ առանկ պակասամիտ յիմար էին, քնարին բառը կանցընենք. եւ մինչեւ հիմայ այս բառով

փանել. ա անհակառակելի ճշմարտութիւններն ալ իրրեւ տարակուսելի ցուցընել այս կերպ վիճաբանութիւններուն արդիւնքներուն մէկն է:

ինչ հասկըցուելիքը պէտք եղածին պէս ծանուցանող՝ մը եղած չէր ալ նէ միևնոյն ջանալու եմք որչափ հնար է նէ որոշ եւ յստակ հասկըցընելու։

,,Նա ազէկ մտք առնել պէտք է՝ որ մեծ եւ կարեւոր բանը այս է։ Աստուծոյ համար ժողովրդեան մտքին մէջ եղած գաղափարը առնէն հին եւ ընդհանուր՝ եւ խորին արմատ ունեցող նախապաշարումն է. եւ քանի որ այս գաղափարը մարդոց մտքին մէջը միայ նէ մր աշխատանքը պարապ է. բան մըն ալ չենք կրնար ձեռք ձգել։ Աստուծոյ գաղափարին հետ միշտ կրմնան իմաստութեան եւ արդարութեան եւ կարդի եւ բարութեան գաղափարները. եւ թէ ուշ թէ կանուխ՝ ատոնց հետ նորէն երեւան կելլէ բնական օրէնքը. ասկէց կը ծագի այս աշխարհքէս եռքը մէկ ուրիշ աշխարհքի մը հաւատալը, ուր տեղ ազէկները իրենց բարեգործութեան վարձքը՝ եւ չարերը իրենց չարագործութեան պատիժը կատարեալապէս կառնեն. եւ արդարութիւնը տեղը կը գտնէ։ Աստուածային հաստատութիւնը նորէն ուժ կառնէ։ Այսպէս Աստուծոյ վրայ հաստատութեան մտքին մէջ եղած գաղափարը բնական օրէնքին հետ՝ եւ բնական օրէնքը քրիստոնէութեան հետ՝ մեր կարծածէն աւելի սուր կապով կապուած են։ Քրիստոնէութեան մէջ երեւցած կատարելութիւնը բնական օրէնքին լոյսը կը սեպուի. որովհետեւ բնական օրէնքը շատ բաներու մէջ

կը տկարանայ , թէ որ քրիստոնէութիւնը անոր օգնութեան չհասնի : Ու մէկ մը Աստուծոյ գոյութիւնը խոստովանելէն առքը բնապէս կը-հետեւի ըսել՝ թէ ինչ բան որ անոր արբու-թեանը եւ փառացը վայելուչ է, այն ամէն բան անկէց կը ծագէ :

„ Աստի մեծ հոգ տանելու բան է ոեւիկ ժողովրդեան հաւատացընելը որ , ինչ բան որ մեզի զարմանալի կերեւի աշխարհիս մէջ՝ դիպ-ուածով եղած է , իրաց էական հարկը եւ նիւ-թոյն շարժելու օրէնքն ու յատկութիւնն է ա-նոնք ընողը :

ԳԼՈՒԽ· ԺԴ ·

Հարուստակութիւն : Մարդը անասնոց հաւասար ցուցընել :

ՄԸՐՈՒՆ ամէնէն հարկաւոր դիտնալիքը այն է որ իրեն ինչ ըլլալը դիտնայ. եւ երբ որ ասիկայ անոր սովրեցընենք , ինքնին անոր մտքէն եւ սրտէն կելլէ հանդերձեալ կեանքին ակնկալութիւնը որ զինքը կը վախցը-նէ՝ եւ թող չտար որ այս աշխարհիս հեշտու-թիւնները եւ զուարճութիւնները վայելէ . կրօնական սնոտի երկիւղները զինքը վնհե-

րոտ եւ փոքրոգի կըննեն. եւ երբ որ աշխարհէս կը ձանձրանայ՝ թողչեն տարտղին զինքը մեռցընելով այս կենացս թշուառութիւններէն եւ ցաւերէն ազատի. մէկ մտացածին գէշութիւն մը կը բերեն անոր աչքին առաջը. (հանդերձեալ կենաց վրայ ամէն խօսք մտացածին կանուանեն անհաւատները). եւ անով իրակաի եւ ճշմարիտ աղէկութենէ մը (այսինքն՝ անձնասպանութենէն) խեղճը կը զրկեն. իր գոյութիւնը եւ իր կարողութիւնները գործածելը աւելի ընդարձակելու տեղ նեղ սահմանի մէջ կամփոխեն. վայելմունքները կը քիչցընեն, եւ հեշտութիւններն ու զուարճութիւնները կը թունաւորեն եւ կդառնացընեն:

,, Ա՛րդոց հասկըցընել պէտք է թէ պարզապէս տեսակ մը մեքենայ են, թէպէտ ուրիշ մեքենաներէն աւելի վարպետութիւնով շինուած, բայց այսու ամենայնիւ մեքենայէ մը տարբեր բան չեն. մէկ ջուրթակ կամ երաժշտական գործիք մը կըննանին, որ առաջուց մէկ մը լարուած ըլլալով ինքնիրեն ձայն կը հանէ. եւ կը բընտրուեն թէ այն ձայնը իրենց հանել տուողը ո՞վ է. չեն գիտեր որ իրենցմէ է այն ձայնը. դուրսէն անանկ ձայն հանել տուող չկայ*:

* Ասիկայ յօդինուած բնութեան ըսուած գրքին վարդապետութիւնն է. որուն հեղինակը ժը դարուն անաստուածներէն մէկն է. և գիրքը առանց ան-

,, Ու՛ր էրսես՝ կըսէ գրուածը, թէ մարդս պարզ մեքենայ մըն է ըսելով մարդուս պատի՛ւը պըզտիկցընել կըլլայ. մարդը ծառ մը ու էնչին խոտի մը նման է ըսելը անիկայ նուաստացընել չէ։ Նախապաշարմունքէ ազատ փիլիսոփան՝ տգէտներուն հնարած լեզուն չըհասկընար, որ մարդը ուրիշ արարածներէն գերագոյն է ըսին։ Ոտն ալ օգտակար է պտուղ տալովը ու պուարճալի է արեւուն տակէն նեղլալ մարդիկը իր ստուերովը պարտկելով ու զովացընելովը։ Ուրեմն մարդոյս պէտք է որ իր յիմարական հպարտութիւնը մէկ դի դնէ. (մարդս Աստուծոյ գերագոյն արարածն է ըսելը՝ որ սուրբ գիրքը կը վկայէ, ասիկայ յիմար հպարտութիւն կանուանէ). որով գինքը աշխարհիս մէջ գըտնուած ամէն բաներէն գերագոյն կըկարծէ, ու իր չափը գիտնայ։

,, Ա՛ւրդը օրէնք ո՛րքան ընտուած կապիկներէն աստիճան մը վեր է*. երկու կարողութիւն ուան հեղինակի տպուած է. ասկէց կը հասկըցուի որ՝ համարձակախօս մէկ գիրք մըն է. ատանց պատըրուակի անաստուածութիւն կը քարոզէ։

* Անհաւատ մատենագիրներէն շատը օրէնք ոչ-գիտնալին արտաքին կազմութեանը խարուելով կարծեցին համ կարծել ցուցուցին թէ այս կապիկս ալ մարդկային տեսակէն է. համ թէ մարդը օրէնք ոչ-գիտնալի տեսակէն է։ Բայց Պիւֆոն՝ բնութեան պոպոլէան երեւելի հեղինակը՝ որ ձը դարուն մատենագիրներէն է. և Թէպեա Վոլտերեանները պէս անհաւատ

ունի. բնական ղեկավարութիւն եւ յիշողութիւն. / եւ ասոնց երկուքն ալ անասուններն ունին: Արդեօք անասուններէն տարբերութիւնը միայն անդամներուն ուրիշ ձեւով ըլլալն է. օրինակի համար ըսենք. անասուններուն առջի ոտքերուն տեղը մարդս ձեռք ունի. եւ մեծ մասն ալ անանկ կերպով մը շինուած է, որ ամէն տեսակ արուեստական բաներ շինելու եւ անով իրեն մտաւորական կատարելութիւնները յայտնելու եւ աւելցնելու դիւրութիւն ունի. որ ուրիշ անասուններն չունին*:

Չէ՞. բայց անոնց հովնատորութեան տակը համբառնալու համար ցածութեամբ անոնց շրջեցողելու չէ՞ ակնյայտ, այսու աւելնալիս իր փիլիսոփայական և բնագիտական գիտնութիւններով գոհալը յայտնի կը գտնէ որ օձանկ ոտքանկը ներքին կազմութեան և հոգւոյ կարողութեան՝ կողմանէ մարդին այնքան տարբեր է, որ անկնար է կարծել և հաստատելը թէ մարդս ու այս կաթնկոս մէկ տեսակին են. փիլիսոփայ օձանկ ոտքանկին աւելի մարդուս մօտ է կըսէ:

* Անհաւասարութիւն մէկ ապշութիւնը՝ և բնական բաներու անհմուտ ըլլալնուն, և չգիտցած բաներնուն իրայ վճռաբար խօսելնուն մէկ նշանն ալ այս է: Օձանկ ոտքանկը եւուրիշ քանի մի տեսակ կաթնկներ՝ առջի ոտքերնուն տեղը ձեռք ունին, և մեծ մասներնին ալ մարդոյս մատին շատ տարբեր չէ՞. կրնան ձեռքնին քար և փայտ բռնել և ուզածնուն պէս գործածել. սակայն սակայն բնաւ օգնութիւն մը չէ՞ ըսած անոնց որ իրենց հոգւոյ կատարելութիւնը յայտնեն և աւելցնեն: Ցուրտին

,,Այս բաներս մարդոց հասկցընելուն գործնական արդիւնքը սա կըլլայ՝ կըսէ դրաւածը, որ ասկէց կը հասկընայ մարդ թէ ինչպէս որ մեքենայ մը չկրնար իր ուզած շարժմունքն ընել, այլ ինչ կերպ շարժուածներ ընելու համար լարուած է նէ նոյնը կընէ, նմանապէս մարդս ալ իր գործքերուն մէջ ազատութիւն չունի. անձնիշխան չէ՛. ինչ որ կընէ նէ հարկաւ պիտի ընէ. եւ անկայ չընելը կամ անոր հակառակը ընելը իր ձեռքը չէ: Ու անձնիշխան չըլլալը իմանալով ինքնին կը հասկընայ որ բարոյական ըսուած բանը խըղճմտանքին անհիմն է. ոչ բարոյական բարի կայ եւ ոչ բարոյական չար. ոչ առաքինութիւն եւ ոչ մեղքութիւն*:

Մահ առեննին՝ վառած կրակ առնեն նէ, քովը կը նստին կը տաքնան. բայց կրակը մարելու մօտենայ, և քովերնին ալ փայտ չարուած ըլլայ՝ չեն կըրնար խելք ընել որ ձեզ մը փայտ առնեն կրակին մէջ ձգեն. որպէս զի կրակը արծարծի և չմարի: Ասիկայ անառաւաններուն ընել կրնալու ամէնէն դիւրին բան է. և ասիկայ ընելու յարմար գործարան ուսնեցող. կապիկներն որ այս չեն ըներ նէ՝ կրնայ ամէն մարդ դիւրաւ հասկընալ թէ մտաւորական կարողութեան կողմանէ ո՞րքան վար է կապիկը՝ մարդոց նկատմամբ:

* Անհաւատներուն ճիշդ պրուժիւնը սաոր վայ է. և ասկէց կը հասկցուի որ առջի բերանը բարոյական քարոզելնին և առաքինական գործքերու յորդորելնին պարապմունքները խաբելու համար մտած-

Եւ անգամ մը առաքինութիւն եւ մոլութիւն
էլկայ ըսելէն ետքը՝ ալ մարդը ըրածնդ կապ
էլ չունար. ամէն երկաթ շղթաները կը կոտրին.
ամէն կապ կը քակուի. եւ անկէց ետքը պա-
խիրճ եւ արձակ համարձակ իր կամքին կը հե-
տեւի, ուրիշ կերպ չէմ կըրնար ընել, եւ ա-
սանկ չընելը իմ ձեռքս չէ կըսէ: Եւ ասոր մէկ
օգուտն ալ այն է որ քրիստոնէութիւնը մէկ
հարուածն մըն ալ կընդունի ասով. անոր հետը
բնական օրէնք ըսուածն ալ կը կործանի. ապա-
ցուցուած կըլլայ որ ոչ մէկը մարդոյս բնու-
թիւնը գիտցող մարդոց գործ է, թէ՛ Ա-
ստուծոյ. եւ ոչ միւսը բնութեան ազդմունքէն է:

ւած կեղծաւորութիւն մըն է: Գրե՛թէ այն ա-
մեն մատենագիր որ մանր տղայոց քրիստոնէական
վարդապետութիւն սովրեցընելը պատշաճ չեն ա-
պեր. պէտք է կըսեն զանոնք առաքինի գործքե-
րու մէջ վարժել. և ոչ անոնց մտքին հասողութե-
նէնվեր բաներով զբաղեցընել և ժամանակնին պա-
րապ անցընել: Ասոնք իրենց վարդապետութեանը
վերջը՝ մարդուս անձնիշխանութիւնը ուրանալու կը
հասցընեն. և թէ որ անանկ մատենագիրներ գտնուին
որ քրիստոնէական վարդապետութիւնը վերցընել և
անոր տեղը բարեպաշտութիւն և առաքինութիւն
սովրեցնել խրատեն, այսու ամենայնիւ հաւատան
թէ մարդս իր գործքերուն մէջ ազատ անձնիշխան
է, ասով նշան կուտան թէ պարզմտութեամբ և
տխմարութեամբ անհաւատներուն որոգայթին մէջ
ինկեր են, տակաւին աշակերտութեան մէջ են.
և անոնց դրութեան խորունկը չեն հասած:

,, Նայց մենք այսքանս ալ հերիք սեպելու չեմք կըսէ անհաւատութիւնը տարածելու հըրահանգ* տուող գրուածը. մարդոյս կիրքերը գովելու եւ բարձրացընելու համք։ Պաղ եւ անզօր խելքէն աւելի վեր ըլլուելու համք* ժեր կիրքը իբրեւ մեծագործութիւններու առիթ, եւ ժեր ճշմարիտ երջանկութեանը մէկ հատիկ աղբիւր սեպելու համք**։ Այս թէ որ առանց նա-

* Անհաւատներուն մէկ խարդախութիւնն ալ այս է. երբ որ հաւատալեաց գալու ըլլայ նէ՝ խելքերնին ամենազօր բան մը կը սեպեն. ատոր մեր խելքը չըհասնիր, անոր համար չեմք կրնար հաւատալ կըսեն։ Ետքը մարդս տեսակ մը անասուն է ըսելով խելքի կողմանէ ալ իրենք զիրենք անբան անասուններու կը հաւասարեն. և որպէս թէ այս լոկ հաւատարութենէս մարդուս խելքին ի՛նչ առիճան զօրաւոր ըլլալը բաւական չէր հասկըցուեր, մարդոյս կիրքերը խելքէն վեր կը բըռնեն։ Եւ ասանկ ընելու իրաւունք ալ ունին. որովհետեւ խելքերնին մէկ դի ձգելով իրենց կիրքը իրենց առաջնորդ բըռնած են. խելքը կիրքէն վար դասելու են որ իրենց բռնած ընթացքը արդարացընեն։ Ասով իրենք չուզելով ալ սուրբ գրոց խօսքը ճշմարիտ կըհանեն. ,, Մարդ՝ ի պատուի էր եւ ոչ իմացաւ. ,, հաւասարեցաւ անասնոց անբանից եւ նմանեցաւ ,, նոցա ,,։ Մենք անոնց բառը իբրեւ ճշմարիտ կընդունիմք՝ մինակ իրենց համար. մենք անոնցմէ սա առաւելութիւնը ունիմք որ մեր խելքը մեր կիրքէն վեր կըբռնեմք. եւ երբեմն կիրքերնուս չափշտակումիմք ալ նէ գիտեմք որ խելք բանեցընելով անկէց ազատ կըրնայինք մնալ։

** Հէվէցիուս. Յոգւոյ ոգւոյ։

խոպաշարման. քննեմք նէ կը տեսնեմք որ աւետարանին եւ քրիստոնէութեան ապըսպըրած բարեգործութիւնները կատարելը անհնար բան է։ Արդյոք պատուէր տալը որ իր կիրքերը զսպէ, պատուէր տալ է որ մարդ ըլլալէն դադրի։ Իր յանկութիւններուն չհետեւիլ կրնաւ ըլլալ բնական կազմութիւնը փոխելու նման տալ է*։

„Բարոյականի վերաբերեալ խնդիրներուն համար անհատութեան յառաջանալուն հրաման տուող գրուածը կապըսպըրէ՝ որ սկըզբունքներ դընեն. բայց այն սկզբունքներէն հետեւութիւն չհանեն**։ Ասանկ բարձր եւ ռամկին նախասպաշարմանը դէմ գալու վարդապետութիւնը (մարդս անձնիշխան չէ՛ ըսելը) մեղմացընելու համար հարկաւոր ալ է մարդիկ առաքինութեան յորդորել. մոլութիւններուն դէմ

* Ի գիրան՝ յօշինուած բնութեան։

Ան չեն նայիր այդ փիլիսոփաները որ աւետարանին պատուէրները կատարող խիստ շատ մարդիկ կան. բանծնին տուտ հանելու համար ասոնց պատմութիւնը անոնց աչքին առաջը դնելը բաւական է։

** Ասոր պատճառը այն է՝ որ սկզբունքները հաստատութիւնը խաբելու համար աղէկ կուգան. որ ասոնց նայելով կըսեն անհատներուն համար թէ բարոյականին աղէկ է. բայց թէ որ ասոնց վայ երկար ճառեն եւ հետեւութիւններ հանելու պարապին նէ՝ մարդոյս ազատ անձնիշխանութիւնը ջրելու ապացոյցին կըտկարանայ։

քարոզել. ցուցընել թէ մոլութիւնները ար-
քան ճշմարտութեան եւ երջանկութեան ճամ-
բէն դուրս կը հանեն մարդը. պարկեշտութեան
եւ բարեպարութեան վրայ խօսիլ. եւ բարի
վարքին եւ պաստութեան օրհնութիւնը
հասկըցընել:

„Այս աշխարհի մէջ մեկ դժուարութիւն
մը կայ կըսէ գրուածը. եւ այս է, որ մեր ըս-
կըզբունքներուն եւ մեր պատճառաբանութիւն-
ներուն մէջ հակասութիւն մը կերեւի: Կըրնան
մեզի ըսել. թէ որ ամէն բան հարկաւ պիտի
ըլլայ, եւ ինչ որ կըլլայ նէ՝ ուրիշ կերպ կամ
անոր հակառակը ըլլալը անհնար է. ինչպէս
է մարդուս միտքը լուսաւորելու եւ կրթելու
համար պըրքեր եւ ճառեր շինել: Ինչ որ պիտի
ըլլայ նէ արդէն այն է. հարկաւոր պատճառ-
ներ գինքը հիմակուան վիճակին հասցուցած են,
եւ այն ալ՝ մարդկային ազգին ընդհանուր ա-
ղէկութեանը համար, որուն ծառայելու սահ-
մանուած է ըսլոր բնութիւնը, ամէն ոյժ եւ
էութիւն եւ գոյութիւն իր իշխանութեանտակն են: Ասոր պէս ուրիշ խօսքերով մեր ըս-
կըզբունքներուն եւ պատճառաբանութիւններուն
մէջ հակասութիւն գտնուիլը կըրնան ցուցընել:

„Ասոր պատասխանը կըտրուի: Այն հար-
կը որ մարդոց մէկ մասը աղէկ եւ մէկ մասը
գէշ ըլլալու կըստիպէ, մասնաւորներն ալ
կըստիպէ որ պըրքեր եւ ճառեր շինեն մարդիկ
լուսաւորելու եւ կրթելու. եւ չարագործնե-

ըը կշտամբելու եւ խրատելու։ Ընտանք ալ իրենց ըրածն ընելու իրաւունք ունին. որովհետեւ ուրիշ կերպ չեն կրնար ընել. մենք ալ իրաւունք ունինք անոնք խրատելու եւ կրթելու եւ լուսաւորելու համար գրքեր շինելու. որովհետեւ նոյն հարկն է որ մեզ ալ անանկ ընելու կ՚ստիպէ*։

* Այս պատասխանատուս դէմ բան մը կայ, որուն չեմք գիտեր թէ ի՞նչ պիտի ըսեն. եւ այս դիմաբանութիւնը յայտնի կը ցուցընէ որ անհաւատներուն այս տուած պատասխանը պատասխան ըսուելու արժանի խօսք մը չէ՛. տրամաբանել չգիտցող տգէտները խաբելու համար շինուած պարապ խօսք մըն է։ Բնութիւն բառին մէջ իմացականութիւն կամ կայ կամ չկայ։ Թէ որ իմացականութիւն չկայ նէ՝ մարդոյս իմացականութիւնը ո՞րկէց է։ Իրենցմէ է չեն կրնար ըսել. վասն զի անոնց բառին նայելով մարդս լոկ նիւթ եղած պիտի ըլլայ, եւ նիւթոյն էութեանը մէջ՝ որ է նոյն իսկ անոնց բնութիւն բառը, իմացականութիւն չըլլալով, մարդս ալ այս զօրութիւնը պիտի չունենայ. բայց անհաւատները թէ որ ուրիշ անճոռնի հակասութեան մէջ ընկնիլ չուզեն նէ՝ հարկաւ պիտի ըսեն թէ բնութիւնը իմացականութիւն ունի։ Արդ՝ իմացական էակին էութենէն է՝ որ ինչ որ ընէ նէ մէկ նպատակ մը պիտի ունենայ. եւ ասիկայ ներկայ գրուածոյս մէջն ալ ընդունուած է. որ քիչ մը վերը ըսաւ թէ մարդոց մէկ մասը ազէկ եւ մէկ մասը գէշ ըլլալու կ՚ստիպէ բնութիւնը նէ՛ „մարդկային ազգին ընդհանուր աղէկութեանը համար է„։ Նպատակի մը համար գործողը՝ այն նպատակին չծառայելու բան չընէր։ Մարդոց ազէկութիւնը կամ գէշութիւ-

,,Ը. Ի՞ր ձեռք զարկած մեծ գործը իր կատարելութեանը հասցընելու համար կըմնայ մեզի, որ քաղաքական ընկերութեան ծանրութիւնը մարդոց վրայէն վերցընելու աշխատինք. մանաւանդ իրենց գերութեան վիճակէն գիրենք ապատինք, որ թագաւորներու եւ իշխաններու տակ գերի ինկած են,,* .

Նը մարդկային ազգին ընդհանուրը իրեն նպատակ ունի նէ, ի՞նչ նպատակ կրնայ ունենալ նոյն բնութիւնը եւրոպ մասերնագիրները կըտիպէ որ ըղմարդիկ աղէկութեան յորդորուն եւ գէշութենէ ետ կենալու խրատեն: Գէշերուն աղէկ ըլլալն անհրնար է կըսեն անհաւատները. նմանապէս աղէկը գէշ չկըրնար ըլլալ. ուրեմն անհաւատին գըրած բարոյական խրատն անգործադրելի է. ուստի բոլորովին անպիտան է. եւ անոր համար ալ ծաղրական է: Թէ որ այն խրատը գործադրելի ըլլայ նէ՝ գէշը աղէկ կըրնայ ըլլալ ըսել կըստիպուին. եւ ասով իրենց դրութեան նայելով, մարդկային ազգին ընդհանուրին աղէկութեանը համար բընութեան յարմարած զուգակշռութիւնը կաւրուի: Եւ այսպէս այս պատասխանը տուող անհաւատները ո՛ր կողմը դառնան նէ՝ ծաղրական հակասութեան մէջ կինան: Ասանկ ընող անհաւատները անմիտ են չըսելու համար՝ անոնց պատիւ ընել կըկարծեմք երբ ըսենք Թէ իրենց հետեւող ուսմունքները խաբելու համար այսպէս փուտ պատասխան մը հնարած են:

* Ամէն ժամանակ անհաւատներուն նպատակը այս ըլլալը անժխտելի է: Ապոլոնին բսածնին ասոր կընայի. եւ այս ազատութիւնը իրենց գործէք

Թ. Մեր գործը կատարելութեան հասցընելու ժամանակնիս միայն անոր պարապելով անոր ետ ճնալուն եւ գուցէ բոլորովին խափանելուն ալ պատճառ եղող բաներէն զգուշանալու է։ Ասանկ գործառոր պատճառ մըն է մեր յարգը եւ վարկումը հասարակութեան առաջը կորսուիլը որ անշուշտ այն առեներ կըլլայ՝ երբ որ գիտնան որ մենք անոնց նախապաշարմունքը եւ աւելորդապաշտութիւնը վերցընելու, եւ իրենց եւ նախնիքներնուն տգիտութեան առեներէն ի վեր սուրբ ծառայութեներէն ազատելու կաշխատինք*։ Մեր նպատակը միշտ այս պիտի ըլլայ. սակայն մեր ընկերութեան մէջն ան-

ը ըրած են իրենց կուսակիցներ շահցընելու։ Անհաւատ մատենագիրներուն մէջ օրինաւոր իշխանութեան չհնազանդիլ սովրեցընողներ խիստ շատ կան. եւ անանկ ալ ըլլալ հա՛րկ է, թէ որ սուրբ առաքելոյն ըսածը ճշմարիտ է. «ինչպես որ է իրօք. թէ՝ «ամենայն իշխանութիւն յԱստուծոյ է», անհաւատներըը որ Աստուծոյ գոյութիւնը չեն ընդունիր, իշխանութիւն ունեցողը ինչո՞ւ պիտի ընդունին։ Անհաւատներուն վարդապետութիւնը տարածուած տեղը հարկաւ ապերաժամբութիւն եւ արիւնհեղութիւն կըլլայ. ասոր ապացոյց՝ 1789 ին գարղնայի մեծ յեղափոխութիւնն է։

* ըսել է՝ հաւատքը եւ կրօնական պաշտամունքը վերցընելու, եւ ամէն հնազանդութեան պարտականութենէն ազատելու եւ մեծ ու պզտիկ վերցընելով եւ կատարեալ հաւասարութիւն քարոզելով ինչպէս իշխանի եւ հասարակ ժողովուրդի մէջ, նմանապէս քահանայի եւ աշխարհականի մէջ ալ։

գամ ամէն մարդ այս նպատակը գիտնալու չէ. կարծելու են որ նպատակնիս լոկ չքաւորնեըուն մարդասիրական օգնութիւն մը տալ է. միայն խորհրդապահ ըլլալնին փորձուածներուն իմացընելու է. այն ալ մէկէն՝ իմէկ չըլլար։ Ուրուհետեւ անոնց մէջ ալ աստիկ նախապաշարեալներ կը գտնուին, որ ամէն բանի մէջ խորհրդապահ ալ են՝ նէ՝ասանկ բան մը հրատարակելը մեծ խթր կը սեպեն։ Ուստի ըսէ որ այս մեր մեծ գործին խորհուրդը մէկ ընկերի մը յայտնել կուզես նէ՝ առաջ անոր նախապաշարումները վերցընելու փորձ մը ընելով տրամադրութիւնը հասկըցիր. ասանկ կըսեն ըսելով անոր աւելորդապաշտութիւններուն դէմ առարկութիւններ հանէ. պատասխան ուզէ. որ պէս թէ դուն անանկ բաներէն չես։ Ինձ որուժով պատասխան մը տայ նէ՝ մեր խորհրդակիցներուն շինած մէկ գիրքը տար կարդացուր անոր. ու մինչեւ որ այն կէտէն խախտիլը ըսոտգ չիմանաս նէ ուրիշ կէտ մի բանար. ոտք առաջ երթալու է։

Ա. Ընհնար բան մըն է՝ որքան զգուշութիւն բանեցընեմք ալնէ՝ որ մեր ընկերութեան բուն նպատակը չհայտնի ու մարդը չը ծակի. ու արդէն կիմանամք որ հատարակութեան մէջ շատ տեղ կամ ատոգ տեղերէն իմանալով կամ նշաններէն գուշակելով բուն նպատակնիս հասկըցած են. ու նոյնը հրատարակելով մեր ընկերութիւնը ատելի ըրած են. այն ատիճան՝ որ

հիմայ որքան աշխատիմք եւ քարոզեմք որ ֆրա-մասոն Franc_maçon ընկերութիւնը պղէկ եւ օգտակար ընկերութիւն մըն է, եւ թէ այն ընկերութենէն դուրս մնացող մարդ մը որքան կարդացող՝ որքան խելացի եւ բանպէտ ըլլայ նէ՝ ը-----ել չկըրնար սեպուիլ, մարդ չենք կրնար համոզել. մանաւանդ թէ մենք ալ աչքէ կ'իյնանք. խօսքերնիս յարգ չունենար. մտիկ չըլլուիր. ուժը կը կտրըննցրնէ. եւ մենք անխոհեմութեամբ մեր գործը մեր ձեռքովն աւրած կ'ըլլանք:

Ուստի մեր ֆրա-մասոն ընկերութենէն ըլլալը ուրանամք. վրանիս ուրիշ անուն առնումք. մենք մեզ կոչեմք երաժշտաց ընկերութիւն (Réunion chantante ռէիւնիօն շանթանթ), մարդասիրական ընկերութիւն (Association philanthropique ասսոսիասիօն ֆիլանթրոպիք), գրանգարան վէրժանուութիւն (Cabinet de lécture գապինա տը լէքթիւռ), երկրաբանից ընկերութիւն (Société géologique սոսիէթէ ժէօլօժիք) եւայլն*: Այսց չըլլայ որ ֆրա-մասոն ընկերութեան համար գէշ խօսիմք. այլ միշտ անիկայ

* Զարմանալ պէտք չէ որ այս անուններէս մէկը կամ երկուքը ինչպէս մտեր են մեր մէջը եւ ընկերութիւններու անուն եղեր են, այն ընկերութիւններուն մէջ՝ իրեն վարպետներէն կատարեալ հրահանգ առնող կայ. եւ մենք տեսանք եւ կ'տեսնեմք որ գիրենք ծածկելու համար այսպէս անուններ վրանին առնելով բանը չեն լմընցուցած. վարպետութիւնին ալ յարմարցուցած են.

պավեմք: Ահէ որ ատոյգ իմացած են ֆրա մասոնու թեան նպատակը նէ գիտնալով որ այն ընկերու թիւնը իր նպատակը դաղտնի կը պահէ եւ աւէն մարդ չհասկընար. մեզ ալ այն չըգիտցողներուն կարգը կը դնեն, եւ այսպէս յարգերնիս չկոտրելով մեր գործը առաջ կը տանիմք*:

* Ասոր օրինակը մօտ ժամանակներս տեսանք, երբ քանի մը երիտասարդ Մանչէսդրըի օտա ֆելօչ Odd fellows մարդասիրական ընկերութեան անդամ գրուեցան. և լսագիր մը՝ ֆրամասոնութեան գըրուեր են ըսաւ նէ՝ անոնց մէկը ուրիշ լսագրի մը մէջ նամակ հրատարակեց որ այն օտա ֆելօչ ընկերութիւնը ֆրա մասոն ընկերութիւնը չէ՝. բայց ֆրամասոն ընկերութիւնն ալ գովեց. անոր համար պըտըտած համբաւը զըպարաութիւն է ըսաւ, և փափաք տալ ցուցուց որ մեր ազգէն ալ ֆրա մասոն ընկերութեան գրուին: Է՛փ աղէկ մարդիկ կը հարցընեն թէ՝ այդ նամակը գրողը ֆրա մասոնութիւնը անմեղ և օգտակար ընկերութիւն գտեր է՝ և ազգին մէջ մտնելուն փափաք ունի եղեր նէ՝ ինչն ինչո՞ւ գացեր օտար ընկերութեան մը մէջ մտեր է և ուրիշներն ալ հոն քաշեր է: Թէ որ յիրաւի այն նամակը գրողը այդ ընկերութիւններուն բուն նպատակը չգիտեր նէ՝ կրնայ կարդալ Ամէտէ Էննըքէն Amédée Hennequin գաղղիացիին հասարակապետականութեան և հրատարակութեան ի Ջընէվրէ Le Communisme et la jeune Allemagne en Suisse ըսուած գիրքը. որ մեծ բան մըն ալ չէ՛. մէկ մը աչքէ անցընելու համար երկար ժամանակի կարօտ չէ՛.

Ահա այս է պարոն տը Լօզանին գլխուն բարձին տակէն գտնուած գրուածոյն համառօտութիւնը : Այս հրահանգներուս էր որ պարոնը՝ երբ իր կնոջը զինքը տեսնելն պարկեշտասուն Էմիլիան գլուխ հանելու համար աւազ անոր բարեպաշտ բայց պարզամիտ ամուսինը անհաւատութեան մէջ ձգել ուզեց . որ ասով ընկերութեան ուրիշ կապերուն հետ ամուսնական հաւատարմութեան կապն ալ թուլնայ . եւ ինքն իր փափաքանացը գիւրաւ հասնի : Այսպէս մարդ մը՝ իր եղբայրներուն եւ ազգականներուն ալ հաղորդած էր՝ ի հարկէ այս սկզբունքները . Կանի մի եղբայր ունէր . որ ըստ բնութեան եղբայր եւ ըստ կրթութեան աշակերտն էին . անոնք ալ իրեն տուրած սկզբունքին մէջ կըթեր էր որ ինքը մեռնելէն ետքն ալ իրեն յաջորդներ ունենայ :

ԳԼՈՒԽ . ԺԵ .

Տը Լօզանին վրէժխնդրութեան կելլեն եղբայրները

Տը Լօզանի վտանգաւոր կերպով վիրաւորուած առնը սպասաւորներուն պատուիրեց՝ ինչպէս տեսանք , որ եղածը մարդու չըսեն :

Ասիկայ Աալմոնի կոմսը մեղքնալու համար չէր։ Արդկային կրից մէջ այն ալ կայ՝ որ մէկ մարդ մը իր անձին ինաստին ինաս մը հասցընելը փոխադարձ արդարութեան գործ մը սեպելով՝ անոր յանցանքին չընկերնար. ինքը չկըրնայ ալ նէ իր վրէժը առնելու՝ ուրիշներուն կը յանձնէ. եւ ասիկայ կը տեսնենք բարբարոս ազգերու մէջ. որոնք մարդասիրական կրթութեան առած չըլլալով իրենց կրից բերմանը կը յոխիշտակուին. մանաւանդ երբ ըրածներնուն արդարութեան կերպարանք մը տալու կարող ըլլան նէ։ Իրավաթներուն մէջ մէկը սպանուի նէ անոր ազգականները անիկայ մեղքնողէն վրէժ առնելու մասնաւոր օրէնք մը ունին, որ երբէք չեն աւրներ։

Արդկային օրէնքը սրբագրող՝ եւ մարդասիրութիւնն ալ օրէնքի տակ դնող եկաւ սուրբ Աւետարանը. մարդոց մտաց եւ գործոց գերագոյն դատաւորն ըսաւ. Իմ է վրէժխնդրութիւն։ Քրիստոնէական կրթութեան մէջ՝ թըշնամին՝ ի մահ վիրաւորեալ մարդ մը իր սպանողին ներել նէ առաքինութիւն մըն է։ Այցելու Աօզան՝ Քրիստոնէական կրթութիւնը արհամարհած էր. եւ այս կրթութիւնս չունեցող կամ արհամարհող մարդ մը այսպիսի դիւցազնական առաքինութիւն մը գործէ նէ պատճառը չէ թէ մարդասիրութեան մէջ, այլ մարդկային նկատմանց մէջ լընտրուելու է։

Աուդովիկոս Թագաւորին կատակարութեա-

նը մէջ սա աղէկութիւնը կար որ մեռնամարտու-
թիւնը խըստիւ արգելած էր. եւ ամենամար-
տողները երկուքն ալ ընդդէմ օրինաց յանցա-
ւոր կը սեպուէին. թէ որ մէկերնին մեռնէր
նէ մեռցընողը մըշտընջենաւոր աքսորի կը դա-
տապարտուէր. մեռնողն ալ վատահամբաւ եւ
անպատիւ կը սեպուէր: Ը լ 1 օզան իր կեանքը
կորսընցընելու կէտին իր համբաւը պաշտպա-
նել մտածելուն համար էր որ գաղտնութիւն
պատուիրեց սպասաւորներուն:

Բայց ատոնք ինչո՞ւ համար մեռնող մարդու
մը տուած խօսքերուն վրայ հաւատարիմ կը-
նային. եւ ը լ օզան՝ որ ամէն Աստուածային
եւ մարդկային օրէնք արհամարհեր՝ եւ իր քո-
վիններուն ալ խօսքով չէ՞ նէ գոնէ օրինակովը
նոյնը սովրեցուցեր էր, ի՞նչպէս կըրնար յու-
սալ որ սպասաւորները իրեն տուած պատուէրը
ինք մեռնելէն ետքն ալ կըռնեն, եւ մինչեւ
ցվախճան խորհրդապահ մնան: Այն սպասա-
ւորները բանը յայտնեցին. եւ ը լ օզանը
Վ լամնի կոմսին հետ մենամարտելով վիրա-
ւորուած եւ անկէց մեռած ըլլալը ը լ օզա-
նին եղբայրները այս կերպով իմացան:

Աստնք իրենց եղբօրը մահուան վրէժն առ-
նելը մտքերնին դրին. բայց մենամարտութեան
պատճառով ըլլալը յայտնուէր նէ դարձեալ
Իրենց եղբայրը անպատիւ պիտի սեպուէր. եւ
անոր անպատուութիւնը իրենց ալ ատ մը
կըլլար. ուստի Վ լամնի կոմսին հետ թշնա-

մանալնուն ուրիշ կերպարանք մը տուին, որպէս
թէ կոմսը իրենց եղբայրը չէ թէ ժենաժարո-
տութեան մէջ քաջութեամբ, այլ ներգու-
թեամբ եւ խարդախութեամբ ըսպաննած ըլլայ
անանկ տեսեն մը՝ որ ասիկայ բան մը չդիտնա-
լով եւ յանկարծակիի բերնուելով զինքը չէր
կրցած պաշտպանել: Իրենց եղբօրը պէս ա-
սոնք ալ պալատական ըլլալով՝ բանը այս կեր-
պարանքովս Թագաւորին ականջը հասցընելը
դիւրին եղաւ: Ծը Լօզանը կեղծաւոր եւ շո-
ղոքորդ բնաւորութիւնովը Թագաւորին ինք զին-
քը սիրցուցած էր. անոր համար երբ որ բանն
իմացուցին, կոմսին մըշտընջենաւոր աքսորի
հրաման հանեց:

Ալիլիա կոմսին կինը՝ Թագուհին սիրելի
էր՝ եւ անոր սեռնեկապահութեան պաշտօնեու-
նէր: Նանին ինչպէս ըլլալուն ճիշտ տեղեկու-
թիւնը Թագուհին ասկէց սովրելով կոմսին հա-
մար բարեխօս եղաւ. անմեղութիւնը անոր
հասկըցընելու ջանաց. բայց Թագաւորը իր
Թագուհին շատ չէր յարգեր. բարեխօսութիւ-
նը բանի տեղ չէր դներ. ուստի հարկ եղաւ որ
Ալմանի կոմսը աքսոր երթայ:

Ասիկայ մինչեւ այս ժամանակս հօրմէն ա-
ւած նամակներովը հաւատոց ճշմարտութեան
կատարելապէս համոզուած ըլլալով՝ այս ա-
գամին անոր նամակ մը կը գրէ. եւ աւետիս
կուտայ որ անհաւատութենէ բոլորովին հրա-
ժարուած եւ կատարելապէս դարձի եկած՝ եւ

ասոր հաւատոց հրահանգները եւ վարդապետութիւնները անպակաս՝ եւ առանց կէտ մը դուրս ձգելու ընդունած է. եւ տը Լ՚օզանին մահուանը պատճառով՝ որուն պարագայները կը պատմէր առանց սուտ խառնելու կամ ճշմարիտը ծածկելու, աքսորի դատապարտուած ըլլալն ալ խմացընելով կըսէր. այս պատիժս Ը՚ստուծոյ կողմանէ ինծի մէկ այցելութիւն մը եւ յաւուկ բարերարութիւն մը եղած պէս կընդունիմ. աշխարհիս բոլոր փառքերուն եւ պատիւներուն ոչընչութիւնը հասկըցընելու ինծի մէկ խրատ մըն է ասիկայ. ես ալ աշխարհքէ բոլորովին ձեռք կը քաշեմ։

ԳԼՈՒԽ. ԺԶ.

Աքսորէ վերադարձ։

ՊՕՈՒՃԻՆ միջնորդութիւնը զօրութիւն մը չունեցաւ կոմսին պատիժը քաւելու։ բայց թախանձանօքը այսքան միայն կըրցաւ ընել՝ որ մշանջենաւոր աքսորը ժամանակաւորի փոխել տուաւ. հրաման ընդունեց որ տան եւ հինգ տարի աքսորը կենալէն ետքը հայր եւ տղայ մէկէն, Ա՚լմանի մարքիզն ու կոմսը վարիզ դառնալու կարող ըլլան։ Ան

այսպէս տղուն աքսորը հօրն ազատութիւն պատճառ եղաւ, որուն վրայօք մարդ չէր մտածեր թէ որ այս դէպքը չըլլար նէ։ Վասըն զի մարքիզը իր պանդխտութեան երկիրը բաւական բարեկամներ ստացած էր. անոնց հետ զուարճութեամբ եւ անտրտում ժամանակ կանցընէր, որպէս թէ իր բնիկ քաղաքն եղած ըլլար. ուստի երբ տատն եւ հինգ տարի հոգը վարիչ երթալու հրամանն ունենալը իրեն իմացուցին եւ գինքը մայրաքաղաքը հրաւիրելին նէ տեղը հանգիստ եմ ըսելով հրաժարեցաւ, որովհետեւ բաւական ծեր եւ հիւանդոտ ալ էր։ Նայց բուն պատճառը՝ մայրաքաղաքին եւ մանաւանդ թագաւորական պալատին մէջ գեղխութիւններ եւ բարուց ապականութիւններ տեսնելով նորէն սիրտ հաստըներ չուզելն էր. աղէկ կիտէր որ մայրաքաղաքը դառնայ նէ դարձեալ պալատականութեան պատուաւոր պաշտօնը իրեն պիտի պարձընէին, որկէց կը խորշէր։ Իակ կոմսը մեծաւ յոժարութեամբ քաղաք դառնալու յանձնառու եղաւ։

Գինքը աքսորել տուողը ասոր վերադարձը եւ նորէն պալատականներուն կարգը ընդունուիլը տեսաւ նէ ոխակալութիւնը նորէն գրգռեցաւ. վրէժխնդրութեան ոգին արթընցաւ, միտքը դրաւ անիկայ կերպով մը պալատէն հեռացընել. կամ թէ որ այս չյաջողի նէ մեռցընել ալ։ Ընոր համար սկսաւ մտած եղածը անիկայ բամբասել եւ զրպարտել. կոմսին

քրիստոնէավայել հեզութիւնն ու քաղցրահամբոյր կենցաղավարութիւնը տը Ի֊օզանին խօսքերուն յարգը կը կոտրէին. եւ ասով իր ուզածին հակառակին պատահեցաւ. անունը զրպարտիչ եւ չարախօս ելաւ. եւ ամէն մարդ անկէց կըզգուշանար: Տեսաւ որ այս ձամբան գլուխ պիտի չէլլէ. երկրորդ մտածածը առաջ տանիլ խորհեցաւ. որ էր կոմսը մեռցընել: Ու ասոր ալ կարճ ձամբայ՝ կոմսը մենամարտութեան հրաւիրելն էր, ինչպէս որ անիկայ իր եղբօրն ըրաւ: Իր ճարպիկութեանը եւ զէնք գործածելու վարժութեանը ապաւինելով վստահ էր որ կոմսը անշուշտ կը մեռցընէ մենամարտութեան մէջ. ուստի ամենաւելին միտքը չէր բերեր որ՝ թէ որ ինքը մեռնի նէ հիշատակը անպատիւ եւ վատահամբաւ պիտի հռչակուի. այս անպատուութենէն ինքը իւր եղբօրը հիշատակը մաքրելու հոգ տանելով անոր մեռնելուն ատատ պատմութիւն շինած էր. իրեն համար այդպիսի զգուշութիւններն անպէտ երեւցան.

ԳԼՈՒԽ· ԺԷ·

Մեռնամարտութիւն • Անյիշաչարութիւնե

ԱՅՍ խորհուրդը տը Լ՚օզան մտքին մէջ ապէկ մը հաստատելէն ետքը օր մը տումնակով մը Վ՚ալմոնի կոմը Վ՚էնաանի ցանկապատ անտառը կը հրաւիրէր · որ մեռնամարտել ուզողները սովորաբար հոն կերթային : Մեռնամարտութիւնն արգիլելու համար թագաւորական հրամանը՝ եւ մշտընջենաւոր աքսորի եւ յետմահու վատահամբաւ մնալու սպառնալիքը չէր կրցած ազգային հինցած նախապաշարումը յաղթելու · որ այս կերպ հրաւէր մը չընդունիլը մեծ ամօթ սեպուած էր : Ներոպացիները ասոր պատուոյ կէտ կըսեն . եւ այն կրթեալ եւ ազնիւ ազգաց կրթութեան առաջնորդ եւ վարժապետ սեպուած Ներոպայի բոլոր ազգերը այս սովորութիւնս մինչեւ հիմայ ունին . բարբարոսութեան ժամանակին այս մեռցորդը չեն կրցած վերցընել : Կարժէր որ այս բանս իրենց աշակերտելու հրաւիրած ազգերուն սովրէին իրենք՝ որ այսպիսի բարբարոսական սովորութիւնեմէ անօնց ալ չտեսնելով ալ զանոնք բարբարոս կը կոչեն :

Կոմսին դաշտախարնները շատ մաքրուած՝ եւ քիւտոնէական սկզբանց աւելի հաւասար էին այս անգամ՝ քան թէ ասկէց տասն եւ հինգ տ

ին առաջ. մեռնամարտութեանը գէշ եւ ընդդէմ մարդկութեան ըլլալը աղէկ գիտէր. բայց ազգային սովորութեանը զիջանիլ հարկ էր՝ թէ որ չէր ուզեր հասարակութեան առաջը պատիւը կորսընցընել եւ վեհերոտ եւ կնամարդի կոչուիլ: Ա՛ր մը մտածեց. որ էր թագաւորին կողմէն յատկապէս արգելք մը հանել մեռնամարտելնուն. անոր համար ալ Լօզանին տոմսակը Էմիլիային ցուցուց: Ընկէց աւելին ընելու ժամանակ չունէր. մեռնամարտութեան երթալու համար որոշուած ժամանակը՝ որ խորամանկ ալ Լօզանը կարճ ըրեր էր, եկած հասած էր. անմիջապէս ձամբայ ելաւ ժամադրեալ տեղը նշանակեալ ժամուն գտնուելու: Էմիլիա ալ տոմսակը առնելուն պէս թագուհիին տանելու փութաց. որ նոյն հետայն մարդ հանեց ալ Լօզանը ո՛ւր էնէ գտնելու եւ իրեն կանչելու. մարդ մըն ալ կոմսին խրկուեցաւ. բայց երկուքըն ալ չգտնուեցան. արդէն Վ էնսանի անտառին ճամբան բռնած էին:

Ներս չգտնուելնուն եւ բռնած ճամբանեռնուն լուրը թագուհիին բերին՝ Էմիլիա շատ տրտմեցաւ եւ կըսէր. ո՜վ Աստուած: ինչպէս եղաւ որ կոմսը այդ մեռնամարտութեան հրաւէրը ընդունեց. կրօնքը եւ անոր վարդապետութեանցը եւ ըսկըզբանցը վրայ ունեցած հաստատամտութիւնը ո՞ւր մնաց: Ո՜վ Աստուած. կարծե՞մ արդեօք որ այդ սկզբունքներուդ դէմ կը գործես. քու առաքինութեանդ պատասխա-

նատու եւ երաշխաւոր կըլրնամ ըլլալ կըկար-
ծէի : Ներո՛ւկ . տակաւին պղէկ մը չփորձուած
առաքինութեան վրայ վստահիլ չըլլար եղեր .
ոդորմէ՛ Աստուած՝ անոր տկարամտութեանը .
եւ թէ որ մեզ պատժելու համար անոր մահը
երթու զոհ ընդունիլ հաճեցար նէ՝ քու սուբ
կամքիդ եւ անհասանելի տնօրէնութեանդ ըսե-
լիք չունիմ . միայն անոր վրայ ոդորմիլդ կաղաչ-
եմ : Յաճախանակ շնորհէ՛ , որ գոնէ ըրածին վը-
րայ զղջայ , մեզքերուն վրայ լայ եւ քրիստոնէ-
ական մեռնի : Այնպիսի այսպէս կը մտրմտքէր .
որովհետեւ չէր գիտեր թէ կոմսին մեռնամար-
տութիւնը ընդունելը յօժար սրտիւ չէր . տոմ-
սակը իրեն ձգելն ալ՝ արգելք մը հանելու
մտքով էր :

Այսպէս սրտառուչ եւ աղէկսուր հառա-
չանքներով առ Աստուած աղօթելով Այնիլիա
պալատէն տուն դարձաւ : Ետեւ քիչ ժամանակ
անցաւ՝ կոմսը եւս ալ օգան երկուքը մէկէն
թեւ թեւի բռնած տուն եկան : Ներս մտածնուն
պէս ալ Օգանը Այնիլիային ներկայանալով
ըսաւ . յաղթուեցայ՝ աղնուական տիկին . եւ
յաղթուիլս խոստովանելու համար քեզի ներ-
կայացայ : Ասիտ՛ս ինծի՝ . քու ամուսինդ մեռց-
նել միտք դնելու չափ չարութիւն ունիմ ե-
ղեր . հիմայ անոր դէմ ունեցած ատելութեա-
նըս եւ վրէժ առնելու դիտաւորութեանս վրայ
կամըչնամ . եւ անոր արիութեանը եւ առաքի-
նութեանը վրայ կը զարմանամ :

Ա՛մելիա ասոնք երկուքը մէկէն ոտք առած գնացած ատենուան . ուրախացաւ . ուրախութենէն աչքէն արցունք ալ եկաւ . ու երբ կոմսին առաքինութեան գովեստը անդրշնաւի տը Ա՛օքանին բերնէն լսեց՝ աչքը սրբեց ու ըսաւ . Ա՛՛ա՛լմոն . ի՛նչ առաքինութիւն էր որ ասիկայ կը գովէ : Ա՛ն ենամարտութիւն . . : Կոմսը միտքը հասկընալով խօսքը լրմնան ըսել չտուաւ . մի՛ շիտեր Ա՛՛մելիա . ապահով եղիր ըսաւ . ես իմ պարտականութեանս դէմ պակասութիւն չըրի . ենամարտութիւնը չընդունեցի : Տը Ա՛օքան ըսաւ . չէ . պոնիւ տիրուհի . ենամարտութիւնը չընդունեց . բայց ընդունելէն շատ աւելի

րով հետեւ պատիւս զոհելէս ետքը անպատիւ մը-
նացած կեանքը ստակ մը չարժեր, անոր ալ չեմ
պաշտպան. պատիւս ալ՝ կեանքս ալ քու ձեռքդ
է. ինչ կուզես նէ ըրէ: Այս ըսաւ. ձեռքի
սուրը հեռուն նետեց. եւ կուրծքը լայնաւ՝ դի-
մացըս կայնեցաւ:

Ո՞նչ զարմանալի զօրութիւն ունի եղկը ա-
ռաքինութիւնը. այս խօսքերը թմրեցուցին եւ
մարեցին վըրէժխնդրութեան կիրքիս կրակը,
որուն մարելուն արեան հեղեղ մը պէտք էր
կըկարծէի: Ինչ մը ժամանակ՝ այս ինծի հա-
մար անօրինակ խօսքերուն եւ վարմունքին վը-
րայ ապշած զարմացած ճնալէս ետքը աչքիս ար-
ցունքը չկարնալով զսպել՝ ձիտը պըլլուեցայ
եւ ըսի. յաղթեցիր Վալմոն. եւ ինչ յարկու-
թիւն կըրնայ ըլլալ որ դու այդ կերպով չը-
յաղթես: Խելքս կորընցուցեր էի. քու շնոր-
հիւդ է որ խելքիս տէր եղայ. եւ ատոր համար
մեծ շնորհակալութիւն ունիմ քեզնէ. բարե-
կաման ես ասկէց ետքը, եւ անկեղծ բարեկամ
եմ ես քեզի. մեր մըշտընջենաւոր եւ անայ-
լայլելի բարեկամութեանը գլուխական սեպէ այս
գրկախառն համբոյրը: Այս ու՞րտէ, ազնիւ
կոմսը այսպէս յաղթեց ինծի:

Կոմսը ըսաւ. սիրելի, այդ կերպ յաղթ-
ուիլը պզտիկ բան մը թող չերեւնայ աչքիդ.
կըտուայն բոլոր փառքը պարծանքը ու օգուտը
վաստկողը դուն եղար: Արկութիւնը կոյր է
եւ անմիտ. քու տեղդ մեկ ուրիշը ըլլար նէ

ղէնքերս ձգած առնես սուրը իմ կողըս կը խո-
թէր, եւ արիւնս իր եղբօրը ուրուականին կը-
նուիրէր. եղբայրը առանց վրէժխնդրութեան
թողած չըլլալը իրեն պարծանք կը սեպէր:
Ինանքս ինծի ձգէր ալ նէ՝ պատիւս տեղը չէր
բերեր. ես իմ պատիւս քու ձեռքդ Հաւատացի,
դուն Հաւատարմութեամբ անիկայ յարգեցիր:
Տը Լ. օգան ամաչարելով եւ կոմսին խօսքին վեր-
ջանալուն չըսպասելով ըսաւ. քեզի դէմ ըրած
անիրաւութիւններուս կշտամբանք են այդ խօս-
քերը ըսածիկաս, այդպէս խօսելէն դադարէ.
կաղաչեմ: Ինծի դրած եմ կատարեալ Հաւատա-
ցում ընել քեզի. գիտեմ թէ մարդուս պա-
տիւ տմամարներու բերան իյնալէ ինչ վտանգ-
ներու տակ կըլլայ*, եւ քանի որ այս մտածեմ
նէ կը տոսկամ:

Այսպէս խօսելով կոմսէն եւ կոմսուհիէն
գաղուեցաւ. եւ այն օրուընէ սկսաւ ամէն
տեղ ըստ արժանւոյն գովութեամբ խօսիլ կոմ-
սին Համար: Այս գովութիւններէս իրեն ալ
մնան կար. վասն զի անիկայ գովելով ինքն ալ
ազնիւ գործոցդ տէր եւ վեհանձն եւ անո-

* Մարդու պատիւն անարգողը տխմար մը ըլլայնէ՝
նոյն պատիւը տխմարներու առաջ միայն կրվտանգի:
Այնպէս մարդիկ կան որ՝ մէկը անարգելնին գովե-
Համաձայն է. գէշ մարդ մը մէկը պարտաւէնէ՝ յայտ-
նի է որ իրեն պէս գէշ չըլլալուն Համար է. ուստի
պարտաւելովը գոված կըլլայ: Այսպիսիներուն գո-
վութեան արժանի ըլլալը անպատուութիւն է:

նակաւ կերեւէր։ Ծադաւորը՝ թէպէտ չորս լուր առնող պալատականներուն խօսքին նայուելու՝ եւ գէշին ապէկ եւ ապէկին գէշ ընելու ձեռնակար պակասութիւնը ունէր, սակայն ինքը բնապէս ապէկ մարդ էր. Ա՛լմոնի կոմսին եւ պարոն տը Լ՛օզանին մէջ անցած անցքը մանրամասնաբար իմանալով կոմսին առաքինութեանը եւ խոհեմութեանը եւ ապնութեանը շատ հաւնեցաւ. մէշտ կը գովէր. եւ որովհետեւ մեծ նամարտութեան մեծապէս թշնամի էր՝ կոմսը ամենուն օրինակ ցուցընելէն չէր դադարեր։ Կոմսը շատ մեծ փառք եւ պատիւ ստացաւ։

Ասոր փառաւորութիւնը տը Լ՛օզանին սրտին մէջ նախանձու կիրք մը արթընցուցին. հինքէնը եւ վրէժխնդրութեան ոգին գայրացուցին։ Կոմսին իրեն նկատմամբ բռնած ընթացքը բաւական չէր անիկայ անկրօնութենէն հեռացընելու. եւ անկրօնութեան մէջ ամէն ազնուական եւ առաքինի յատկութիւնները անհատ են. որովհետեւ հիմերնին Աստուծոյ վրայ չէ. որով միայն կըլլայ ամէն հաստատութիւն լաւի բաներու մէջ, այլ մարդկային փոփոխամտութեան վրայ է։ Ծուլահատ մէկը թ ընդնամանքին հետ կատարելապէս հաշտիլ չգիտեր. հաշտութիւն ցուցընելը շատ անգամ խաբել մըն է. յարմար առթի մը կընայի անոր ջնասելու. նակ թէ որ հաշտութիւնը իր կոդմէն արտահայ

ըլլայ ալ նէ՝ ինչպէս էր անշուշտ՝ տը Լ՚օզա-
նին հաշտութիւնը, ոչ ինչ պատճառով մը դիւ-
րաւ կաւրուի։ Կըրնար կարծուիլ որ տը Լ՚օզան
կոմսը կը գովէր նէ՝ անիկայ իր բարեկամութեա-
նը վրայ հաւատարմացընելու համար էր, որ
ետքը ոտքայրի մէջ ձգելը դիւրին ըլլայ։ Իսկ
կոմսին հաշտութիւնը սրտանց եւ անկեղծ էր.
մանաւանդ թէ սկիզբէն ալ հետը մեկ ատելու-
թիւն մը չունէր որ հաշտուելու կարօտ ըլլայ.
միայն անոր եւ անոր պէսերուն մոլութիւնները
եւ մոլորութիւնները կատէր. ուստի երբ այս
բաները չըտեսաւ տը Լ՚օզանին վրայ՝ անիկայ
սիրեց։ Ցաւութիւնն է մինակ՝ որ բարեկամու-
թիւնը կը քակէ. թէ չար մարդուն եւ թէ բա-
րին կոպմէն. այս տարբերութիւնով որ բարի
մարդը չարին չարութեանը թշնամի կըլլայ.
իսկ չարը բարին անձինը թշնամի կըլլայ. ա-
նանկ որ՝ բարին չարանայ ալ նէ՝ թշնամութիւ-
նը տակաւին մէջերնին կըմնայ, ինծի պէս ե-
ղած բանով չարն անոր հետ չհաշտուիր։

ԳԼՈՒԽ. ԺԸ.

Անհաւատութիւն և հրապոյր

Լ՚Օզան պարոնը պալատի կառնանոցին
օրիորդներուն մէկուն հետ ամուսնացաւ։ Ա-

ւած աղջիկը հրաշալի գեղեցկութենէն զատ լաւ-
քակ եւ հանճարեղ խելք ալ ունենալով քիչ օր-
ուան մէջ ամուսնոյն վրայ տիրելու եւ իր ա-
մէն ուզածն անոր ընել տալու եղանակը գտաւ:
Տը Լ՚օզան այս աղջկանը գերիի պէս կ՚երեւէր.
բայց մէկ կէտ մը միայն՝ այս երեւոյթը կաւ-
լեր: Պալատական երիտասարդները իրենց քանի
մի հոմանի ունենալը պարծանք մը կը սեպէին.
տը Լ՚օզան ալ անոնց մէջ մեծցած եւ անոնց
խելքովը տոգորուած ըլլալով ամուսնութեան
օրինաց հաւատարիմ չէր: Ուրիշներէն աւելի սա
գէշութիւնն ունէր ասիկայ՝ որ պարկեշտասուն
եւ հաւատարիմ օրիորդներուն հանելը իրեն կըտ-
րիճութիւն կը սեպէր:

Օրմը խաթուն մը իր աղջկանը հետ Վ՚ալ-
մանի կոմսին քովն եկաւ՝ երբ կոմսը եւ կոմսու-
հին՝ եւ իրենց աղջիկը Յուլիա՝ մէկ տեղ նըս-
տած էին: Յուլիա ասոնց գալովը դուրս խըրկ-
ուեցաւ. եւ ներսը միայն կոմսը եւ
կոմսուհին: Խաթունն ու աղջիկը՝ մեր կեղ-
ծաւորեանն ողորմելիք ըսելով ասոնց ծունկը
խաթունացան լալէն՝ ասկէց զատ բան չէին
կրնար ըսել: Կոմսը ասոնք վերցուց. ամեն-
ակն մը վրայ նստելու հրամցուց. եւ մարդա-
սիրութեամբ եւ քաղցրութեամբ հարցուց թէ
ինչ կուզեն: Խաթունը խորին հառաչանք մը
ընելէն ետքը ըսաւ. տէր կիմ, մեր պատիւը
ստակի մը ընող չար մարդու մը ձեռքէ պաշտ-
պանութիւն կը խնդրեմ. արհասիրտ եւ արդա-

բաւէր մարդ՝ միայն քեզ գտայ, որ այս պա-
բապախս մեջմեզի օգնելէն չես վախնար։ Ա՛ռա-
քինութեանդ համբաւը մեր ականջն ալ հասած
է. անօգնական վտանգեալներուն ապաստան
Հանդիսացած ես. եւ մենք ալ այսպէսներուն
կարդն ինկած ըլլալով՝ քեզի դիմելու իրաւունք
ունեցած եմք։ Ա՛սկէց աւելին ես չեմ կրնար
ըսել։ Ա՛տքը աղջկանը դառնալով ըսաւ. Թէ
որ կրնաս նէ այդ՝ դուն պատմէ քու եւ
մեր տանը պատուոյն դէմ եղածը, եւ մեր խնդ-
ճութիւնը։ Ա՛ղջկանը երեսը պարկեշտութեան
նշան կարմրութիւն մըն է պատեց. իր բոլոր անձը
դող մըն է առաւ. պըղտունքներն լիար կը-
պարնուէին. կոկորդին մէջէն ակամայ հեկեկա-
լու ձայն մը կելլէր. բայց կոմսէն քաջալերու-
ուելով՝ ձեռքովը երեսը գոցեց եւ ըսաւ։

Կ՛ամաւհի. տէր իմ կոմս. ինծի նման խեղ-
ճի մը ողորմեցէք. որ խարդախութեան մը զոհ
եղաւ. եւ հիմայ նոյն խարդախին բռնութեան-
ցը դէմ ձեր պաշտպանութիւնը կը խնդրեմ։
Ա՛յրս զինուորական կարգէ հրամանատար մը՝
իր մահուամբը մայրս այրի եւ զիս որբ թողուց.
բոլոր ապրուստիս ալ՝ մեզի ժառանգութիւն
ձգած մէկ երկրէ մըն էր։ Ա՛յս երկիրս ալ՝ ոք
Ա՛օգան ցեղին կալուածներուն սահմանակից էր։
Պարոնը տակաւին հիմակուան վեճութեանը
չըհասած՝ քանի մի անգամ մեզի այցելութեան
եկաւ հօրս կենդանութեան ատենը, երբ ես
տակաւին պըզտիկ էի. եւ բոլոր ընտանեացս

հետ ես ալ անկայ յարգանօք կընդունէինք։ Պալատականներուն կարգը մտնելով պարոնը քիչ ժամանակէն առաջ եկաւ. պատուոյ տէրեղաւ. վճռցաւ. եւ այն ատեններն էր որ հայրս երկու ամիս հիւանդութիւն քաշելէն ետքը մեռաւ. եղբայրս անոր պաշտպանութեանը յանձնելով, որ գինուորական ծառայութեան մըտած էր։

Օրս մօտաւոր ազգականներէն մէկը՝ անոր մահուանէն ետքը մեզի դէմ ժառանգութեան դատ մը բացաւ. եւ թէ որ յաջողէր եւ դատը վաստկէր նէ՝ մեր ապրուստին մէկ հատիկ աղբիւրը մեզի դէմ պիտի գոցուէր. եւ մենք յետին խեղճութեան մէջ պիտի իյնայինք։ Ետ Օզան պարոնը մեզի աղէկութիւն ընելու դիտաւորութիւն մը ցուցընելով՝ մեր հակառակորդին ձեռքի մուրհակները անկէց ծախու առաւ. որպէս թէ նոյնը մեզի ձրի տալու՝ եւ մեզ այն վտանգաւոր դատէն ազատելու համար։ Զգիտէինք որ ասիկայ մեզ երեն կամքին ծառայեցընել եւ երեն կապել մըն է եղեր. անոր ընտութեանը մեզ բաւական տեղեակ կարծելով բարեկամութեանը վրայ վստահ էինք։ Ինքն ալ մեզ եւս առաւել խաբելու համար՝ եղբայրս ծանօթային գինուորութեան կարգ խօթեց եւ այնպէս աստիճան մը տալ տուաւ՝ որ սովորական կարգին նայելով՝ անոր հասնելու շատ ժամանակ կուզէր։ Այսպէս պաշտօնով մը Ամերիկայ կապմը խրկելով՝ մեր քովէն հեռացուց։

Իր-չար խորհրդոցն առաջը ելլելու այս մէկ հատիկ արգելքը մէջ տեղէ վերցընելէն ետքը ինծի աւելի սէր մը ցուցընելու սկսաւ։ Ա այրը կռահեց. իր խոհեմութիւնովը զիս անոր որոգայթներէն պգուշացուց. եւ հօրեղբօրս ուն ը խրկեց որ երթամ ժամանակմ՝ հոն կենամ, ։ ուն կեցած առենս խրատական նամակ մըն ալ խրկեց ինծի, որ է այս՝

Ընելով ծոցէն նամակը հանեց. բայց այն միջոցին սիրտը փղձկեցաւ. լալը չկրցաւ բռնել, նամակէն բառ մը անգամ չկրցաւ կարդալ. հարկ եղաւ որ կոմսը առնու ձեռքէն եւ կարդայ։ Ա այրը ուրիշխրատական խօսքերուն կարգը այսպէս կըսէր աղջկանը. ,, բաւական հարըստութիւն չունիս որ տը l օգանի մը օրինաւոր ամուսին ըլլաս. բայց պարկեշտութեամբ եւ առաքինի սկզբունքներով անած ու մեծցած ըլլալուդ՝ ես անոր սիրուհի համանի ալ չես կրնար ըլլալ,,։

Ա ինչու կոմսը նամակը ինքնիրեն կարդացնէ աղջկանը սիրտը հանդարտեցաւ. որ նամակին ընթերցուածէն ետքը իր պատմութիւնը շարունակեց. Թէ ինչ ձամբաներ բռնած էր տը l օգան զինքը հրապուրելու համար. նամակներ կըգրէր. սիրահարական՝ եւ երիտասարդական արիւնը բորբոքող վէպեր (ռօմաններ) կըխրկէր որ կարդայ երթալ զբօսանք*. նամակներուն մէջ

* Երանի թէ հիմակուան երիտասարդներուն ալ՝ որ դաղիներէն լեզուն աղջկանց դպրատուններուն

անիկա Լիբեն օրինաւոր ամուսին ընել կը խոստանար. որուն Լիբիւ օժիտ՝ Հայրենի ժառանգութեան երկիրը Լիբենց վրայ ապահովցընելու Համար՝ անոնց դատախազող ժառանգակցին ձեռքէն ստացած մուրհակները անոնց դարձընել կը խոստանար: Այս խոստումնքը ապառնալիք մըն ալ կը պարունակէր. Թէ որ աղջիկը տը Լօզանին հաճութիւն չտար նէ՝ Հայրենի ժառանգութեան կորուստը անդարմանելի պիտի ըլլար:

Առաջին դատախազին ձեռքէն տը Լօզանը առաւ. ստակ ալ տուաւ. որով ամէն կեղծ օրինաւորութեան գոյն մը տուաւ Լր անիրաւութեանը. Հիմայ անոր ձեռքէն ով կըրնար առնել: Ա՛տանգ կար աղջկանը. կամ պատիւը եւ պարկեշտութիւնը կորսընցընելու, կամ վերջին աստիճան խեղճութեան մէջ Լյնալու: Խեղճ աղջիկը լացաւ. Հաւատաց որ Լիրաւի տը Լօզանին օրինաւոր ամուսինը պիտի ըլլայ, եւ լացովը այն առնն իմացաւ երբ որ տը Լօզան՝ վերոյիշեալ օրհորդը առաւ: Աղջկան լացուելուն՝ եւ տը Լօզանին ամուսնանալուն միջոցը մինակ ութ օր անցաւ: Ա՛յս անգթաւին միտքը՝ այս խեղճ աղջիկն ալ Լրբու Հարց պահել էր:

Մէջ ծագկեցընել կուզեն, վերջին արդիւնքը այն անմեղ օրիորդներուն այդպէս գիրքեր կարդալով վարքերնին աւրուելը չըլլայ:

Ա՛մուսնանալէն քանի մի օր ետքը՝ տը Լ՛օ-
զան ամբչնալը լոլորովին մէկ դի ձգելով նորէն
ներկայացաւ ասոնց տունը։ Ա՛ղջիկն երեսը պա-
հել ուզեց. բայց տը Լ՛օզան՝ լրտուելեամբ ը-
սաւ. ուզես չուզես՝ իմ ձանկս ինկած ես.
հայրենի ժառանգութիւնդ ձեռքս է, այսօր ու-
զեմ նէ կը ծախեմ. դուք մէջէն ելլելու կը-
տիպուխք եւ յետին աղքատութեան մէջ կիյ-
նաք. դուն ալ մէկ մըն ալ եղբօրդ երեսը չես
կըրնար տեսնել։ Ա՛յս բաներուս դարման՝ ին-
ձմէ զատ ուրիշ մը չկըրնար ընել. հարկաւ ին-
ձի պիտի ապաւինիք. եւ այն ատենը դուք ձեզ
երջանիկ պիտի սեպէք՝ թէ որ աղաչանքնիդ ա-
կանջս մըտնէ։ Ա՛յս ալ ջրլայ նէ՝ ըսաւ աղջ-
կանը, քեզ իմ կամքիս ընդառաջելու ուրիշ
ձամբաներ ունիմ։ Ա՛յս ըսաւ ու գնաց. եւ
հետերնին դատ մը բացաւ որ՝ դատը վաստը-
կողը աղջիկն ու մայրը ըլլային ալ նէ՝ դա-
տաստանին ծախքը միայն բաւական էր ատանք
մոխիրի վրայ նստեցընելու։ Ա՛յս միջոցիս էր որ
այս խեղճերը Վ՛ալմոնի կոմսին ապաւիներ եւ
անոր դիմեր էին։

Կոմսը ատոնք լսելուն վրայ քիչ մը ինքն
իրեն մտածեց. եւ ետքը ըսաւ. գիտեմ որ
տը Լ՛օզան դէրակոմսը (այն ատենը այն անըզ-
դամը այս պատուաւոր կոչումը առած էր)
ինձի գաղտնի թշնամի է. այս բանիս մէջ մըտ-
նելմ նէ՝ յայտնի եւ անհաշտ թշնամութեան
մը գրգռել է անիկայ. եւ ինքը այնպէս մարդ

մըն է որ թշնամութենէն կը վախցուի : Քանի մըն ալ այս խօքսին վըրայ կանգ առաւ. ձեռքը ճակատը տարաւ քիչ մը կեցաւ : Պաշտօնակա-նանց խնդճութիւն ու արտասուքը զինքը շար-ժեցին վերջապէս . որ ըսաւ. Հոգ չէ . ինծի դիմեր էք. պարտաւոր եմ ձեզի պաշտպան ըլ-լալու : Պղնիկը խաբուեր է . բայց հիմայ պատ-քինութեան ճամբէն ելէկ մըն ալ դուրս չհլլլու հուզէ : իմ ուզածս ալ այն է , ինչ որ դերա-հոմանին վրայ քիչ մը իշխանութիւն ունենայի նէ ինչ ընելիքս ես գիտեի . բայց հիմայ հատա-սար հատասարին հետ վարուելու ճամբան բռնե-լու է ; գոնէ անհոգ եղիք ըսելով անոնք ճամբեց :

ԳԼՈՒԽ ԺԹ.

Չրկեաքներուն պաշտպանութիւնը.

Պնդ խաթունն ու աղջիկը լսելով Պալմնին կոմսին քովէն գացին նէ կոմսուհին ըսաւ. ամուսնոյն . խօսք տալէդ առաջ աղջիկ մը մտածելու էիր : այս խնդիրին դա-տին մէջ մտնելուդ չես յուսար որ ատոնց օ-գուտ մը ընես . ատոյգ վաստկելիքդ սա է որ տը Պզան դերակոմսը քեզի թշնամի պիտի ըլ-լայ . ու անոր երեսէն ծանր պիտի պա-

տահիս. մեզի մեղք պիտի ըլլայ։ Կոմսը պատասխանեց. խիղճս ինծ կըթելադրէ եւ կը պարտաւորէ որ ձեռքէս եկած աղէկութիւնն ընեմ. տակէն ելլելիք գէշութենէ մը փախչիլ չը'սովրեցըներ. եւ մենք չըլլանք նէ այս խեղճերը ո՞վ կըրնան իրենց օգնական գտնել։ Ըլյս ըսաւ. եւ առանց ուշանալու տըլ Օզանին գնաց։

Տը Լ՚օզանը տունը գտաւ եւ ըսաւ. լսեցի որ մէկ բարձրապատիւ անձ մը՝ համեստ ընտանիքի մը պատիւը իր գարշ ցանկութեանը զոհելու կը պըտըտի. եւ ասիկայ անմիջապէս թաղուրին կըրնայի իմացընել. բայց աւելի զօրաւոր պաշտպան մը այն տանը ճարելու համար քու բարեկամութենդ դիմեցի. կը խնդրեմ, դուն այն տանը պաշտպան ըլլաս եւ այն վերահաս վտանգէն ազատես. իրենք զիրենք ազատելու բաւական չեն. կամ համեստութիւն մը պիտի կորսուի, կամ ապրուստնին կորսընցընելով դառն աղքատութեան մէջ պիտի իյնան. իրենց ընելիքը այս երկուքին մէկն է. երկուքին մէկէն չեն կըրնար ազատիլ։

Ըլյս յառաջաբանութենէս ետքը բանը այնպէս մը ձեւացընելով պատմեց՝ որպէս թէ ընողը մէկ ուրիշ մըն է. տը Լ՚օզանը չէ. եւ հոգ՝ բայց հաստատ կերպով մը ցուցուց թէ ուրքան մեծ մեղք է տկար եւ վհերոտ կանացի սրբին խաղաղ եւ համեստ կեանքը վրդովելը. եւ անոնք գլխէ հանելով վտակ եւ պատիւ բնատանալ կարծելը։

Տը Լ՚օշան դերակումը առանց շատմը միտք յոգնեցընելու դիւրաւ հասկըցաւ որ իրեն ըրածին պատմութիւնն է Վ՚ալմանի կոմսին լըսածը. վեհանձնութեան դիմակ մը առնել եւ այնպէս պատասխանել ուզեց. բայց մարդմը ծրքան որ խիղճը լըռեցընել ուզէ նէ չկըրնաք ամէն ատեն յաջողիլ. տը Լ՚օշանին խիղճը մըտքին տրամադրութեանը մէջ անանկ շփոթ մը ձգեց՝ որ չկըրցաւ ուզածը ըսել, եւ ինչ որ չէր նէ՝ այն երեւիլ: Լուսնկիքը բերնին մէջ կը կոտըրտէր, եւ կըտրէկըցուկ խօսքեր դուրս կըթափէին: Խելքը կը հասնէր որ կոմսը կըրնայ բանը եղածին պէս թագաւորին պատմել. իր անունն ալ այն ատենը յայտնի երեւան կելլէր. այն ատենը իր գլխուն գալիքը չգիտցուելու բան մը չէր:

Ուստի ինք զինքը կըրցածին չափ ժողվելով կեղծաւորութեան ձեռք զարկաւ. այս մոլութիւնը մէկ բռնադատեալ հարկ մըն է որ մոլին կըստիպուի առաքինութեան մատուցանել: Ըսաւ. եղբօրս հետ բըռնած վարմունքէդ իմացայ. բայց հիմակուան ըրածդ քու յարգդ իմ առաջս եւս առաւել բարձրացոյց. դուն խելքըս գլուխս կանչելով զիս իմ անձինս տէր ըրիր. Հիմակուան ազնիւ վարմունքէդ շնորհակալ ըլլալուս գրաւական այն ըլլայ՝ որ անոնց հետ բացած գաւառ առաջ տանելէն ետ կը կենամ, եւ անոնց

ժառանգութեանը վրայ ունեցած իրաւունքն ա-
նոնց կըշնորհեմ ։

Ալմանի կոմսը ըսաւ. ձեր խոստացած բա-
րերարութիւններուն իրրեւ լրումն այն ալ կու-
դեմ՝ որ աղջկան եղբայրը Ամերիկայէն ետ
կանչուի. անոր յառաջանալը եւ անուն եւ ըս-
տակ վաստկելուն դիւրութիւն տալը ես իմ
վրաս կառնեմ ։ Նարերարութիւնդ պիտի ընես
նէ լըման ըրէ. որը աղջիկը եւ այրն կինը կա-
տարեալ ուրախ ։ Ցը Ա՛օլան նոյն օրը խոս-
տացածը կատարեց. վէճի տակ ձրգած տեղին
վերաբերեալ բոլոր մուրհակները եւ թուղթե-
րը խեղճ կընկանը վրայ դարձուց. որ աղջիկը
առաւ՝ կոմսին շնորհակալութեան գնաց ։

ԳԼՈՒԽ Ի.

Կանացի հեռատեսութիւն եւ վճռակամութիւն ։

Ցոլ Ա՛օլանին կինը՝ նոր էրկանը առա-
ւաւտամաքեան վրայ կատակած ունեցեր էր.
հաւատալով թարեկամներուս հետ ըսուած
միջնաբերդութեան խմացեր էր թէ որոց հետ
գաղտնի յարաբերութիւն ունի. ու հնարագէտ
վարպետութիւնով բանն անանկ դարձուցեր
էր՝ որ դերակոծին անհնար եղած էր այն կա-

կածելի անձերուն քովն երթալը. եւ ինչպէս էր միտք այն խնդիր խաբուած աղջիկը որ վաճառելու կոմսին գիմաց։

Տը Լօզանին ատոր տուները չաճախելն ալ հնոջը սիրտը կասկած ձգեր էր. բայց առներեցին մէկ պատճառ մը կար. կալուածներին իրարու քով ըլլալը. որով մէջերնին մէկ ապօրինաբար յարաբերութիւն մը ըլլալուն ապացոյց չէր գտնուեր։ Կասկած ընելուն պատճառն էր դերակոմսին կարգուելէն առաջ այն ընտանեաց հետ արտաքոյ կարգի սիրով վարուիլը. եւ հարսնիքէն անմիջապէս ետքը թշնամանալը եւ հետերնին դատ վարելը։ Պատճառով սրտին մէջ ինած կասկածը առուգելու համար վարպետ լրտեսներ ալ դրած էր. եւ ատոնցմէ իմացաւ գաղին բուն ծագումն որկէց ըլլալը. եւ ատոնց ալ ձարը հատնելով Վալմոնի կոմսին գիմելը։ Գատը կիսատ ձգելով հետ կանչուիլն ալ աւելի հանուտաւելութիւն տուաւ իր կասկածին. բայց Վալմոնի կոմսին տը Լօզանին եկած ատենը ինչ խօսիլը եւ ինչու համար եկած ըլլալը չէր իմացած. ըրած հետազօտութիւններուն կարգը այն ալ իմացաւ։

Այն կինը տը Լօզանին հետ ամուսնանալու հաճեցաւ նէ անիկայ սիրելուն համար չէր. ատոր ալ անգէտ չէր որ տը Լօզան՝ անատակ եւ անպարկեշտ երիտասարդ մըն է. Ինքն կինը օրքան գեղեցիկ եւ հանճարեղ էր նէ այնքան ալ փառասէր էր. եւ կարդալուվը երկու նը

պատակ ունէր։ Ինքը պալատին մէջն ըլլալով կըտեսնէր որ տը Յօզանը բաւական մեծ խնդութիւն ունի հոն. եւ մէկ մը անոր հետ ամուսնանալէն ետքը կըյուսար որ ինքն ալ դիւրաւ կըրնայ անոր վրայ բացարձակ իշխանութիւն ունենալ. եւ ասով պալատական բամբիշներուն ամէնէն մեծը կըլլար։ Կանացի սերին ծլքան ցանկալի բան մըն է այս։ Երկրորդ դիտաւորութիւնը այն էր որ տը Յօզանը ապօրինաւոր յարաբերութիւններէն ետ կըքաշէ. մինակ իր հետը կըկապէ. որով ամէն պալատականներուն կանանցմէ վեր եղած կըլլար իրեն ամուսնոյն զգաստութեան պատճառը ըլլալով։ Պալատի երիտասարդներուն մէջ այդպիսի ըզգաստութիւն տեսնուած չըլլալով՝ թէ որ ինքը այս դիտմանս յաջողելու ըլլար նէ իրեն մեծ փառք էր. եւ յաջողելու յոյս ալ ունէր իր անօրինակ գեղեցկութիւնովը եւ խելքովը։

Այլ կալուածին գրացիներուն՝ Վալմոնի կոմսին դիմելու ստիպուելուն դէպքէն իմացաւ որ այս երկրորդ դիտաւորութիւնը չէ յաջողեր մինչեւ այն ժամանակը. եւ այն տըրնէն ալ ոտքը կտրուելուն պատճառ՝ Վալմոնի կոմսը եղեր է։ Ինքը ամէն մանր պարագաներովը հասկընալ դնելով միտքը՝ շնորհակալ ըլլալու պատրուակաւ իր տագրը Յօզանի ասպետը հետն առնելով կոմսին տունը գնաց։ Ասպետը իր եղբայրներուն չէր նմաներ. բարեբարոյ կտրիճ մըն էր։

Ա՛լմոնի կամքը այս կնոջը էրն այցելութեան երթալուն բուն միտքը հասկըցաւ. թէ որ չարամիտ մարդ մը ըլլար նէ՝ որ Օզանին ամէն գաղտնիքը մի ըստ միոջէ կընկանը կը հասկըցընէր. եւ էրիկ կընկան մէջ խռովութիւն ձգելով տունը տը Օզանին գլխուն դժոխք կըդարձընէր. հետեւութիւնն ալ տը Օզանին համար շատ գէշ կըլլար։ Այց ինքը չուզեց բանը անոր հասկըցընել. մէկ դիէն ալ քրիստոնէական բարոյականէն չխոտորիլը հաստատ միտքը դրած ըլլալով՝ բանը ծածկելու համար ստուխոսիլ ալ չէր ուզեր. ուստի քանի՛ որ դերակուհին այս բանիս վրայ խօսք կը բանար՝ կոմսը ճարտարութեամբ խօսքը ուրիշ բանի վրայ կը դարձընէր. եւ ուղղակի պատասխան տալու ստիպուած տեղը այնպէս տարտամ բան մը կըզրուցէր՝ որ կինը որոշ մէկ միտք մը չէր կրնար հասկընալ։

Ընկէց մանրամասն տեղեկութիւն ստանալէն յետը կարելով ուրիշ տեղեկութիւն մտածելց։ Վախէր որ կընիկ մարդոց բերանը թոյլ կըլլայ. գաղտնիք պահելը անոնց համար չէ. ուստի կոմսին հրաժարական ղրկելը տալու տեղը՝ կոմսուհիին հետ տեսնուելու ալ վախճաք ցուցուց։ Ընիկայ ալ իմացած էր դերակուհիին գալուն նպատակը. եւ միտքը դրած էր բան մը չհասկըցընել. որով աւելի հետ տեսութեններէն ալ բան մը չհասկրցած։

Մէկ անգամ միայն գալով չկըրցած հասկըցածը կըյուսար որ այն տունը երթալ գա-

ւը յաճախելով կըրնայ հասկընալ. եւ ասոր
ալ աւելի եզաւ իր տագնապը տը Ա֊ օգան ասպե֊
տին առաջին անգամին հետը գտնուելը: Ա֊յն
անգամին Վ֊ալմոնի կոմսուհին ու տը Ա֊ օգան
դերակոմսուհին իրարու հետ մտերմական խօ֊
սակցութեան մտնելով՝ խօսք մըն ալ անցաւ
կոմսին Ֆուլիա աղջիկը տը Ա֊օգան ասպետին
առնելու: Ա֊յն ատեն այս կայ. երկու կին
իրարու հետ խիստ մտերմաբար տեսանուին նէ՝
մանչ մը կամ աղջիկ մը կարգելու խօսք չմըտ֊
նելը դժուար անհնար է: Ա֊սով օրպէս թէ ի֊
րարու խնամի եղան: Եւ դերակոմսուհին ու
ասպետը շատ անգամ կուգային հոն. բայց դե֊
րակոմսուհին միշտ իր նպատակէն կը վրիպէր.
օրօշ բան մը չէր կրնար հասկընալ:

Ասանկ յաճախ տեսութեամբ աղէկ հասկը֊
ցաւ դերակոմսուհին Վ֊ալմոնի կոմսին առա֊
քինութիւնները. զմայլեցաւ. եւ սիրտը անոր
հետ սիրով կապուեցաւ: Բայց առիկայ մարդ
սէրն ինչ ըլլալը չգիտնալով՝ սիրահարութեան
մոխնց. կուզէր ինքն ալ իր կողմէն ամուսնա֊
կան հաւատարմութիւնը աւրել. օրպէս թէ ա֊
մուսնոյն անհաւատարմութեանցը վրէժն առնե֊
լու համար: Կոմսին քաղցր ու մարդասէր բար֊
քը տեսնելով ալ խաբուած էր, կը կարծէր որ
իր մտքէն անցածին դիւրաւ կամակից կը գտնէ
կոմսը. միայն թէ կերպով մը միտքը անոր բա֊
նայ: Ա֊ռաքինի ըլլալը փոխշով հասկըցած էր.
բայց առաքինութիւնը մինչեւ ո՞ր աստիճան հաս֊

նելը չէր գիտեր. եւ կը կարծէր որ պալատը մեծցած ըլլալով պալատականներուն մոլութիւնն ալ ունի :

Ն.տեն մը տագերը հետ գալ երթալէն ետքը որպէս թէ աւելի մտերմացած՝ մինակ երթալ գալ ալ սկսաւ. այն միջոցին ընտանութիւնը աւելցուց կոմսին հետ, այնպէս ճամբաներ մտաւ՝ որ ինքը լաւ չէլաած՝ կոմսը իր միտքը իմանայ : Հատ ատկէ իմացաւ ասիկայ. բայց չիմանալ կը կեղծէր. մինչեւ որ դերակոմսուհին հաւներութիւնը հատնելով օր մը միտքը բացաւ. որպէս թէ դէրակոմսին ըրած ամուսնական անհաւատարմութիւններուն արժանաւոր փոխարինութիւնն մը ընելու երթն հետ միաբանի : Կոմսը երբեւ մէկ նոր Յովսէփ մը բաջութեամբ մերժեց լիրբ կնկանը յառաջադրութիւնը . խրատներ ալ տուաւ օր իր ատիճանին եւ պատուոյն ու խնդրին այդպիսի բաներ աներեւոյթ չմայլեր : Ան մը էրիկ մարդու պէս չէ . իր հաւատարմութիւնը կորսընցընելէն ետքը ամէն բան առանց հաւատք կորսուած է : բոլոր աշխարհի առաջ խոտք ու խայտառակ կըլլայ : Ան անկէց ետքը կոմսը այն կնոջը հետ դառնութիւն կըզգուշանար. բայց կինը քովը կը յաճախէր : Ծդատ կոմսն ալ ամէն աուն որ ասիկայ քովը կուգար, կամ բան մը պատճառելով կրձըկէր կերթար. կամ Ֆիլիան քովը կը կանչէր. որով անպարկեշտ դերակատարուհին էրկընէն վըրէժխնդրութիւն ընելու : Յաջողցաւ :

ԳԼՈՒԽ ԻԱ.

Վալմոնի կոմսը իր փեսացուն կը կրթէ։

ԵՐԿՈՄԱՆՈՒՀԻՆ իր յափշտա-
կիչ գեղեցկութեան այնքան վստահ էր՝ որ մէկ
մը ինքն առաջարկելէն ետքը ամենեւին չէր
յուսար որ մերժուի, ինչպէս որ Վալմոնի կոմսը
ըրաւ. եւ կը վախնար ալ որ առաջարկութիւնը
կիմացուի. չէր գիտեր թէ այն առաքինութիւնը՝
որ ողջախոհութիւնը անարատ պահել գիտէ՝
պաղտնութիւնն ալ անարատ կը պահէ։ Յուսա-
լի բան չէր մերուի այս աստիճան ողջախոհու-
թիւն եւ կրից զսպում մը այնպիսի ժամանակ՝
որ հասարակաց վարքը աւրուած խանգարուած
էին. եւ ան հաւատ մատնագիրներուն ազդե-
ցութեամբ հաւատքը թուլցած էր, որ մէկ հա-
տիկ սանձն է կիրքերուն, եւ առաքինութեանց
հաստատուն եւ ապաւէն։ Ան՝ չէր կրնար
մտածել դերակոմսուհին. վասն զի սկիզբէն
թագաւորական պալատը մեծցած եւ կրթուած
էր. այն ալ՝ Լուդովիկոս ԺԴ.ին ժամանակը.
եւ երկրորդ՝ որ իր բոլորի մարդոցը վրայ, եւ
իր ամուսնոյն վրայ անգամ ամուսնական հա-
ւատարմութիւն չէր տեսած։ Ան՝ ամէնը մր-
տածելով՝ թէ որ այս կինը խելացի մտածու-

քիւն ուներնար՝ ինչպէս որ ուրիշ քաներու մէջ ուներ, եւ բարկութեան եւ վրէժխնդրութեան եւ բղջախոհութեան կրիցը պերի չըլլար նէ՝ վաղմանի կռանը սքանչելի մէկ մարդ մը սեպհական էր, եւ անոր վրայ ուներցած յարգը եւ վարկուժմը սեպհականելու էր։ Այդ կռանը՝ որ գեղեցկին է ամէնուն աչքերուն նմանող եղած կինոջ առաջարկութիւնը մերժելով՝ մեռա կռանէն նմանելու էր անոր ոխակալութեան եւ թշնամութեան նպատակ ըլլալով։ Այնը մինչ դրաւ որ այսպէս չնաշխարհիկ առաքինութեան դէմ վրէժխնդրութիւն կնէ։

Այդ Վերակացուհին հետաքրքրութեամբ ակած եւ պղծութեան խորհրդով վերջացած աչքերովնիր մէկ ուրիշ ապէկ արդիւնք մը ունեցաւ։ Ընդնք որ մէկ երկու անգամ Վերակացուհին իր տարրը Օգանի տանեցը հետը բերեր էր Վալմանի կռանին տուն, եւ կռանին Նուելա աղջիկը տարհետ ամուսնացընելու խօսք մը եղեր էր։ Վասիլ բարեսիրտ երիտասարդ մըն էր այդ ժամանակին գաղտնարներուն ալ քանի մը տարի էր. անհատ էր. հատարքը էր տանր լայց էր ալ սիրեր. օրավհետ էր գիտեր. քրիստոնէութեան վրայ ինչ տեղեկութիւն ուներ նէ միտակ անհատանեքրուն գրքերը կարդալով ձեռքերնէն էր. եւ այսպիսի տեղեկութիւններով ծուռ ըլլալը սովորական չէ։ Այդ անհատութիւնը մար-

դուն դատուիլդ կաւրէ, Ո՛չ ոք մարդ պիտի եւ
կը խոստովանի՝ որ արդարութիւնը մէկ բանին
վրայ երկու կողմէն ալ լսելու եւ երկուքին մէջ
դատելու է. կարելի է ուրիշ նիւթերու վրայ այս-
պէս ալ ընէ. բայց հաւատալեաց վրայ գալու
ըլլայնէ՝ հաւատոյ պաշտպանութեան վրայ գըր-
ուած բան չկարդար, նախապաշարեալ մարդու
դրած է ըսելով. երբեմն շարադրութեանը չհա-
նիր, երբեմն այսպէս գրքերը կարդալ ինծի չհա-
նար, ես վարդապետ չեմ քահանայ չեմ կըսէ.
երբեմն հաւէսականութեան կամ բողոքականու-
թեան կամ չգիտեմ ո՛ր կրօնքին վիտում ունի
կըսէ. բայց երբ իրեն ունիմ կարծած կրօնքը
ատոնցմէ ինչ տարբերութիւն ունեննալը հասկըց-
ուի նէ՝ բան չգիտէ որ պատասխանէ. եւ գիտ-
նալ ալ չուզեր:

Ընդ այսպիսի երիտասարդ մըն էր որ Լ՚ա-
զան ասպետը. եւ ասկէց զատ՝ թեթեւ ալ էր.
ինչպէս կըլլան սովորաբար՝ թուլահաւատու-
թեան կամ կրօնից տգիտութեան մէջ մեծցած
երիտասարդները: Ո՛ստ խիք առաքինի կրնար
անպուել. ոյժ հետեւ վրան տէրտոր մըտութիւն մը
չէր երեցած. բայց առաքինութեան ալ վատա-
հիլ չէր ըլլար: Սիրեք առաքինութեան փորձն
է. եւ մարդու մը առաքինութիւն երբ առուտա-
ձային պատուէրանաց վրայ հիմնած ըլլալուն տես
մարդկային նկատմանց վրայ հիմնի. երբ ան
մարդ մը մտութենէն փախչի՝ աւետարանը կամ ը-
ստոը ինչ կըսէ ըսելով, կամ աշօթի կամ ի

պատուոյն ջնջասակաք սեպելով, անոր առաքինութիւնը խախտուած է. երբ մոլութիւնը մարդ. չմտանալուն վատահ ըլլայ, կամ շատերը եւ յարդուելիւն ունեցող մարդիկ այն մոլութեանը հետեւելնուն համար ամօթ չտեսպուի, այն ատենը սանձը կը վերնայ, եւ ինքն ալ անխիղճ նոյն մոլութեանը կըսկսի հետեւիլ։

Կոմը այս սպառնալը իրեն փնտայ ընելու միտք ունեցեր էր. բնաւորութիւնն ալ՝ գաղափարներն ալ լրտեսելով հասկըցած էր. ուստի միտքը դրած ատոր քըչիկ քըչիկ քրիստոնէական կրթութիւն տալ. եւ բանելու ճամբան արդէն իր հօրմէն սովրած էր. հայրը գինքը անհաւատութեան խորխորատէն ինչ կերպով հանեց եւ ար Հոգւոյն պարոնին հրապոյրներէն ազատեց նէ՝ իրեն ալ բաւական էր նոյն ճամբան բռնելը. այնպէս ըրաւ եւ յաջողեցաւ։ Անհաւատները ծրքան որ իրենք գիրենք լուսաւորեալ կը կարծեն նէ՝ մըտքերնին մէկ նախապաշարումով մը պատած մըթընցած է. այն նախապաշարումը վերնալու է որ միտքը լուսաւորի. բայց անհաւատութիւն տածողներն ալ այս նախապաշարման վարագոյրը գնա գհեռէ հատատուելու եւ թանձրացընելու կը նային։ Ա՛վ որ կրնայ այս վարագոյրը վերցընել նէ՝ անոր յարդը կը կտրեն. ճիզվիթ կըսեն. ընդդէմ հակառակութեան մոլորութիւն կը քարոզէ կըսեն. երբ իրենք ուշ հակառակին ինչ ըսելը ու ինչ ապրեցընելը գիտեն. ու ուշ մոլորութիւն ըսելով ինչ հասկըցուելը, գաւակը

աւաքինութեան եւ լաւի վարուց մէջ կրթել ու-
րոշ մէկը՝ հարկաւ այսպիսի մարդոց գրածները
այն մասնաւ մարելուն վրայ ազդեցութիւն ըն-
լէն հետեւ պահելու է. զգուշանալու է որ այն-
պիսի բաներ տղոց ձեռք չանցնին, ինչ գիրք
ըլլան՝ ինչ պատկերական տետրակ կամ ինչ թեր-
Այս բաներէս կըհասկըցուի ինչ ուրքան կա-
պիտալին եւ գէշ կրնան անոնք՝ որ բրիստո-
նէական հաւատոց հիմը խախտոտ եւ հաւատոյ
եւ եկեղեցւոյ պաշտօնեայները արհամարհել
տալիքնուղ գրուածներ՝ դպրատուներուն կը-
ցըրուին ձրի՝ որ տղայքը կարդան, եւ այս գոր-
ծը իրենց մէկ ազգասիրութիւն մը կրսեպեն.
որպէս ինչ տղոց մարդն աւաքինու-
թեան հաստատուն հիմը խախտելը՝ ազգին ա-
կեկուիլն մը ընել բլլայ. որ բոլորովին ա-
սոր հակառակն է: Ամենէն կարեւորն այն է
որ ինչ որ մատաչ տղոց մտքին պըլըշկած
ինչ սկզբունք մը կայ նէ՝ անոնք ջնջելու,
եւ հաւատոց պատմութիւնը ճշտիւ անոնց ա-
ռաջը դնելու հոգ տարուի: Ալմանի կոմսը իր
մեռացուին առանկ ըրաւ. մտացը նախապաշա-
մունքը վերցուց. անիկայ քրիստոնեայ եւ իրեն
մեռացանալու արժանի մարդ մը ըրաւ. անկէց
ետքը իր հօրը՝ Ալմանի մարքիզին կիր գրե-
լով հրաման խնդրեց նոյն երիտասարդը իրեն
մեռայացընելու. եւ անոր հաճութիւնն առաւ
Ետեւան ալ գրով իր հօրեղբօրը հաճութիւնն
առաւ՝ որ իրենց ազգատոհմին մեծն էր, եւ

ասհմանակից տէրութեան մը արքունիքը գա-
ցած էր գեսպանութեամբ. ասիկայ գիր գրե-
ալմունէ կոմսին. մինչդորդելով նշմար որդւոյն
համար. վասն զի այն ազնիւ երիտասարդը կոմ-
սին միտքը հաւկըցած ալ էր նէ՝ իրեն համեստ
պարկեշտութիւնը չէր ներեր որ իրեն ալ հա-
ձութիւնը անոր յայտնէ։

Կասկած ունէր սապետը՝ որ իւր մեծ նը-
պատը տը Լօզան դերակոմսը իր միտքը դե-
րածն իմանայ նէ հաճութիւն չտար եւ արգելք
ալ կըլլայ. կոմսին թշնամի ըլլալուն համար
չէ ալ նէ՝ նշմարտին աչքը բացուելու եւ
միտքը լուսաւորուելու վրճակէն հեռացընելու
համար։ Նայց անոր չիմացուցած ալ չէր ը-
լար, եւ սոր համար սապետը խոհեմութեամ-
բը թաքուհին գիմեց։ որպէս զի այս ամուսնու-
նութեանը հրամանը դերակոմսէն անիկայ ու-
զէ. որովհետեւ գիտէր որ թագուհին գԼՕ-
մանի կոմսը եւ անոր ընտանիքը շատ կը յար-
գէ. եւ տը Լօզան դերակոմսն ալ չկրնար
թագուհին մեծ ծառայ մը միտքը։

ԳԼՈՒԽ ԻԶ.

Խոսել արարիք առաքելոց վերայ։

ԱՍՊՆԴՄ այս բանը Թագուհիին խմաց-
ցընելէն ետև անոր միջնորդութիւնը խնդրելէն
քանի մի օր առաջ պալատականներէն մէկը ժա-
ռանգ էր. եւ անոր ունեցած պաշտօնը որ պատ-
ուական ըլլալէն զատ շատ ալ շահաւոր էր՝
բացը մնացած ըլլալով, Թագուհին առաջարկած
էր Թագաւորին, եւ հաճեցուցած ալ էր որ
նոյն պաշտօնը Ալմոնի կռմնին տրուի։ Ան ետ-
նազը տը Լօզան ազգատոհմին հետ ազգակա-
նութիւն ունէր. եւ որքան որ պետութեան
պաշտօնները ստացուածքներու պէս ազգական-
ներու ժառանգութիւն չեն մնար ալ նէ՝ տը
Լօզան դերակոմսը յոյս մը ունէր եւ կը փա-
փաքէր ալ որ իրեն տրուի։ Ասոնց պաշտօնը
էր Ալմոնի կռմնին տրուելէն որ իմացաւ նէ շատ
բարկացաւ եւ մուտանջութեան մէջ ալ ինկաւ.
որովհետեւ կը կարծէր Թէ իրեն եւս ձգուիլը
աչքէ իյնալու մէկ նշան մըն էր։

Կռմնը տը Լօզանին միտքը իմանալուն պէս
Թագուհիին ազաչեց որ նոյն պաշտօնը տը Լօ-
զանին տայ. եւ պաշտօնի ետեւէ ըլլալու
եւ անոր պաշտօն մը առանալու կարօտութիւն

ջաւնիմ բնաւ. եւ ար Հ֊ոգանին յանձնելով
զիս աւելի երախտապէտ եւ շնորհապարտ կը-
նէք, քան թէ անվիջապէս ինծի տուած ըլլա-
լիք : Ծնագուհին՝ որ զկոմսը կը յարգէր, եւ
գիտէր ալ որ ար Հ֊ոգանը անոր մահու չափ
թշնամի է, եւ այս պարագայս կոմսէն ալ ծա-
ծուկ չէ, սքանչացաւ անոր վեհանձնութեանը
վրայ. անանկ վեհանձնութիւն մը որ քրիս-
տոնեայ մը միայն կրնայ ընել. եւ խնդիրը
կատարեց, այն միտաւոր եւ շահախնդիր պաշտօ-
նը ար Հ֊ոգան դերակոմսին տալով:

Մէկ երկու օր ետքը երբ ար Հ֊ոգան պա-
պետին խնդիրքէն իմացաւ որ կոմսը իր մէկ
հատիկ աղջիկը անոր տալու կը հաճի, շատ ու-
րախացաւ. եւ Թագաւորին ալ իմացուց. եւ ա-
սիկայ առիթ առնելով պատմեց որ դերակոմսը
Թէպէտ Վ֊ալմոնի կոմսին անհաշտ թշնամի է,
բայց կոմսը ոչնպէս վեհանձն եւ բարեսիրտ
մարդ մըն է՛ որ ամէն ջանքը կընէ անոր ազե-
կութիւն մը ընելու առիթը չբնախոյճընելու. եւ
չարը իր ազնկութիւններովը կը յաղթէ, ինչ-
պէս որ տուրբ առաքեալը կըսէ. իրեն համար
պատրաստուած հարը իր բերնէն հանեց իր ծա-
նուցեալ թշնամիին բերանը դրաւ. վասն զի
այն պաշտօնն որ Վ֊ալմոնի կոմսին տուեր էիր,
եւ ետքը իմ ազաչանքովս ար Հ֊ոգան դերակոմ-
սին տուիր, նոյն իսկ կոմսին ազաչանօքն էր:

Թագաւորը այս պատմութեանն վրայ խան-
դաղատեցաւ. նոյն օրը ար Հ֊ոգան դերակոմսը

կանչել տուաւ, եւ կոմսին ազգ ու հնա տա-
պետը ամուսնացընելու խնդիրը առաջարկեց։
Երակոմսին մտացը մէջ երեք տագնապներն
աւելի գօրաւոր էր քան ընտանեկանը. մանաւանդ
որ հիմայ նոյնը նոր արծարծող եւ բռնկցնող
ալ կար, իր ամուսինը. եւ Վալտրանի կամ-
ակն տեսած ամէն բարերարութիւնները իր սրտին
մէջ նոր խոց մը կը բանային. իր կնոջ
թերութեան վրայ ձէմ չնկրնալու պէս
էր։ Ճիշդ որ առաջարկողը առանձին ինքն ըլլար
նէ՝ անհնար էր որ Երակոմսը հաճութիւն տար.
բայց Թագաւորն առաջարկեց. եւ քանի ամե-
նուին ատոր բանին չէր գար կոմսին Ընտանի
ըլլալու նշան մը ցուցընել վրան. չէր գիտեր
որ Թագաւորը ամէն բան իմացած է. կամայ
ակամայ հաճութիւն տուաւ։ Եւ նոյն առթիւ
Թագաւորէն լսելով որ իրեն նոր տրուած
պաշտօնը Վալտրանի կոմսին միջնորդութեամբն
եղած էր՝ պարտաւորեցաւ անձամբ անոր շնոր-
հակալութեան երթալ. այս ալ իրեն մէկ նոր
հարուած մըն էր. վասն զի երկուքն ալ մի եւ
նոյն Թագաւորին պալատին մարդիկն ըլլալով՝
չէր քաշեր որ ինքը իրեն հաւասար կամ (ինչ-
պէս որ Երակոմսը կը կարծէր) իրմէ վար
մէկուն շնորհիւը եւ միջնորդութեամբը պաշ-
տօն առած ըլլայ։ Այս միջնորդութիւնը անոր
հնոցը դերակատարուհին ալ շատ ծանր կուգար.
երբ որ Վօլանին հետ առը հանար ամուսնա-
ցեր էր՝ որ որ Վօլանը պալատին մէջ ամէնէն

աւելի ազդեցութեան տէր կը կարծէր. որով
ինքն ալ պալատական կանանց եւ ընդհանրա-
պէս ֆրանսայի կառավարութեան երկիրներուն
բոլոր կանանցը գերագոյն ըլլալ կերազէր. հի-
մայ ինչպէս որ դերակոմսը Վ՚ալմոնի կոմսին
շնորհակալութիւն ընելու կը պարտաւորէր,
նրան ալ նոյն քաղաքավարական պարտաւորու-
թիւնը կար Վ՚ալիլիա կոմսուհիին ցցելութիւն
մը ընելու. որ իրեն մահուան հաւասար էր:

Դերակոմսը Վ՚ալմոնի կոմսին գնաց պար-
տուպատշաճ շնորհակալութեան պատրքը հա-
ւատացնելու. եւ ինչպէս որ թագաւորէն հր-
բամանք առած էր՝ նոյն առթիւ անոր Նուելիա
աղջիկը իր եղբօրը ապահովին ամուսնութեան
տալ առաջարկեց: Կոմսը եւ կոմսուհին մեծ
մարդասիրութեամբ ընդունեցին դերակոմսին
գաղտնաբ՝ եւ անոր խնդիրը՝ որպէս թէ ճիշդ
հաւատար բարեկամ եղած ըլլային իրաւ. եւ
երկուքն ալ ներքին պատրաստութիւն մը մըտած չըլ-
լար. եւ ամուսնութեան խնդիրն ալ երկու
կողման հաճութեամբ որոշուեցաւ:

ԳԼՈՒԽ ԻԳ.

Ասպատեաւոր բարերարութիւն

Ասիական ազգերը գաղղիացիներէն բըռնակալ տէրութեան հետ պատերազմ ունէին. և արդէն պատրաստուած եւ մարէշալ մը սպարապետութեամբ թշնամիին դէմ խրկուած բանակէն զատ երկու մանաւոր բանակներ ալ հազմելու խօսք կըլլար. պալատականները ամէնն ալ աչքերնին չորս բացեր՝ պատրաստուեր էին բանակին մը վերին սպարապետութիւնը իրենց յանձնակելու, և սոր համար վարպետ խարդախութիւններ և դաւաճանութեան հնարքներ ալ պակաս չէին. պալատին մէջ խուզմունքը շատ էր. և այս դաւաճանութիւնները ամէն մէջ դերակատարուհին նիւթած բանակցած, որ Վալմոնի կռանին ջնաջելու և անհայ արքունեաց աչքէն ձգելու համար լրած ուխտը մոռցած չէր:

Ասպատուին աչքէն ժկը ձգելու համար պալատականներուն մեծ վարպետութիւնն է անկայ մեծապէս գովել, և դուքսի երկիրները հանդարտ և խաղաղ պահելու յարմար պաշտօնատեր մը ցուցընել: Ասպատուրը անոր պաշտօն մը տալով փառք և պատուով մայրաքա-

պաքէն կը հանէ. Թշնամիները երբ ազէկութիւնն ալ մինչեւ հոն է, Ընկէց ետքը կըսկըսին կամաց կամաց գովեստին պարապիլ փոխել. գիտցածնուս պէս չըլլաս ըսելով իրենց ազէկ ընտրութեան տէր չըլլալու պզտիկութիւնն ալ յանձնառու կըլլան. ըրած մէկ թերեւ պակասութիւնը կը մեծցընեն եւ այնպէս կը պատժեն. պակասութիւն չունիլ նէ՝ իրենք կը հնարեն. զրպարտութիւն կընեն։ Նայիլ մանրազգուշականները, որ պիտանի թէ ըսածներնին զրպարտութիւն ըլլալը լաւ ուշ լաւ կանուխ կիմացուի՝ եւ իրենք կը խայտառակին, ուրիշ հնարք ունին բանեցընելիք։ Իրենց միջնորդութեամբը դուրս խրկուելու մարդուն քովը մարդ մը կը գնեն իրենց կողմէն՝ որ անոր ըրած կամ ընելիք ազէկութիւնները կաւրէ. գէշութիւններ ընել կուտայ կամ ինքը կընէ, եւ ըրածը անոր մեծին կը սեպուի. եւ այսպէս ընելիք զրպարտութիւններուն մէկ հիմ մը կը պատրաստեն առաջուց։ Եւ այն պաշտօնատէրը մայթաղաքին մէջ ներկայ չըլլալով որ իրեն հասած լարուած որոգայթները իմանայ եւ խորտակէ կը բռնուի. մէկ մըն ալ յանկարծ գիմը կառնէ, որով պաշտօնը ձգելու եւ այն ինչ երկիրը երթալու եւ մինչեւ յաւուրկ հրամայն չըլլայնէ մայրաքաղաքը չգառնալու հրամայն կընդունի. եւ անկէց ետքը Նահապետ գիտէ թէ այնպէս հրամայն մը երբ պիտի ըլլայ։

Վ ալմանի կոմսը քանի՛ որ պալատականեր-
բուն կարգը մոռաց էր՝ պատերազմի մը մէջ
անձամբ գտնուած չէր, որ գիտցուի թէ զին-
ուորական արուեստին մէջ ինչ ատիճան հըմ-
տութիւն ունի. այսու ամենայնիւ սաստ զին-
ուորական վարժութիւնը եւ քաջութիւնը գո-
վել սկսաւ ատ ։ օրէն դերակոմսը չարամիտ
ամբաստինէն ծնրադրելով. որ մէկ կողմէն ալ
ինքը՝ երկանը բռածներուն հատատութիւն
կուտար։ Ինչքան ըսին որ Թագաւորը ասիկայ
նոր պատրաստութիւնք երկու բանակին մէկէն
դերապոյն ապարատներ անուանց. մեծ բանակը
բան հազար հոգիե պիտի բաղկանար. եւ անոր
գլուխ պիտի ըլլար Վալմանի կոմսը անձամբ. փոքր բա-
նակն ալ ութը հազար հոգիե պիտի ըլլար. եւ
կոմսը ինքը անոր զօրապետ մը պիտի ընտրէր,
որ իր հրամանին տակը ըլլար. որով ինքը կոմ-
սը երկու բանակին ալ գործողութիւններուն
պատասխանատու կըլլար։ Թագաւորը եւ Թա-
գուհին՝ որ Վալմանի կոմսը կը սիրէին, պարգ-
մանութեամբ կարծեցին որ այս մեծ պատիւը կամ-
այնատիկ անիկայ ըսած արժանաւոր յարգած կըլ-
լան. եւ նոյն իսկ Թագուհին անձամբ նոյն
պաշտօնը շնորհատուրց. սակայն տակի խարդա-
խութիւնը շատ ատեն կը հասկնար կոմսը, որ ինքն
ալ անոնց վարժուած գպրատան մէջ վարժուած
էր. ամէն բան գիտէր, բայց ատենը միայն կը նա-
խընտրէր պաշտօնէն հրաժարիլ։ այլ օրինաւոր պատ-
ճառ մը չունենալով ակամայ կամաց ընդունց։

Ա ՀԿ մարքիզ մը՝ գերապոյն սպարապետու-
թեան եռեւէ էր. ու Լոզան այս սպարապե-
տութիւնը Վալմոնի կոմսին տալ միջնորդելէն
ետքը կոմսին ալ միջնորդեց որ երկրորդ բանա-
կին զօրապետութիւնը այս մարքիզին յանձնէ:
Պարապաներէն յայտնի կերեւէ այս միջնորդու-
թեանս տակը ծածկուած սատանութիւնը:
Ա արքիզը՝ ի հարկէ սպարապետ ըլլալու միտ-
քը ձգած չըլլալով միշտ որոգայթ պիտի լա-
րէր կոմսին, որպէս զի անիկայ ձգէ եւ անոր
տեղը ինքը անցնի: Ւ եռեւայր՝ կոմսին հը-
րամաններըը ամենայն ճշդութեամբ պիտի չկա-
տարէր. ամէն ատեն թշնամիներուն զօրանալու
եւ գաղթացւոց երկու մասնաւոր բանակներուն
ժէկէն տկարանալուն եւ յաղթուելուն կերպը
պիտի մտածէր: Ասուլահաւատ մարդոց ժէջ այս-
պիսի ագգասիրութիւններ ալ կըլլան. իրենց
կերպը ամէն բանէն վեր բըռնելէն ետքը ի՞նչ
արգելք կրնայ իրենց՝ ագգերնուն ալ մատնիչ
ըլլալու եւ ագէտ իրենց կրնցը զոհելու:

Ա արքիզին այսպիսի դիտաւորութիւն ունե-
նալը յայտնի եղաւ պատերազմի մը ժէջ, ուր
վտանգաւոր շարժումով մը քիչ ջուռ չարաչար
պիտի յաղթուէր, ու բանակը ցրուէր: Կրա-
սին՝ մարքիզին ամէն շարժմանցը վրայ հսկելով
մտադիր ըլլալու համար այն միայն բաւական
էր՝ որ ասիկա զօրապետ ընել առաջարկողը իր
անհաշտ թշնամին էր: Այս աշխարհութիւնով
ալէկ ժամանակին իմացաւ վտանգը. վրայ հա-

սաւ. Թշնամին յաղթեց եւ մեծ փառք վաստկեցաւ։ Ինքն մարքիզն ալ երբ բանին երկար ուրիշ կերպ տեսաւ՝ ստիպուեցաւ մեծ քաջութիւններ ընել։

Կոմսը հասկըցած էր դիտաւորութիւնը. ուստի ինքն ալ ասիկայ իր քովէն հեռացընելու համար իր թշնամիներուն բըռնած ճամբան բռնեց. արքունեաց գիր գրելով պատերազմին վրայ տեղեկութիւն տուաւ աոանց մարքիզին քաջութեան գործերն ալ գովութեամբ պատմելէն երբէք կըսէր. այսպէս ճարպիկ եւ կըտրիճ զօրապետ մը. աւելի օգտակար գործ կը տեսնէ թէ որ մարէշալին բռնակալութեան տակը եղած մեծ բանակը խրկուի. թշնամին առաւելապէս զօրութիւնը այն բանակին դէմ ըլլալով՝ այսպէս ճարպիկ զօրավար մըն ալ հոն կվայելէ։

Իրիկուան ատենակին պատահեան առաւ։ Զօրապետն ու Թագուհին առանձինն երկար քաջութիւնէն մեծապէս շնորհակալ էին. բայց միանգամայն կը ծանուցանէին որ թշնամին դէմ մեծ յաղթութիւն ընելով անոր ձեռքէն բերդ եւ քաղաք առնելու դիտաւորութիւն չունին. չըլլայ որ գրացի տէրութիւնները նախանձին, եւ Վաղիեան շատ զօրացած տեսնելով տկարացընելու համար անոր թշնամին հետ միանան։ Ու որովհետեւ նոյն իսկ ինքն՝ մարքիզին քաջութիւնը գոված էր, կը պատուիրէին որ երկու բանակին ալ վերին հրամանատարութիւնը

անոր ձգէ, եւ ինքն ելլէ մայրաքաղաքը գայ, նոր հրաման եւ հրահանգ առնելու համար: Ետ Լօզան դերակոմանն ալ առանձին բարեկամական գրով զինքը մայրաքաղաքը կը հրաւիրէր, քեզի աւելի մեծ եւ փառաւոր մէկ պաշտօն մը պատրաստուած է կըսէր, որովհետեւ Վ՚ալմանի հիմնին ապարատկետ ըլլալը աւելի փառաւորելուն պատճառ եղաւ, որուն ինքը չէր յուսար. պատերազմական գործոց անհմուտ մէկը կարծելով անիկայ՝ ինքնիրեն կըսէր. Ի հարկէ մէկ ախալ մը գործելով կը նայտառակի: Թագաւորին եւ բոլոր ազգին աչքէն կ՚իյնայ. ես ալ անկէց վրէժս առած կըլլամ:

Վ՚ալմանի հումին՝ Թագաւորին եւ Թագուհիին հրամանատը քաղաք դառնալը մէկ յաղթական հանդէսի մը պէս եղաւ. բազմութիւն մը դէմ ընդ առաջ ելան եւ փառօք պալատը տարին. Հոն ալ Թագաւորը եւ Թագուհին եւ բոլոր պալատականները մեծ պատիւ եւ յարգանք ցուցուցին: Քանի մի օր ետքը գաւառի մը կուսակալութիւն տուին անոր. որ ուրիշ ժամանակներ բան մը ըսել չէր. բայց այս միջոցիս փառաւոր պաշտօն մըն էր, որովհետեւ Վ՚ալդիայի տէրութեան հետ այն ժամանակը պատերազմ ունեցող Հրուսիայի տէրութեան սահմանին մօտ ըլլալով՝ այն տեղի կուսակալը աչալուրջ եւ հաւատարիմ մարդ մը ըլլալու էր, եւ Վ՚ալմանի կոմը այս պաշտօնին հասնելով այն երկու պղէկութեանց տէր ըլլալը կը-

ձանչցուէր։ Ա֊ևելի փառք մը այն եղաւ կոմսին՝որ դեսպանութեան վերաբերեալ փափուկ պաշտօն մը յանձնուեցաւ իրեն. երթալու Խրուսխայէ թագաւորը հաձեցնելու էր որ Վաղղիայի ուրիշ թշնամիներէն զատուի, եւ Վաղղիայի հետ բարեկամութեան դաշինք մը դնէ։ Ա֊յսպիսի դաշնադրութիւն առաջարկող պետութեան դեսպանը թէ որ պետութեան գործոց մէջ եւիւն չըլլայնէ իրեն կողման ինսամակալ ըլլալու առաջարկութիւններ ընդունելու կըստիպուի, կամ գործը չկրնար յաջողցընելու. ասոր համար աշխատասիրութեան հմուտ եւ յաջողակ մարդ մը պէտք էր։ Ա֊յսպէսներէն՝ որ յաջողութիւն գըտնելէն առեղի յուսալի էր՝ դեսպանութեան ընտրուած մարդը յարգը եւ պատիւը իր ազգին եւ տէրութեան առաջը կըկորսընցընէր. որ Լօզան դերակոմսին ուզածն ալ այն էր. ուստի այս պատիւս անոր տալ տուողն ալ անիկայ էր։ Ա֊մանակ մը կոմսին հայրը Վալմոնի մարքիզը ալ հոն դեսպան գացած էր այժմեան թագաւորին հօրը ժամանակը, եւ խելքովը եւ հանճարովը եւ անկեղծութիւնովը մեծ համբաւ վաստկած էր երկու տէրութեան մէջ։ Ա֊պագաւորը որ այն ատենը տակաւին տղայ էր՝ մարքիզին դեսպանութեան գործերը լսելով Վալմոնի ցեղին մէկ համակրութիւն մը ունեցեր էր. ուստի այս անգամ որ լսեց թէ իր հօրը քով դեսպան խրկուած Վալմոնի տղան է որ իր քովը դեսպան պիտի գայ՝ շատ պիտի

ուրախանար, եւ գործը յաջողութեամբ լըմընալուն մեծապէս դիւրութիւն պիտի ըլլար։

Վերակոմն ալ կըսոխիպէր Վալմոնի կոմսը որ օր առաջ ճամբայ ելլէ. չէ թէ պետութեան գործը օր առաջ զօրանալու համար, այլ կոմսին ներկայութենէն ազատելու՝ որ իր աչքին փուշ էր. եւ միանգամայն անոր անկումը արտօրինելու համար։ Վասն զի տանակին հետ դուրս գացած առնը կոմսը այնքան ժամանակ էր ուշացեր դուրսը՝ որքան որ պէտք էր դարան գործելով անիկայ Թագաւորին աչքէն ձգելու. այս անգամի գործը անանկ էր որ քիչ ժամանակէ չէր լըմընար. կը յուսար ուզածին պէս աղտոտելու ժամանակ գտնել։

ԳԼՈՒԽ. ԻԴ.

Կոմսը նոր պաշտպան կունենայ Վ. Փարիզ։

ԱՄՍՐ, բանակին հետ Փարիզէն հեռանալու ժամանակը իր ամուսինը Վալենտան իր հօրը քով խըրկեր էր։ Իր աքսորէն դարձած ժամանակը հօրը համար ալ հրաման եղած էր դառնալու. բայց անիկայ քաղաքին մէջ սըրտմաշուքով եւ տաղտապանքով ապրելէն աղէկ սեպելով դուրսի երկիր մը իր բարեկամներուն

հետ հանգիստ կեանք վարելը՝ քաղաք չէր դարձած : Դուբսի երկիրը կանանց սերին եւ մանուածոյ օրիորդներուն պարկեշտութիւնը պահպանելու համար ազէկ էր. ասոր համար Ֆիլիպային Եուլիային հետ մէկ տեղ մարքիզին քովը երթալը պատշաճաւոր սեպեց կոմսը. եւ սրտիհետեւ պատերազմէն դառնալէն ետքը շատ ժամանակ չտրուեցաւ Իրեն վարիզ մընալու՝ ընտանիքն ալ բերել տալ պէտք չեղաւ :

Տը Ֆօրանին սատանութիւն բանեցընելը եւ Վալմոնի կոմսին դէմ թշնամութիւնը առաջ տանելը Թագուհիէն ծածուկ չէր կըրցած ընել, որ բարակ միտք եւ զգացողութիւն ունէր. որով կրկասածէր որպես անգամ ալ կոմսին բացակայութեանը՝ նոյն ներգործութիւններն ընէ, եւ ժամանակի երկարութեամբ յաջողի. ասոր համար հարկ սեպեց կոմսին հայրը Վալմոնի մարքիզը փարիզ բերել տալ. եւ ասոր պատշաճաւոր միջոց մըն էր Ֆիլիպան քովը ուզելը, որ իր սեռնեկապան աղնիւ տիկնոջ կարգն էր, եւ ուրիշ սեռնեկապաններէն աւելի սիրելի էր իրեն առաքինի եւ խոհեմ բնաւորութեանը համար : Ասոր վարիզ գալուն պատճառաւը Վալմոնի մարքիզն ալ հետը պիտի գար ի հարկէ. եւ ասոր հոն ներկայ գըտնուելովը՝ կոմսին դէմ ելլելիք դրպարտութիւնները շատ ազդեցութիւն չէին ըներ. որովհետեւ Թագաւորը ծերուն մարքիզին վրայ մեծ վարկեամ ունէր. աքսորմանն ալ անմեղու-

թիւնը եւ տարապարտ եւ մեռնող պարոն տը Լօրանին խորամանկութեան արդիւնքն ըլլալը իմացեր էր. ուստի ասոր ներկայութիւնը նոյն արդիւնքը կունենար՝ ինչ որ նոյն իսկ կոմսին ներկայութիւնը կրնար ունենալ: Վաղուհին Ամիլիային վարից գալուն հրամանը տալը կոմսին ձգեց. այն ալ գիր գրեց հօրը, որ հարսը հետը առնէ օր առաջ վարից գայ:

ԳԼՈՒԽ · ԻԵ ·

Անակնկալ վտանգ մը:

ՈՍԻՐ հօրը գալուն չէրսպասեց. ճամբայ ելաւ. որովհետեւ գինքը արտօրեցնող շատ կար, Լ'անապարհորդութեան երկրորդ օրը կոմսին սպասաւորը որ ձիով կատքին քովէն կերթար՝ ձիէն ինկաւ սախտեցաւ. ուստի կոմսը անիկայ իր կառքին մէջ նստեցուց, որ միայն մէկ մարդ մը կառնէր. եւ ինքը ձին հեծաւ եւ ամէնուն առջեւէն ձիավարելով կերթար դէպ ի սուրհանդակարանը. մեւս սպասաւորները հետեւէն կերթային. միայն մէկ սպասաւոր մը ձիով՝ կառքին քովէն կերթար. բայց երթալէ շատ հետու չէին: Երիկուան մութը կոխած էր երթալուտը մտան. եւ հոն երեք ձիաւորի հանդիպեցան

Ասոնք կոմսին եւ ընկերներուն բան մը չըսելով ճամբանին շարունակեցին. եւ երբ որ կառքին քովը մօտեցան՝ ձի խաղցընելու նման շարժուածներ ընել սկսան: Ոչ մը անցաւ՝ հրացանի քանի մը պայթիւն լսուեցաւ. կոմսը նոր դարձաւ նայեցաւ որ կառքը կայնեցուցեր են. ապաստաւորներուն հետ ձին վազցուց քովերնին գնաց: Ձիաւորներուն երկուքը սաստիկ արագութեամբ փախչիլ սկսան. բայց երրորդը ձեռք անցեր էր. ազատելու միջոց չունէր, կառապանը ամուր ձեռօք զինքը բռնած էր եւ թող տալիք չունէր: Կոմսը եկած պատճառը կառքին դուռը բացին, մէջի խեղճը որ արդէն ձիէն ինկած տեղնէն ցաւ կըկրէր՝ կուլար ու կողբար:

Յիշեալ երեք ձիաւորները եկեր կառքը կայնեցուցեր էին. անոնց շարժմունքէն եւ խօսքերէն կոմսին ապաստաւորը գէշ դիտաւորութիւն ունենալնին կըտահնլով դգուշանալու սկսած էր. եւ երբ տեսաւ որ կրակ պիտի ընեն վրան՝ ինքն անոնց վրայ կրակ բրաւ: Անոնք երեքը մէկէն հրացաններին անոր շիտակեցին. երկուքինը կրակ չառաւ. մէկինը միայն բանեցաւ, եւ ապաստաւորին ուսին գալով այն տեղի ոսկորները կոտրտեց: Կոմսը այս տեսնելով ձիէն վար կինջնայ. զարնուած ապաստաւորին վէրքին արիւնը ցամքեցընելու պարապած տեղը միւս ապաստաւորներուն կպատուիրէ որ բռնուած մարդը չփախցընեն. եւ ամուր մը կա-

պեն կառքին սընտուկին : Ղազակը վըստահ ձայնով մը ըսաւ. պարո՛ն կոմս, Թողութիւն ըրէ. մենք սխալեցանք. ընտրուածնիս դուն էիր. քեզ մեռցընելու եկած էինք: Կանդրեմ որ պիս դատաւորի ձեռք մատնելէդ առաջ առանձին մէկ մը խօսել տուր եւ ըսելիքներս մատիկ ըրէ. կարելի է որ քեզի յայտնելիքնեւրս մեզի օգուտ բաղելու բան մը գտնես : Կոմսը խոստացաւ որ մերձաւոր գիւղաքաղաքը երթանէ հոն ըսելիքները մատիկ կընէ. աւազակը կառքին սընտուկին վրայ կապուած նըստած՝ ճամբանին շարունակեցին :

Երբ գիւղաքաղաքը հասան՝ կոմսին առաջին գործն եղաւ վիրաւոյժ մը գտնել տալ. որ եկաւ վիրաւորելոյն վէրքերը քննեց եւ ըսաւ թէ վտանգաւոր եւ վախցուելու բան մը չըկայ. երկու երեք օրուան դարմանի կարօտ է որ կառաջարկեալ բժշկուի. եւ իր ճանապարհը շարունակէ : Պատաւորը Լօրիդ կըսուէր. աւազակին ըսածները առ պատմեցին. եւ ինքն ըսաւ. ձիէն ինկնալուս բարերաղդ եմ եղեր, որ ծունկս սախտեցաւ եւ կոմսը ըսխիպուեցաւ զիս իր կառքը նստեցընել եւ ինքը ձին հեծնալ. թէ որ ասանկ չըլլար նէ՝ մեր տէրը պիտի կորընցընէինք :

ԳԼՈՒԽ · ԻԶ ·

Գաղտնիք մը կը յայտնուի ։

ՈՍՏՍՐ Լօրինին վիճակին վրայէն վախը վերցընելէն ետքը լրտնուած աւազակը առաջը բերել տուաւ, որ երեսը դիմակ անցուցեր էր ով ըլլալը չճանչցուելու համար։ Դիմակը վար առնել տուաւ կոմսը. եւ մեծապէս զարմացաւ երբ տեսաւ որ տը Լօզան դերասանին կինոջը հաւատարիմ սպասաւորներուն մէկն է, որ զինքը շատ անգամ տեսած էր. ուստի պէտք էր որ ճանչնար։ Նոյնպէս ասիկայ կոմսին գաղտնի բաներ յայտնելու խօսք տուած էր՝ կոմսը սպասաւորները քովէն դուրս ճամբելէն ետքը հրաման ըրաւ որ խօսակիցները պատմէ։ Ասրդը ըսաւ. Հիմայ դիս ճանչցար. եւ ուրիշ կերպարանքով ձեր դէմը ելլելէս՝ եւ ուզածնիս քեզ մեռցընելն ըլլալը քեզի յայտնի զրուցելէս էի աղէկ բան հասկըցած կըլլաս. ուստի ես ալ միայն այսքանովը չհասկըցուելիքները պատմեմ քեզի ։

Ես բնիկ գեղացի մըն եմ. հայրս պարզ եւ անկեղծ, բայց աղքատ մարդ մըն էր. իր աղէկ բնութիւնովը գեղին տիրոջը զինքը սիրցընելով՝ անոր ձեռքովը կարող եղաւ զիս ճեմարան մը դնելու. ուր բաւական բան սովրեցայ.

բայց սովրածներս գէշ բանեցուցի : Ուրիշ պատճառ մը չունէի զինուոր գրուելու, բայց ևթէ իմ գեղխութիւնս եւ անտակութիւնս : Նոյն պատճառով զինուորական վիճակն ալ ինձ ծանրեկաւ. որովհետեւ կարգի կանոնի հնազանդիլ՝ եւ ամէն ուզածը չըկըրնալ ընել կար հոն. փախայ՝ եւ քոյրերուս մէկին տունը ապաւինեցայ՝ որ դերակոմանին կնոջը սեռնեկապան էր. եւ ատոր միջնորդութեամբը փախչելու յանցանքը շնորհուեցաւ ինծի՝ եւ զինուորութենէն ալ ելայ :

Դերակոմանին կնոջը՝ որկէց կըճանչնայի ինծի եղած շնորհը, շնորհակալութեան գացի : Ընիկայ ինծի ալ եւ ալ նիւթոց վրայ տեսակ տեսակ հարցմունքներ ընելով տուաջ պատասխաններէս հասկըցաւ որ ճարպիկ մէկն եմ. ձեռքէս բան կուգայ. ինչ որ ըսէ նէ կըրնամ դլուխ հանել. վիս իրեն սպասաւորներուն կարդըն առաւ. եւ կամաց կամաց հաւատարմութեանս ալ վստահելով աւելի սէր կապեց ինծի : Անակէն դարձած առնդ հրաման ըրաւ ինծի որ քեզ լսռնեմ. ուր երթալդ եւ ինչ ընելդ եւ որի հետ տեսնուիլդ դիտեմ եւ հասկընամ. որ դերակոմանուհին սիրահարական առաջադրութիւնը մերժեցիր նէ՝ ուրիշ տեղ ուրիշ մէկի մը հետ պաղտնի յարաբերութիւն ունիս մի : Ամէն օր տեսածներս եւ լսածներուս հաւատարմութեամբ իրեն կպատմէի. եւ առնցմէ իր կասկածը արդարացընելու քան

ջը չկըրնալով գտնել՝ քանի մի անգամ քնջի առանձին նամակ խրկեց. գաղտնի տեսութիւն ընել ուզեց հետդ. բայց նամակներն անպատասխանի ձեացին: Ինքն անձամբ գովդ եկաւ. անոր ալ երբը ինչ ըլլալը պատմելու կարօտ չէ: Նշաձը իրեն նախատինք սեպելով կրակ կտրեցաւ. մինչեւ այն առենը ամուսնոյն հետ ազէկ չէր, այն ժամանակը հաշտուեցաւ. եւ պէտպէս պատճառաներով անոր քնջի դէմ ունեցած տեսութիւնը փոխուեցաւ:

Երբ այրը իր ուզած աստիճանը հասած գըտաւ՝ օր մը ինծի կանչեց եւ հարցուց թէ յանկարծ կըրնա՞ս մէկուն վրայ յարձակիլ, եւ անոր ժամանակ չտալով որ ինք զինքը պաշտպանէ՝ անիկայ մեռցընել: Ես որ ասանկ բան մը կըրնաս ընել նէ՝ բաղդ իմ ձեռքս է, ինծի վատահ եղիր ըսաւ: Պատասխան տուի. քնջմով վատրկած կեանքս անգամ քնջի համար զոհելէն չեմ վախցիր. վտանգը չկըրնալուելս որ աչքս վախցընէ: Ետոր վրայ բան մը պատմեցի՝ որ ինքը ինծի ապըսպըրած էր, եւ ան իր ուզածէն աւելի ձարպիկութեամբ գըլուխ հանած էի. եւ ըսի: Մտիկ վարքս մաքուր եւ խղճմտանքս փափուկ չէ. բայց ասոնց պահասը լեցընելու չափ անբիծութիւն՝ եւ պէտք եղած տեղը յանդգնութիւն ունիմ:

Ուրախանալով գիս առաւ գնրակոմսին քովը տարաւ եւ ըսաւ. ահա ըընտրուածնիս գըտայ: Հիմայ մինակ ան կըմնայ՝ որ իրմէն ու-

զած ծառայութիւննիս իրեն իմացընեմք։ Դատակոմը ըսաւ. գործը կարեւոր է. պետութիւնն ու մեզ մեր ամենամեծ մէկ թշնամիէն ազատելու ես, որ իմ եղբօրս ալ արիւնը մըտած է։ Այս ընելով՝ չէ՛ թէ միայն մեզի եւ մեր ընտանեացը՝ այլ եւ տէրութեանն ալ մեծ աղէկութիւն մը ըրած կըլլաս։ Ծատգաւորը հիմայ անոր ինչ մարդ ըլլալը չգիտեր, բայց ետքը կիմանայ. եւ ես քեզի վստահայընեմ որ բաղդ ապահովցած է. քեզի մեծութեան դըռները կըբացուի՝ որ քու աստիճանիդ մարդոց մէկին ալ այդպէս բաղդ մը պատահած չէ։ Վալմանի կոմսը կըճանչնաս ըսաւ. անոր բըռնած խարդախ ճամբաները եւ առաջադրութիւնները որ դերակոմսուհին պատմեց ինձի, չեն ներեր որ ասկէց ետքը անոր խնայենք. վրէժխնդրութիւնը ասկէ անդին նետել չըլլար։

Ուրիշ քու անուղղ տուաւ՝ պարոն կոմս, սասանած եւ ապշած ձեացի. բայց շուտով խելքըս գլուխս եկաւ. խոստումըս բացարձակ էր. խօսքսետառնելու պատճառանք մը չէի կըրնար գտնել։ Միայն սա հարցուցի որ՝ ինչ որ պատահի նէ՝ ինձի պաշտպանութիւն ընելու խօսք կուտա՞ն։ Ան ըսին. եւ իմ ընելիքս հարցուցին։ Առաջին անգամին դերակոմսուհւոյն ինձի ապըսպըրած գործը կատարելու համար հետս առած մարդիկս դարձեալ հետս պիտի առնէի առանց անոնց իմացընելու թէ որի հըրամանաւ պիտի գործեմք. առձեռն քանի մը ոս-

կի տալով անոր փայլուն ութիւնովը եւ գործը լըմընալէն ետքը աւելի առատ վարձք խոստանալով աչքերնին պիտի խաբէի . եւ ձեր անցնելու ճամբուն վրայ սպասելով կառքերնուդ քովէն սպասաւորներնիդ հեռացած առենը յաջող առիթ սեպելով կառքը պիտի կայնեցընէինք : Հարկէ ո՞վ է ան , ի՞նչ կայ ըսելով մէկ մը գլուխդ դուրս կըհանէիր կընայէիր , հըրացան մը պատրաստուած պիտի ըլլար , որ հարկաւ քեզ կը մեռցընէր : Իմայ հասկըցար պատճառն կոմս՝ թէ այս բաներս լուն ընողը ո՞վ է. եւ ինչպէս սխալում մը կրնանքդ ազատեցար . ապաթէ ո՛չ՝ մեր խորհած կերպը չէր կըրնար սխալիլ . թէ որ դուն այն առենը կառէդն էջ պտնուէիր : Իմայ իմ անձս եւս վիճակս ձեռքդ է . միայն թէ՝ ընելիքիդ հետեւութիւնը աչքէդ մտածէ . եւ ինչ որ քեզի յարմար կերեւի նէ այն ըրէ :

Կոմսը ատոր վերջին խօսքերը լսելով սիրտը շարժեցաւ . խղճաց որ անանկ արիասիրտ կտրիճ մը աւելի ազէկ գործի մը չէ գործածուեր : Վախ մը մտածեց : Ինքն իրեն կըսէր . արդեօք այս պարագային մէջ հայրս գոնուէր նէ ինչ կընէր . արդեօք դաժտխարակ բայց գըտնուէր՝ եւ անոր հարցընէին նէ ինչ խրատ կուտար : Թէ որ ատոնք այսպէս ամօթալի գաւառանութիւնով մը իրենց կեանքը անանկ մարդոց ձեռքով վտանգի մէջ ինկած տեսանէին՝ որոց ազնուութենէն գոհ լսեր էր նուն ,

ի՞նչ կընէին։ երկուքին ալ սիրտը շատ ապէկ գիտեմ. լոկ ներելը հերիք չէին սեպեր. գէշ վարքերնին ապէկի դարձընելու ալ ձեռքերնուն եկածին չափ կաշխատէին՝ որ այն հնարագիտ քաջասրտութիւնը հայրենեաց օգտին յանձնելնին. եւ անոր այն գէշութիւնը ընել թելադրողին՝ առաքինութիւնը յարգել սովրեցընէ։

Այս խորհրդածութիւններով ընկերքը դարձաւ. կարեկցութեան աչքով մէկ մը այն մարդուն վրայ նայեցաւ, որ գիտես թէ կոմսին բարի սրտին քաջածանօթ ըլլալով՝ անոր երեսէն իրեն վնաս գալէն առաջուին կասկած մը չունենալով ապահով հանդարտութեամբ կեցած էր. եւ ըսաւ անոր. կըրնամ արդեօք յուսալ որ մոլութեան եւ մոլորութեան անդունդը թաղըլտըկող մարդու մը ձեռքէն ըրունելու եւ անկէց դուրս հանելու՝ եւ ընկերութեան օգտակար մարդ մըն ալ աւելցընելու պիտի յաջողիմ։ Հիմայ ապէկ մըտիկ ըրէ. ի՞նչ կըսեմ քեզի։ Կեանքդ քեզի կըշնորհեմ, եւ քեզ ազատ կըթողում. երանի՛ թէ ասկէց ետքը կեանքդ եւ ազատութիւնդ ապէկի գործածես։ Քու տիրոջդ եւ տիրուհւոյդ խոստացածին մէկ մասն ալ ես կուտամ քեզի. այս ստակը որ աւ այժմ ինձմէ քեզի յարմար գործ մը գտնես նէ կըրնայ բաւական ըլլալ. ետքը քու վարմունքիդ նայելով քեզի նոր նպաստ աւելի կըլլայ։

Հիմայ քեզ խրկողներուն գնա եւ ըսէ. ձեզի նոսք տուածս լըմնան՝ ի գործ դրի. բայց Ա-

տուծոյ պահպանածին բան չկըրնար ընել մարդ։ Նշաձին պէս պատմէ. եւ քու պատմելիքներդ՝ իմ առ տըլայդ դերակոմսը գրելիք նամակիս հաստատութիւն ըլլան։ Ես անոր եւ կնոջը պիտի գրեմ. որ՝ յանցաւորին ներել սովրեցընող դպրոցի մը մէջ վարժուած ըլլալուս համար կըներեմ անոնց. մեզ ատողները եւ հալածողները սիրելը կըրօնքս սովրեցուց ինծի. ըրած չար գործքերնուն չեմ հաւնիր յիրաւի, բայց զիրենք կըսիրեմ. եւ այս դժնդակ խորամանկութեան գաղտնիքը սրտիս մէջ թաղուած կըմնայ յաւիտեան. անոնց մէնաս մը չհասցընելէս զատ կփափաքիմ դարձեալ ձեռքէս եկած աղէկութիւնը ընել, երբ որ առիթ մը ձեռք ձգեմ։

Ջարագործին սիրտը՝ որ այն ազնիւ կոմսը սպաննելը աւելնալին բանի տեղ չէր դներ, այս խօսքերէս շարժեցաւ. ինք զինքը չկըրնալով բըռնել՝ լալով ըսաւ. քեզնէ ըստակ կամ շնորհ ընդունելու արժանի չեմ. այդ դրամը քովդ թող մնայ. դերակոմսին եւ անոր կնոջը տալու պարգեւնին ալ իրենց ըլլայ. առկէց ետքը ձեռքիս աշխատութիւնովը ինչ որ վաստըկիմ նէ՝ ինծի այն հերիք է։ Իմայ անոնց քովը կերթամ. եւ ասկից՝ զիս տեսնելնուն վերջին անգամը կըլլայ. բաժնուիդ կըպատմեմ անոնց. Թող առաքինութեան գօրութիւնը հասկընան. եւ ըրածնուն վրայ զղջան՝ ինչպէս ես կըզղջամ։ Նրանի՛ անոնց որ քեզի կը ծառայեն։ Լաւ որ վարքս վոխեմ նէ՝ Աստուծմէ վրայն այն կը-

խընդրեմ որ անոնց երջանկութեանը ես ալ մասնակից ըլլամ :

Կոմսին սպասաւորները որքան որ դուրս ճամբուեցան նէ՝ այնպէս աւազակի մը հետ իրենց սիրելի տէրը մինակ թող տալը կասկածելի բան մը գալով իրենց՝ սենեակէն շատ չհեռացան . դրանը մօտերը դեզերելով ներսը եղածներուն մտադիր կըլլային . եւ երբ լալու եւ հեկեկալու ձայն լսեցին՝ ներս թափեցան . աւազակին լալը տեսնելով սրտերնին շարժեցաւ . բանին տեղեկանալով իրենց ալ աչքէն արտասուք ըղխել սկսաւ : Կոմսը կըստիպէր մարդուն որ տուած ստակը առնէ . մարդը կըսէր . տէ՛ր իմ . ինչ վեհանձնական եւ արդար գործ մը կըխորհիս նէ՝ հրամայէ եւ ընեմ . քու օրինակդ ինծ կըքաջալերէ , եւ խելքս կըկտրէ որ այդպիսի գործեր պիտի կարենամ ընել : Բայց այս անգամ այս հրամանիդ չհնազանդելուս ներ՛ : Կոմսը ատոր խօսք կըրնալ հասկըցընելէն յոյսը կտրելով սպասաւորներուն պատուիրեց որ վաղն առտուան համար ձի պատրաստեն ա-
նոր , եւ ճամբու ամէն պէտքերը հոգալով ժամ մը առաջ ճամբու դնեն . եւ այս պատրուակովն անոր մախաղին եւ կերակուրի սակառին մէջ տեղաւորել տուաւ անոր տալու որոշած ստակը . եւ նամակ մը գրեց գերակոմանին ու գերակոմուհիին , եւ անոր ներկայութեանը կարդաց , կնքեց եւ անոր յանձնեց . եւ ճամբայ ելլելու առեն իր բոլոր սպասաւորները քովը կանչեց

եւ սաստիկ պատուէր տուաւ որ չըլլայ որ այս
դէպքը ո՛եւ իցէ մարդու պատմէն : Ինքը կամ
ըլ՝ իր սպասաւորներուն հնազանդութեանը վը-
րայ կատարեալ վստահութիւն ունէր : Սպասա-
ւորն ալ միայն աղէկ տէրմը կըրնայ կատար-
եալ վստահ ըլլալ : Ա արդը անդաւ շնորհա-
կալութիւն մատուցանելով՝ ճամբայ ելաւ Փա-
րիզ դառնալու : Երթալ ալ իր առաջութիւնը
էր, երբ հօրմէն նամակ առաւ . որ Եմիլիային
փարիզ երթալու համար ճամբայ ելլելը կիմա-
յըներ : Նոյն օրը դիր մըներ որ Լօզան դե-
րակոմին սպասաւորէն առաւ, որ էր այս :

« Տէր իմ : Ողածին հաւատարիմ պատմու-
թիւնը լրի դերակոմին եւ անոր ամուսնոյն :
Ընկերներուս եւ իմ սեռակից անոնց յայտնե-
ցի . եւ ինչ դիւրութեամբ լռնուելս եւ երե-
սիս դիմակը վերցուելով ճանչցուելս պատմեցի :
Դէմքերնուն վրայ շփոթութիւն եւ վախ եւ
տխրութիւն նըկատուած տեսայ . բայց խղճի կոծ-
մանէ անհանգստութեան նշան մը չկրցայ նըշ-
մարել : Ձեր վարմունքն ու խօսքերը կենդանի
խօսքերով անոնց նկարագրեցի . տեսայ որ քիչ
քիչ վստահութիւն կուգար վրանին . մեղք՝ որ
ողբ եւ վեղջ չկրցայ տեսնել : Վերարկուիս մէջ
դընել տուած ոսկւոյ քսակը առաջնին պարգե-
ցի, եւ առնել չուզեցի . առատաձեռնութեանդ
վրայ զարմացան . բայց անունը հպարտութիւն
եւ յանձնապաստանութիւն դրին . իմ անիկայ

առնել չուզելուս ալ անուն դուն. անմտութիւն
եւ յիմարութիւն անուանեցին։ Ես հօրս քով
պէտք երթայի անկէց յիմիկայ վախճարելու, եւ ծերու-
թեան հասակին կարօտ եղած օգնութիւնը ձեռ-
քէս եկածին չափ մատակարարելու համար. սաոնք
ինծի տուած սակը որ անոնց ձըգել կուզէի
հօրս խրկեցին։ Նուն ներքինը նայելով ինծի ա-
նանկ եկաւ՝ որ հօրս քով երթալ ուզելուս զո-
հէին. վրաներնուն բնաւ մը նեղած պէտք ըլլային
ինծի իրենցմէ մնկնելու հրամանը տալէն ա-
ռաջ տըխ օգան դերակոմաուհին առանձին հետս
խօսիլ ուզեց. զիս համձեցընել կուզէր որ նորէն
ձեր քովը դառնամ եւ իրեն համար թոզութիւն
խնդրեմ. որպէս թէ սիրոյ կերբին բռնութիւնը՝
որ ժամանակէ մը ի վեր վրան տիրած է, այդ
բաներն ընել կուտայ։ Ես ըսի որ այդպէս պատ-
դամաւորութիւն մը ես չեմ կրնար ընել՝ եւ
կոմսէն պատճ թոզութեան անարժան երեւիլ։

"Ո՜հ տէ՛րիմ. այնքան ժամանակ իմ բարի
հօրս տուած խրատները ջուրի ձայնի պէս կու-
գային ինծի. հիմայ երբ իմ գործքերուս հասկ-
ցայ որ դուն զիս բարի մարդ մը կըլլր, ո՞րքան
գոհ պիտի ըլլայ. եւթէ որ իր աղքատիկ բըռնա-
կութիւնը ձգելու հաճի նէ՝ կըրնամ արդեօք
յուսալ որ հայր ու տղայ քու հովանաւորու-
թեանդ տակը պատսպարուելու տեղի կունե-
նամ։ Անգի յանձնած ծառայութիւնէդ կա-
տարեալապէս գոհ պիտի ըլլաս. եւ նոյն ծառա-
յութիւնը մեզ երջանիկ պիտի ընէ։

ԳԼՈՒԽ ԻԷ.

Կոմսին գեսպանութիւնը.

ԵԼԱ Ո՛ՆՈՒ կոմսը ճանապարհի դէպ-
քէն եռքը ուրիշ բանի մը չպատահելով՝ անփոյթ եւ անվրտանգ ճամբան շարունակեց եւ պաշտօնին տեղը հասաւ։ Ռուսիայի թագաւորը ասոր գալուն լուրն առնելով շատ ազէկ եւ փառաւոր ընդունելութիւն ըրաւ. մանաւոր կերպով կը յարգէր ասիկայ, եւ հետը մեծ մտերմութեամբ կը վարուէր, որպէսզի իր թագաւորութեանը շահուն եւ պայծառութեանը աշխատող անձ մը ըլլար. եւ յիրաւի անանկ ալ էր կոմսը. իր ազգին թագաւորութեան պայծառութիւնը կը ներդրէր, այլ ուրիշներուն նուաստանալը եւ տկարանալն ալ չէր ուզեր. իր տէրութեանը ինչպէս հաւատարիմ էր նէ՝ ուրիշ տէրութիւններուն ալ այնպէս էր։ Թագաւորը ասոր հօրը ալմանի մարքիզին բարքն ու վարքը լսելով կիտէր. եւ քաջայոյս էր որ՝ անոր պէս մարդու մը ձեռքին տակը կրթուած պզնուական մը չկրնար այն նենգ ու խարդախ ճամբաները բռնել, որոց աշխարհավարակաև հանճար կըսեն, եւ գովելի բան մը կըկարծուի։ Թագաւորը իրեն դեսպան խրկուած կոմ-

սին վրայ այդպէս վստահ ըլլալուն չխաբուեցաւ. մանաւանդ թէ իր յուսացածէն աւելի ալ շատ տեսաւ։

Կոմսին պաշտօնը ծանր էր։ Յիրաւի արքունեաց մէջ յարգութիւն կը տեսանէր. վասն զի արքունեաց մարդիկ թագաւորին ճիշդ նմանողներըն են. անոր յարգած մարդիկը իրենք ալ կը յարգեն. բայց թէ որ չսիրածնին ըլլայ նէ՝ մէկ ուրիշ գործերնին ալ կըլլայ անոր որոգայթ լարելը։ Կոմսըիր սուր դիտողութեամբը կըձըկատէր որ գործը յաջողելը էն աղէկ դըժուարութիւններ ունի. արքունեաց՝ եւ պետութեան նախարարներուն մէջ տարաձայնութիւն կայ. եւ թագաւորին բնաւորութիւնն ալ այնպէս չէր տեսներ՝ որուն վստահելու իրաւունք ունենայ։ Տասն տարի մը կար որ այս թագաւորը իր հօրը աթոռը ժառանգած էր. բայց տակաւին հաստատուն սկըզբունքի մը տէր եղած չէր. իր պետութիւնը ինքիր գլխուն կառավարելու կարողութիւն չէր երեւեր վրան։

Այս կողմէն ըլլալիք պակասութիւնը կըրնայինչ լեցընել նախարարները, որ ամէնն ալ պետութեան գործերուն մէջ եւիաճ իմաստուն եւ խելացի մարդիկ էին. բայց ատեն ատեն թագաւորը կը մտիշէր որ ինքը բացարձակ իշխանութեան տէր է. եւ անոնց ըսածը մտիկ չէր ըներ։ Պալատականներուն մէջ իրեն քանի մի սիրելիներ ունեցած էր. երիտասարդ եւ անփորձ մարդիկ. եւ բացարձակ իշխանութիւն

կը վարեմ կարծած ծառանակը անոնց ըսելքովը
էր որ կը վարուէր. որ յաճախ միտքը կը պա-
շարէին. եւ ապագայն նկատելու սրատեսու-
թիւն չունենալով՝ որ պետութիւն մը կառա-
վարելու համար ամենահարկաւոր բանն մըն է, ա-
նանկ հրամաններ կամ տնօրէնութիւններ ընել
կը թելադրէին, որոց տակէն գէշութիւն կել-
լէր. եւ հասարակութեան մէջ տրտունջ կը ծա-
գէր: Թագաւորը երկու կողմէն նրարու հակա-
ռակ թելադրութիւններուն ազդէն ու գէշը ի-
րարմէ չէր կրնար որոշել. ուստի շատ անգամ
կը տարակուսէր կրմնար. առաջարկութիւննե-
րուն մէկը կընդգէր միւսին ձեռք կը զարնէր.
եւ շատ անգամ վերջին որոշումը գէշ կողմը
կըլլար, որ այսպէս տարտամներուն շատ կըպա-
տահի:

Երանէ խելացի եւ խոհական պաշտօնեայ-
ներուն խօսքը մեկ ընելով՝ Աղամանի կոմսը
էրեն դեսպան ղրկող Թագաւորին հետ հաշտու-
թիւն եւ դաշինք դնելու կը հաճէր. երանէ
պալատականներուն շահատէր խորհուրդը կըզօ-
րանար. Թագաւորը անոնց ըսածին կը հաւա-
նէր եւ պատերազմ բանալու կամք կը ցուցը-
նէր. Վաղհայի Թագաւորին հետ միայն այն
մտօք դաշնակցութիւն ընել կուզէր՝ որ անոր
օգնութեամբը ուրիշ դրացիներուն վրայ զօ-
րանայ. անոնց հետ ունեցած պատերազմը յա-
ջողութեամբ առաջ տանի. եւ որերնին ինչ կո-
ղոպուտ առնէ նէ՝ մէջերնին բաժնեն: Տարօր

երիտասարդ էր, փափկութեանց մէջ մեծցած էր. իր հոգւոյն վրայ տիրել կուզէին. աշխատասկաց կիրքը. պատերազմի մէջ քաջութեան համբաւ ստանալու փափաքը. եւ մեծ ուրախութիւն ունէր աղէկ օրէնքներ դնելով իր ժողովուրդը երջանկացընելու, իր թագաւորութիւնը ապահով ընելու եւ օտար տէրութեանց ընտանեկան պղտցութիւններէն ազատելու. բոլոր Եւրոպա խաղաղ ընելու եւ բոլոր աշխարհը երջանիկ ընելու համար իր ազդեցութիւնը ընդարձակելու: Ինչպէս որ կըտեսնուի՝ այս բարձրանքներուս մէջ խառն են աղէկն ու գէշը, հնարաւորն ու անգործադրելին. բայց ամէնը մէկ տեղ սրտին մէջ կեւար. անհնարութիւնները չէր տեսներ. ինչպէս որ անփորձ երիտասարդներուն սովորութիւն է. մանաւանդ երբ որ ձեռքերնին քիչ մը ուժ ունին՝ եւ բարձրանքներնուն մէկ քանին կատարելու յաջողին, կըկարծեն որ ամէն ուզածնին կրնան ընել, եւ իրենց համար անհնար բան չկայ. չեն տեսներ որ մէկ ըրածովնին մէկալը կաւրեն, եւ հըներաւոր եղած բանն անպատ իրենց անխոհեմ վարմունքովը անհնար կընեն: Ընտանեկի համար. պատերազմի մէջ համբաւ ստանալու եւ երկիրներ առնելով իր տէրութեան սահմանը ընդարձակելու փափաքը միւս բարձրանքներուն հետ չէր մտածեր. դրացիները իրեն թշնամի յայտնելով միանգամայն պատերազմի մէջ գըտնուիլն ու բոլոր աշխարհը խաղաղցընելը եւ

երջանկացընելը մեկ տեղ չեն կըրնար ըլլալ :

Կրօնքի վրայ այս թագաւորը հաստատուն գաղափար մը չունէր : Իրեն սահմանակից տէրութիւնները կրօնքով իրարմէ տարբեր էին . երկար վէճերէ ետեւ կրօնից ազատութիւնը ընդունած՝ եւ անոր տուրացած էին . որ ինքնաստակար ազատութիւն մըն էր : Մէ որ ամէն մարդ հանդարտութեամբ իր կրօնքը պաշտելու վրայ կայանար նէ այս ազատութիւնը՝ այնքան ինքնաստակար չէր . կըմնար այն ժամանակը դիտել թէ ընկերական կարգերն եղծող կրօնքը ինչ զօրութիւն եւ ազդեցութիւն ունեցած է հըպատակաց մէջ , եւ այնպէս այս ազատութեան սանձ մը դնել . վասն զի տեսնուած է որ շատ մոլար կրօնքներ ընկերութիւնը կըխանգարեն բարոյականի սկզբունքը խանգարելով . զոր օրինակ, այն կրօնքը որ կը տուվրեցընէ թէ մարդս միայն հաւատքով կըրնայ արդարանալ , եւ քրիստոնեայ մը գրքան չարագործ ըլլայ նէ՝ միայն հաւատքով կըրնայ փրկութեան հասնիլ , կըրնայ ամէն ձեծամեծ եղեռնագործութիւնները անխիղճ գործելու դուռ բանալ : Նմանապէս այն կրօնքը որ կը տուվրեցընէ թէ աստուածային նախասահմանութիւնը ըստ ամենայնի անփոփոխելի է . բոլոր պայման չվերցըներ . եւ մէկը որ յաւիտենական փառաց սահմանեալ է նէ՝ ինչ դէպքութիւն որ ընէ՝ վերջապէս այն փառքին կը հասնի , եւ մէկը յաւիտենական դատապարտութեան սահմանուած է նէ՝ ազէկ ըլլալու եւ արդայու-

թեան ժառանգ գտնուելու համար երած լսելը
ջանքը անօգուտ է, այս ալ մարդոյս սանձը վեր-
ցընող եւ իր կրնցը յարձակմանը մատնող կե-
րոնք մըն է։ Ասոնք անզգուշաբար ազատ ձը-
գելը միտակար ըլլալուն փորձերը տեսնուած
են։ Այլ այս թագաւորը անխորհրդաբար այս
ազատութեան սկզբունքով ընդուներ էր. եր-
բոնի ամէն կրօնք ընդունելու վինքն անկարող
կըցուցընէր. երբեմն ամէնը մէկէն արհամար-
հանօք կը մերժէր, հաւատքը ռամիկներուն պէտք
է կըսէր. եւ ատանկ սկսելուն անունը խորհելագէ-
տութիւն ըլլալը սովրեր էր. բայց կարեւորեան մը
կար՝ որ ինքն չէր սովրած. պէտք էր որ թէ ըն-
դունելը թէ մերժելը խելքի համեմատ ըլլա-
լու համար ընդունածին կամ մերժածին վրայ
առաջուց գաղէկ տեղեկութիւն ունենալու էր.
չէնէ տակէն թեթեւ ամտութիւն կրնէր։ Ա-
հաւքը առանց քննելու մերժելը վախէ մը ա-
ռաջ կուդայ. չըլլայ որ քննութեամբ ատոյգ ըլ-
լալուն համոզուի եւ անոր սկըզբանցը հետե-
ւելու ի նզձէ պարտաւորի. որով իր կիրքերուն
սանձ մը կրած կըլլայ. Հաւատքն բարոյականին
գէմ բան մը երած սեռնը խիղճը իրեն անո-
ղոքելի գատաւոր եւ դահիճ կըլլայ։

Ա՛ւկ երկրի մը կամ ընկերութեան մը
սեռը ինչ բնաւորութիւն ունենայ նէ անըզ-
գալի կերպով նոյնը այն երկրին ուրիշ բնա-
կիչներուն մէջ ալ կը տարածի։ Ա՛ւագաւորը

հաւատալեաց վրայ տարակուսելու եւ երկբայելու ոգի մը տիրած էր. եւ Թագաւորն ալ մոլորեցընողները այնպէս մարդիկ էին՝ որ հաւատքը եւ խիղճը եւ լարոյական մաքուր սկըզբունքը իրենց շահուն դէմ ըլլալը կը ճանչնային. ուստի Թագաւորին միտքն ալ խանգարած էին. որպէս զի իրենց ուզածը ընելու արգելք մը չգիտնայ։

ԳԼՈՒԽ. ԻԸ.

Դատապարտութիւնները. Դիւցազնութեան վրայ։

ՈՒՐՈՒ ամէն մարդ կուզէ որ կարծեացը վերայ մինակ չպտնուի, իրեն համախոհներ կըընտրէ. եւ չկըրնայ գտնել նէ՝ վատըկելու կաշխատի համոզելով, եւ ասիկայ գէշ բան չէ. կըլլայ երբեմն՝ որ հաստատուն սկըզբունքի տէր խելացի մարդու մը կը պատահի, եւ ասիկայ առիթ մը կըլլայ իր կարծիքը բըժըշկուելուն։

Թագաւորը՝ որ Սալմոնի կոմսին իրենչպէս մարդ ըլլալը աղէկ մը չճանչցած՝ միայն հօրը բարի մարդ ըլլալուն համբաւովը՝ այս ալ ատոր տղան է ըսելով իրեն հաւատարիմ մէկը սեպելու սկսաւ էր, օր մը ատոր կըսէ. ես

իմ տարտամութեանս վրայ կամըչնամ . գիտեմ
որ անգոսնելի տկարութիւն մըն է ասիկայ .
շատ մեծամեծ բաներ միտքս դրած եմ . բայց
ամէն ալ չեմ կըրցած գլուխ հանել , ամէնն
ալ կ'ուզըչանան . Երբեմն ժամանակ էր որ թա-
գաւոր եմ , բայց իմ անձիս կամ ազգիս փառա-
ցը համար բան մը ըրած չեմ , Ա՛ւծն Ն.ղէք-
սանդր , եւ կարծուս երկոտասաներորդ՝ Հ.ուէ-
տի թագաւորը իմ տարիքս չհասած՝ մեծամեծ
բաներ ըրած էին . բարի համբաւնին բոլոր աշ-
խարհի մէջ լըսուած էր : Այս թէպէտ ամէն ա-
տեն անոնց հետեւող ըլլալու բաղձանքը ու-
նիմ սըրտիս մէջ , բայց մինչեւ հիմայ հասարակ
մարդոց կարգէն ելլելու արժանի բան մը ըրած
չեմ .

Կոմսը պատասխանեց . տէր արքայ . թէ որ
ես՝ թագաւոր ըլլալու սահմանուած վիճակի
մէջ ծնած ըլլայի՝ ինծի նմանութեան օրինակ
այդ մարդիկը չէի բըներ : Երբոր իրենց վը-
րայ խօսել տուին . ըրած գործքերնուն համբա-
ւը բոլոր աշխարհ լեցուց , ամէն մարդ՝ զիրենք
ծառայութեան տակ ձգող մարդուն պերճու-
թեանը եւ աչք գոշտող փառաւորութեան նա-
յելով կըխաբուին եւ կըգովեն . բայց այս ա-
նանկ բան մըն է՝ որ իրենց թշուառութիւն ալ
կը պատճառէ . եւ իրենք առիկայ չեն կըրնար
տեսնել . Յիշեալ թագաւորներուն քաջ եւ հըս-
կայ եւ դիւցազն անուն վաստըկիլը ասով ե-
ղած է : Բայց մարդկային ազգին առաւել ու-

աւուրեաւ մասը՝ որոց միայն կը վայել ճըշմա-
րիտ պատիւը, եւ մենք ալ միայն անոնց հա-
ճոյ ըլլալու վարուքերնուս համը, որով հետեւ խել-
քի հետեւելով այն պատուոյն արժանացած են,
եւ մարդ չկայ որ անոնք անպատիւ կամ պատ-
ուոյ անարժան սեպէ, ասոնք քու յիշած մար-
դոցդ շրջապատել բաւէն պատ պատուոյ անուն մը
չեն տար, իսկ գաղերու գայ նէ՝ ըրած գէշու-
թիւնին աւելի շատ կըզտնեն՝ քան թէ ազե-
կութիւնին. փառասիրութիւնին զօրութիւն-
ներնուն հետ կը համեմատեն. կընայինք թէ ան-
քաւ արիւն թաւիլով ըրած աշխարհակալու-
թիւններնէն ի՞նչ մնաց ձեռքերնին. եւ այն-
քանին ալ տէր ըլլալը սրբան սուղի նստաւ ի-
րենց: Ասոնց վերջին վճիռը տալով՝ աշխարհա-
կալ բառը քաղաքակրթութեան հետ կընոյնացը-
նեն. եւ այսպիսիները մեծ մարդ անուանելու
արժան չեն սեսներ:

Սոկրատես ըսաւ. Հապա գուն ինչ կը դիտ-
ցուիր բառերը ինչպէս մարդոց կը վայլեցընես:
Կոմոք պատասխանեց. այս անուանս արժանա-
նալուն համար աշխարհի պատուհասը կըլլան, ու-

ժերնին եւ կտրիճութիւննին չէ՛ թէ միայն լռնց բռնն կլուքը պահլու եւ չար յօժարութիւնին յաղթելու, այլ իրենց նման մարդոց լաղմութիւն մը իրենց հաճոյքը ծառայեցընելու պարծ կածեն. եւ աւել կըցուցընեն որ՝ պեղնցիկ յաղթութիւնը՝ մարդուն իր կրնցը յաղթելն ըլլալը չեն գիտեր։ Ամէն կարգի մարդոց մէջ ճշմարտապէս գիւցազն կըպտնուի. եւ այն է՝ որ մարքին մէջ մեծամեծ եւ օգտակար բաներ կըդնէ. իր ամէն առաջադրութիւններուն եւ լաջճանացը դրլուխ՝ մարդկային ազգին բարի կամեցողը կըտեսնէ. զինքը լոյսովին մարդոց երջանկութեանը կը նուիրէ. մանաւանդ կարծելի հետեւելով բան չըներ. ճշմարտութեան եւ արդարութեան համար ամէն բան կըդոհէ։ Ամէնէն մեծ կըհամարի այն թագաւորը՝ որ իր բոլոր մտածութիւնը եւ ջանքը իր հպատակներն երջանկացընելու դրած է. եւ ամէն ատեն զինքը պատրաստ կըտեսնէ նէ՝ անիրաւ յարձակմանցներէ անոնք պաշտպանելու համար է. պատերազմը յաջողութեամբ գլուխ հանելու համար խոհեմութեան թելադրած ամէն միջոցները ի գործ կըդնէ. իրեն նպատակ կըբռնէ պատերազմի մէջ՝ խաղաղութիւնը շուտով ձեռք բերելը. որպէս զի հանդարտ կեանց քաղցր համը ամէնուն առնել տայ շուտով որքան որ հնարէ։ Ու խելացի տնտեսութիւնով եւ լուսամիտ մատակարարութիւնով եւ միշտ արթուն կենալով կը-

Հոգայ որ խաղաղութեան մէջ առաքինութեան եւ ապահովութեան արդիւնքը քաղին. անոնց օգտակար դրացի ազգերուն օգտին հետ միաբանելու կերպը կը գտնէ. ինչ որ իր ազգին համար ընելու գինքը պարտաւոր կը ճանչնայ՝ նոյնը ընել կուզէ բոլոր մարդկային ազգին համար ալ. իրեն անիծ մէկ փառք մը կը սեպէ իր անձը մոռնալը. իրեն քաղցր հաճոյք՝ աւէնուն սիրելի ըլլալը. աւէն մեծ բան՝ արդարութեան հաստատելը. աւէնէն օգտակար՝ աւէնուն մէկէն օգուտ ընդոլը. եւ ինքն մեծանձն եւ բարեսիրտ ըլլալով՝ հասարակաց համար ըրած բոլոր բաները աչքին չեն երեւիր։ Վհա՛ տէր արքայ. ես փո՞ղ ըսած ըլլալ աստանկներուն կը վայլեցընեմ։ Իրաւ սուտ փառքի եւ սուտ մեծութեան նախատաշարմունքը այս բանիս հատակ կ'երեւի, բայց իմ ըսածիս նման մարդիկ աւէն տեղ եւ աւէն տեղ եւ աւէն ազգաց մէջ մեծ եւ գովելի սեպուած են, եւ աստանք գիտցող մէկը յանձնառու չըլլար փո՞ղ ըսած ծուռ հասկըցուած գաղափարին համար այս ճշմարիտ ազնուութիւնները ետ ձգելու։

ԳԼՈՒԽ ԻԹ.

Դեսպանին եւ Թագաւորին խօսակցութիւնը փիլիսոփայութեան վրայ.

ՑԱՌԻՈՒՍ, լսածներուն վրայ քիչ մը մտածելէն ետքը ըսաւ. սուտանուն դիւցազնութեան վրայ միտքս բանալուվը Թագաւորի մը ճշմարիտ մեծութեան վրայօք առաջուց ունեցած գաղափարներուս դարձուցիր զիս. Ա՛ն ծ ըլլալու Համար ժիրաւէ պէտք է խելքով կառավարել, եւ իր ժողովուրդին հայր՝ եւ ամէն մարդոց բարեկամ ըլլալ. ուստի կըսեմ որ՝ մեծ Թագաւոր մը հասցընելը փիլիսոփայութեան գործն է.

Կոմսը պատասխան տուաւ. այդպէս ազնիւ գործ մը՝ քրիստոնէական կրօնքին աւելի յատուկ է՝ քան Թէ փիլիսոփայութեան. եւ լոկ փիլիսոփայ Թագաւոր մը ինծի աւելի կասկածելի է՝ քան պարզապէս քրիստոնեայ Թագաւոր մը. փիլիսոփայութեան մէջ անանկ բաներ կան՝ որ՝ արքայ, որ անտեղեակ են. անանկներ ալ կան՝ որոց սկզբունքն ու հետեւութիւնները իրարու հետ կապ չունին, փիլիսոփայական դրութիւններուն հիմը անհաստատ է եւ չկրնար դիմանալ. եւ իր անհիմն ըլլալը ինքն է որ մեզի

կը սովրեցընէ ամէն առանն փոխոխութիւնը, եւ մէջը դարմանալի հակասութիւններ պարունակելովը։

Առանաւանդ մեր ժամանակի վիլիսոփայութիւնը ինչ կըրնայ տալ մեզի, որ մեզ կրթելու եւ առաջնորդելու բաւական ըլլայ*։ Հանդուգն է եւ ձեռներէց. ամէն լուծ վրայէն կը նետէ. ամէն պաշտօնի եւ ամէն մեծութեան հակառակ է. աստուածութեան անգամ թշնամի է. կրօնքի եւ բարոյականի սրբազան կապերը կը կտրէ ըսելով՝ թէ աւելորդապաշտութիւնը եւ կրօնամոլութիւնը վերցընելու հաշխատիմ։ Առաքինութիւն շահուն վրայ հաստատելը պատճառ կընայ ըլլալ ժողովուրդը իրենց մեծէն եւ իշխանէն կըզատէ. ու իշխանին պատճառ կրնայ ըլլալ հպատակ ժողովուրդին հաւատարմութեանը վրայ կասկածելու**. փոխանակ իր վատահութեան եւ սիրոյ կապով իրենց հետ միանալու էին, մէկ տեղ որ պետ ու իշխան ու մեծ տեսնէ՝ կը պօռայ թէ բռնաւոր

* Յայտնի է որ այս տեղ բսածներըը ճշմարիտ փիլիսոփայութեան համար չեն։ ճշմարիտ փիլիսոփայութիւնը իրին առաջնորդ ուղիղ կրօնքը. անկէց զատուողը փիլիսոփայութեան լոկ անունն ունի։

** Հինգնակին բսած փիլիսոփայներուն գրքերը կարդացող անփորձ երեւտասարդներ կըըցան դըժբաղդաբար՝ հոս գրուած ամէն բաներուն օրինակը իրենց գործերնուն մէջ ցուցընելու։

թուլթիւն է. կուզէ որ օրինաւոր հեղինակութիւնն ու բռնաւորութիւնը մի եւ նոյն բան սեպուին. բայց փորձով տեսնուած է որ՝ առանց գէշ եւ առաւել սոսկալի է չարիագանց ազատութիւնը եւ մէկէ մը կախում չունենալը, քան թէ օրինաւոր իշխանութիւնով գործանիլը։ Ազգաւորութեան բռնաւոր՝ եւ թագաւորական օրէնքներուն բռնութիւն անուն տալով ժողովուրդին ձեռքը զէնք կուտայ անոնց դէմ. սքանչելին մէջ անձնասիրութիւն մը խօթելով անոնք կը սրճէ, կը կարծրացնէ եւ անզգայ կընէ, որով ամէն մարդ միայն իր շահուն կը նայի։

Եւ ինչպէս եւ աշխարհասէր վարգապետութիւնները փիլիսոփայներուն նոյն խակ այդ դրքերուն մէջ կը գտնուին, որոց մէջ մարդութեան եւ բարեխրատութեան վրայ խօսելու եւ խօսելու խոստմունք կայ։ Սրբերը եւ գեղեցկութիւնը եւ հեշտութիւնը գովելով մարդուն ուժը կը կոտրէ եւ պետութիւններուն կործանում կը պատրաստէ. ամէն բան կաւրէ եւ նորոգածի պէս կը պարծի. մեզ կը համոզէ որ եղբայրութեան եւ կրթութեան դարու մէջ է որ կապրիմք. եւ հեղութեան պատրուակի տակ մեզ գաժան եւ բարբարոս կընէ։ Ա՛ն եղի կը հաւատացընէ որ մարդ միայն փիլիսոփայութիւնով մեծ եւ խելացի մարդոց կարգը կը դասուի, եւ աստ հնար ամբարտաւանութեան առիմ մը կը ձգէ մեր սրտին մէջ. որ անհետքը ա-

ըիշ մարդիկը կարհամարհելք եւ լանի տեղչելք գներ*։ Այց ալ աւելի ինչ ըսեմ. մեզ կըխաբէ. եւ ձեզ կը լուսաւորեմ կոր ըսելով աչքերնիս կառնէ. եւ մեզ կը կուրցընէ։

Վարագաւորն ըսաւ. այդ ինչ նկարագիր էր որ ըրիր ինծի փիլիսոփայներուն համար։ Կոմսը պատասխանեց. փիլիսոփայներուն գրածներուն մեջ գտնուածէն տարբեր չէ**։ Կխտեմ

* Ճիշդ այս է մեր տխմարներուն ըրածն ալ՝ որ մէկ երկու գաղղիացի փիլիսոփայի գիրք կարդալով ըռռոցընել եւ խռոչել կոչուիլնեը հնարեցին ազգին մէջ։

** Հեղինակը այս տեղս երկանկէկ ծանօթութեան մը մէջ՝ ասան եւ ուրիշ դարուն եւրոպեւելի փիլիսոփայներուն գիրքերուն քանի մի վրկայութիւններ ժողուած դրած է. որոց մէկը ըսեր է թէ՝ ժամանակիս բերմունքին նայելով քանի մի ամօթալի մոլորութիւններ եւ գէշութիւններ հարկ եղած են. եւ ասոնք վերցընելուս համար պէ՛տք է ժամանակիս մարդոց բարքն ու սովորութիւնը փոխել. որ անհնա՛ր է։ Մէկ ուրիշը կըսէ թէ՝ երբ օրինագիրը կտեսնէ որ մէկ մոլութիւն մը մարդոց մէջ շատցած է, եւ առաջըն առնելը անհնա՛ր է, նոյն մոլութիւնը իբրեւ առաքինութիւն մը յարգել պէտք է։ Ուրիշ գրքի մը հեղինակ՝ կընդիկ մարդոց առանձին մէկ մէկ մարդու կապուած չըլլալը կըգովէ եւ երկնաչափ կը բարձրացընէ։ Այսպիսի մոլութիւններըը գովողներուն նախահայրը կըսեպուի Հէլվեցիուս՝ որուն Ցպտգ Հոգւոյ գրքովը։ Մէկ հեղինակ մը ըսեր է՝ որ ամէն տեսակ աղէկութիւն եւ ա-

ար իրենց կարծեցեալ իմաստութեան վրայ կը-
պարծին . եւ իրենք զիրենք կը գովեն . սաոր
համար բարքերնին եւ վարպետութիւննին ճըշ-
դիւ նկարագրածիս պէս ըլլալը խօսքով ամէ-
նուն յայտնել չեն ուզեր : Ասոր համար վանեմ
եւ վհ եւ ճոռոմ զրուցուածքները իրենց
մարդոց միտքը յաւիշտակելու եղանակ մը գործ
կածեն : Հայց ես անոնք չէ թէ իրենց անձինը

ուսքինութիւն ըգայական հեշտութիւններէ կը-
ծագին : Անոնք բարուց ապականութեան վրայ
ըլլալով՝ հեղինակին հոս գրած նիւթերուն հետ
շատ յարմարութիւն չունին : Հայց մէկ փիլիսո-
փայի մը օրէնսդրութեան վրայ խօսածը կը ցու-
ցընէ թէ փիլիսոփաները ի՞նչ յարգութիւն տալ
կը սովրեցընէին թագաւորներուն եւ իշխաննե-
րուն : կըսէ . „այն թագաւորը որ իր բռնած
„ճամբուն համար միայն Աստուծոյ առաջ պա-
„տասխանատու ըլլալ կըկարծէ զինքը , Աստու-
„ծոյ եւ մարդոց դէմ հայհոյութիւն կըխօսի . եւ
„ասանկ ըսելուն համար անոր հպատակները անոր
„հաւատարիմ մնալու համար երդումէն
„լուծուած են , եւ անոր դէմ զինք առնելնին
„օրինաւոր է . վասն զի ասով անունց բոլոր պա-
„տուհիւնը որ իրեն պաշտպանութեանը հա-
„ւատացուած է՝ անունցմէ կը վերցընէ „ : Ասանկ
քանի մի ուրիշ վկայութիւններ կան նոյն ծանօ-
թութեան մէջ . բայց Ռուսոյի Յոլիգ անհատարու-
ըեան վէպոյն՝ է Նորդիկ ճառը . եւ Լամընէի Յոլիգ
ծոլովըէան գիրքը կարդացողը աղէկ կըհասկընայ
թէ փիլիսոփայները ի՞նչպէս ամէն տեսակ կառա-
վարութեան հիմը կը խախտուն . եւ պատրուակ ը-
ռած նին ալ անիշխանութիւն ըսել է :

համար խօսած պոլուքիւնովին, այլ իրենց հեռուէն սկզբունքովը կըդատեմ. եւ թէ որ ասոնց գրածները մինչեւ յետագայներուն ձեռքը հասնին նէ կարգացողները պիտի զարմանան. եւ ծանկան. եւ մեր ըրած պատուքիւնը անոնք ալ հաւանուքիւն տան։

ԳԼՈՒԽ· Լ·

Ճշմարիտ վիլխոփայուքիւնէ

ԱՒՏՈՐ բաւական չափեցը այս խօսքերուվ ստուգանուն փիլխոսփայուքեան վրայէն թագաւորին վարկումը վերցընելը. այլ հարկ համարեցաւ ճշմարիտ փիլխոսփայուքեան վրայ ալ գաղափար մը տալ. որպէս զի չկարծուի թէ փիլխոսփայուքիւն բնաւ չկայ. եւ այս անուանով եղած գիտուքիւնը միշտ դէշ եւ վնասակար է. այլ իմացուի որ ճշմարիտ փիլխոսփայուքիւն մըն ալ կայ, որուն վերծուածն է հիմնակուսան փիլխոսփայներուն վարդապետուքիւնը. եւ այս վարդապետուքիւններուս աշխարհսասէր ըլլալն ալ կըրնայ ճշմարիտ փիլխոսփայուքեան գերազանցուքեանը վկայել. որովհետեւ ճըշմարտուքիւնը փորձուելով առակ եղած խօսք մըն է ըսելը, վերծուածն բաւագունին յոռնպոյն։ Այսինքն՝

ժէկ լան մը որքան ապիկ ըլլայ նէ անոր աւ-
րուածն այնքան գէշ կըլլայ : Ընդ համար կամ-
ը լսածներուն կարգը շարունակելով ըսաւ :

Աստքերէս անանկ չհասկըցուի՝ թէ որքայ,
որ աստղիներն զատ ուրիշ միլիոսիայուներ չեմ
ճանչնար . կայ ուրիշ ճշմարիտ միլիոսիայուներ
մը որ կրօնքի վըրայ հիմնած է . անոր հակա-
ռակ չէ : Ընդհակայ մեզի կըսուվրեցընէ որ ամէն
լան իրենց առաջին պատճառին տանք . մեզի օգ-
տակար ծանօթութիւններ տալով իր լուսոյ ճա-
ռագայթները այն ծանօթութիւններուն վրայ
կը ցոլացընէ . եւ վտանգաւոր երկայութեան
անոնց վրայ ձգած մութը կը փարատէ . անոնք
իրարու հետ կապելով դէպ՚ի բարոյական նը-
պատակ մը կուղղէ . եւ ասով նոյն գործերը եւ
ծանօթութիւնները աղնուութիւն մը կըստա-
նան : Ներսիսին խորունկը տպաւորուած ճըշ-
մարիտ՝ սիրելի եւ վսեմաբիչ ճշմարտութիւննե-
րը կը յարգէ . կըմեծարէ անոնք որ աստուա-
ծային յայտնութիւնով մեզի տրուած են . եւ
նոյն իսկ աստուածային յայտնութիւնը կըն-
դունի իբրեւ մեր տկար խելքին լրում եւ կա-
տարելութիւն : Ընկերութեան ճշմարիտ կապե-
րը ուչ միայն գրակներ, այլ աւելի կամուրջներն
են . եւ պարապ խօսքերը հերիք չսեպելով իրօք մեր
վարքը կընորոգէ . մեր կիրքը կը զըսպէ . մեր
պարտականութիւնները մեզի սիրելի ընելովը
մեզ իշխանութեանց կը հնազանդեցընէ . մեր
կեանց ընթացքին մէջ մեզ հեզ եւ մարդասէր

եւ բարեբար՝ եւ գործադրութեան մէջ խնդացի կընէ : Կրօնքի վրայ հիմնուած փիլիսոփայութեան յատկութիւնները ահա ասոնք են տէր արքայ :

Թագաւորն ըսաւ . ադէկ կը հասկընամ սիրելի վալմոն՝ որ այս փիլիսոփայութիւնը մէկալէն շատ ադէկ է . որուն վտանգներուն նկատողութիւնը ըրիր : Բայց այս ալ չես կըրնար ուրանալ , որ մեր ժամանակի փիլիսոփայները ադէկ եւ օգտակար խրատներ տուին թագաւորներուն . որոյմէ ասոնք ալ կըրնային օգուտ քաղել՝ թէ որ ուզէին :

Կոմսը պատասխանեց . բայց՝ տէր արքայ . ասոնց այդ խրատները աւրուընէ նոյն իսկ իրենց վարդապետած սկզբունքներն են . որոյմէ իրենց ըսածին ընդդիմին հակառակ հետեւութիւններ կրնան հանել : Վասնզի ինչ հնդիմակութիւն կրնան ունենալ անոնք նէ՝ որ տուած խրատին ալ նոյն հնդիմակութիւնը կունենայ . եւ այն խրատները թէպէ տուած ատեններին անգամ մէկ եռանդագին եւ շիտակ ձգտող կերպարանք եւ ազդ մը կըտանեցընէին . ասոնցմով ինչ ադեկութիւն կրնայ ծագիլ որ ըրած գէշութիւնները նուն հատատարի : Եւ այս ալ մէկդի . ձեզի վարպետ ըլլալու համար ինչպէս մարդիկ ընտրած էք : Ուսող եւ ինքնահաւան մարդիկ՝ որ թագաւորները կրթելնուն վրայ պարծենալով անոնք կրնուաստացընեն եւ յարգութիւն կկորսընցընեն : Խաբեբայ առաջնորդներ , որ երբ

անոնց խրատ կուտան թէ ինչպէս բանեցընե-
լու են իրենց իշխանութիւնը՝ կառավարութեան
հին կեանքին։ Պապաւորները կը համոզեն
որ իրենց թագաւորական իշխանութիւնը ձգեն.
եւ ժողովուրդը կը համարձակեցընեն անոնց
հնազանդելու լուծը վրայնէն նետելու։
Սուտ խնաստուններ, որ ձեղի մարդ կառավա-
րել պիտի սովրեցընեն. բայց իրենք մարդոց
բնաւորութիւնը աղէկ մը չեն կրնար տրոշել.
եւ ամէն բան հաստատնք ըսելով ամէն բան
կը տապալեն։ Ա՛ն ալամաղձոտ մարդիկ. որ գո՛նէ
իրենց վիճակը ուրիշներուն հետ համեմատե-
լով երջանիկ ըլլալ չեն գիտեր. միշտ վայրե-
րան եւ տրտնջացող. անցած թշուառութիւննե-
րը կը մոռնան. մեր հիմակուան գոնուած վի-
ճակը բանի տեղ չեն դներ, եւ միշտ հանգեր-
ձելոյն մէջ կը նեռուին, յետափոխութիւննե-
րէն աղէկ օր տեսնել յուսալով։ Ձեզի աղէկ
խրատ ալ տալու ըլլան նէ՝ ինչ կրնան ըսել
որ ձրօնից վարդապետութիւնն անոնցմէ առաջ
եւ անոնցմէ աղէկ ըսած չըլլայ։

Պրօնքը համբառատանէն. որպէս թէ բնա-
ւորութեան թեւ թիկունք է. բայց չէ՞ ան որ
բնաւորութիւնը զօրացընողն իրենք են։ Պրօնքը
չէ՞ ան որ ամէն առն իր ամէն զօրութեամբը
թագաւորներուն կը քարոզէ որ իշխանութիւն-
նին Աստուծմէ առած ըլլալնուն համար պէտք
չէ որ գէշ բանեցընեն. եւ թէ՝ թագաւոր ըլ-
լալնին իրենց անձին համար չէ, ժողովուրդին

աղէկութեանը համար է, եւթէ՝ թէ որ իրենց հպատակներուն վրայ թագաւորել կուզեն նէ՝ յանձնառու ըլլալու են որ օրէնքը իրենց վրայ թագաւորէ։ Եւ Աստուած՝ որ անոնք աշխարհիս վրայ իրեն պատկեր ընելուզից, ծանր պարտք դրաւ անոնց վրայ որ իրենց երկիրները բարեկարգութիւնը թագաւորեցընեն՝ ինչպէս որ ինքն Աստուած կընէ բոլոր տիեզերքին վրայ։ Եւ թէ որ թագաւորները օրինապանցութիւն մը ընելու ըլլան նէ՝ հասարակ ժողովուրդը իշխանութիւն չունի անոնք պատժելու. եւ ասոր պատճառ՝ աղգերու եւ պետութիւններու վրայ հանգարտութիւնն ու խաղաղութիւնը վըտռնգել չուզելն է. սակայն անիրաւութիւն ընող մեծերը միշտ ահ ու դողի մէջ ըլլալուն են. վասն զի աստուածային նախախնամութիւն մը կայ, որ կանուխ կամ ուշ՝ անոնց դլխուն չարիք բերելով անոնք կը պատուհասէ։ Եւ թէ որ պատիժը ուշացած երեւի ալ նէ՝ վերջապէս արդարութիւն մը կայ որ հանդերձեալ կեանց մէջ հարկաւ անոնց սոսկալի պատիժը կուտայ. որ թէ որ աղէկ մը խորհին նէ իրենք ալ կըհամոզուին որ այս աշխարհիս մէջ ամենածանր պատիժ կրելը բնութապատիկ աղէկ է, քան թէ պատիժը հանդերձեալ աշխարհը մնայ*։ Այսու-

* Շատ մարդիկ կան, որոց երբ մէկը յիշեցնէ թէ հանդերձեալ աշխարհ կայ, հոս անպատիժ մնալնուն չվատահին, հոն սպառնացուած պատիժը տրտսափելի է. որովհետեւ յաւիտենական է, կը

ծաւալ ճշմարտութիւններս են՝ տէր ասքայ. որ
ալեր փիլիսոփայներուն ամէն խրատներէն աւելի
օգնած են մեզի մեծամեծ թագաւորներ եւ իշ-
խաններ եւ ազգապետներ տալու։ Ըսոնք ալ ի-
րենց յատուկ պաշտպանքներ ունեցած են ան-
շուշտ. վասն զի ո՞ր մեծ մարդը իր ժամանակին
տիրող նախապաշարմունքներէն ազատ ճնացած
կըլլայ։ Այց այս տուտանուն փիլիսոփայութեան
մարդոց մտքին մէջ խոթած նախապաշարմունքէն
աւելի գէշ ի՞նչ բան կրնայ ըլլալ. որովհետեւ
ամէնայ՝ ըսլոր ճշմարտութիւնը կը խանգարէ։

ԳԼՈՒԽ · ԼԱ ·

Կրօնքին օգուտը կառավարութեան մասին։

ԿՐՕՆՔԸ մեծ մտադրութեամբ մը-
տիկ կընէր ալմանի կոմսին ըսածներըը. եւ ա-
մէն մէկ խօսքերէն գիտես թէ մէկ մէկ նոր լոյս

պատասխանեն. Թո՛ղ հոս ես իմ ուզածս ընեմ.
բանն անդին Թող մնայ։ Ասանկ ըսողները գիտ-
նալ պէտք են որ անհաւատութեան խօսք մըն է
բերնէ հանածնին. կա՛մ հանդերձեալ աշխարհք
չկայ ըսել կուզեն. կամ զԱստուած տկարամիտ
մարդոց կը նմանցընեն, որ իրենց հրամանին հա-
կառակ գործողին ահաւոր տպատնալիք տայ. և ժա-
մանակ անցնելէն ետքը մառնայ։

կը ծաղէր մարին մէջ: Ներս որ կոմսը խօսքը կտրեց՝ թագաւորն ըսաւ. ուրնճն քու կարծիքդ այն է՝ որ մէկ թագաւոր մը իր երկիրը կառավարելու համար փիլիսոփայութեան կարօտ չըլլար. բայց առանց կրօնքի չը կրնար ըլլալ: Կոմսն ըսաւ. կարծեմ թէ այդ խնդրոյդ պատասխանը արդէն տուած եմ: Ես որ փիլիսոփայութիւն ըսելով ճշմարիտ իմաստութիւնը հասկըցայ՝ անոնց հպատակներուն ալ: Անիկա ալ մեզի տուողը՝ կրօնքին ճշմարիտ ոգին է: Այս կրօնքն է որ խելքի համեմատ աստուածապաշտութիւնով մարդիկ Ստուծոյ հետ եւ Ստուծոյ հետ կը կապէ. եւ Ստուծոյ ինկածը Ստուծոյ եւ թագաւորին ինկածը թագաւորին տալ կսպրտպրէ. եւ թագաւորին սրտին մէջ արգարութիւնն ու բարութիւնը թագաւորել կուտայ, հպատակներուն սրտին մէջ ալ յարգանքն ու սէրը. եւ ամէնուն նպատակը եւ զգացումը իրարու համաձայն ըլլալէն կը ծագէ հաստատակաց երջանկութիւնը, եւ մեզ ուրիշ ազգերուն առաջը յարգոյ եւ պատուական եւ վստահութեան արժանի ընելով՝ մեր երջանկութեանն անունք ալ համեցող եւ օգնական կըլլան. ինչպէս որ մենք ալ բոլոր աշխարհի երջանկութեան օգնական կըլլանք:

Բայց թէ որ փիլիսոփայութիւն ըսելով՝ վարդապետ եւ աւրուած վարդապետութիւններ եւ ծուռ եւ անատոյգ եւ հակասական եւ հե-

անեւութիւնէ ըընաւին զուրկ սկզբունքներն ի-
մանամք , ինչպէս են մեր ժամանակի սուտա-
նուն իմաստուններուն քարոզածները , ո՞վ չը-
տեսներ որ ասանկ փիլիսոփայութիւննէ պե-
տութիւններու կորուստ , եւ անոնց գլխուն ե-
կած բոլոր աղէտքներուն մէկ հատիկ պատճառ:
Թող տուր մէկ մը որ այդ փիլիսոփայութիւնը
քու երկրիդ մէջ մտնէ եւ յարդ դառնէ . ե-
տես թէ ինչպէս ամէնուն միտքը կը յուզի եւ
կըշփոթի: Ամէն մարդ կը վիճաբանէ. կը հա-
կաճառէ . եւ վերջապէս՝ ամէն բան խնդրոյ տակ
կըձգուի : Ուրիշ կը հարցընեն թէ ընկերու-
թիւններուն ծագումը որկէց է . մարդիկ ինչ
բանով իրարու հետ կապուելով մարդկային ըն-
կերութիւնը կազմուած է . ինչ կարօտութիւն
ունին մարդիկ ասանկ միանալու եւ ընկերու-
թիւն կազմելու . աւելի ազէկ չէր մի որ մար-
դիկ իրարմէ կախում չունենային . ազատ ըլլա-
յին . թափառական եւ վայրենի կեանք վարէին.
մարդկային ազգի մէջ եղած հաւասարութիւնը
ով է աւելը . թագաւորն ուրիշներու վրայ
տիրելու ինչ իրաւունք ունի . հպատակները
ինչ ընկերական դաշինքով իրենց թագաւոր-
ներուն հնազանդելու պարտաւորեր են . եւ
երկու կողմն ալ դրուած դաշինքներուն հաւա-
տարմութեամբ պահուելուն տեսուչը եւ դա-
տաւորը ով պիտի ըլլայ . եւ ազատութեան ո՞ր-
չափ կարը թագաւորին ձեռքը տուին՝ որ այ-
նուհետեւ այնքանը իրենք կարող չըլլան գոր-

ծածկելու։ Եւ ասոնց պէս ուրիշ խնդիրներ* ։ որոնք տէր արքայ՝ առաջդ երեւելու կը յանդգնին լըսեսցար իրենց ամէն վիճաբանութիւնը՝ ոտից վրայ երկար չեմ կրնար խօսիլ. խորհելն անգամ ինծի ծանրութիւն եւ տարտամ կը բերէ։

Հիմայ եկէք. փիլիսոփայութեան ասանկ անօգուտ պատճառաբանութիւններուն եւ դըրամթիւններուն տեղը կրօնքը դիր. նոյն իսկ Աստուծոյ խօսքը մէջ բեր՝ որն որ արժան հաւատալու զինքը մարդոց յայտնելու անժխտելի ապացոյցներով՝ եւ իր սուրբ կամքը անոնց իմացընելու. այն ատենը այդ ամէն խնդիրները կը լուծուին. կամ մանաւանդ ինքնին կվանգուի որ ատոնք անշահ եւ անօգուտ խնդիրներ են. եւ լուծումին խնգրել եւ պատասխանատալ չարժեր։ Ամէն բան իր կարգը կը մտնէ. մութիւնը կը փարատի. մէկ անգամ մը աւետարանը ճանչցուի՝ ամէն բան կըտրելու նետելու համար սուր խօսքերը կօգտանին։ Աստուած է որ ընկերութիւնները եւ մարդկային ազգին մէջ տիճանաց որոշումներ դրաւ. ամէն օրինաւոր իշխանութեան ազդուն անխախտ է. "որ հակառակ կայ իշխանութեան՝ Աստուծոյ հրամանին

* Այս նիւթերուս վրայ խնդիր յարուցանողին են Ռուսօ, Մոնտէսքիէ անհաւատարմութեան պատճառին վրայ գրած ճառին մէջ, եւ Դոշէն ընդհատած եւ Նմիւն անուն գրքերուն մէջ։ Լամընէ ալ Ռուսոյի համամիտ գանուեցաւ մոլորութեան մէջ իյնալէն ետքը՝ Գիտ ծոպվէտոյ գրքովը։

,, Հակառակ կայ ,, (Լուսա. ժդ. 2)։ Ժողովուրդը կիմանայ եւ կը հնազանդի. կրթութիւնը իր տեղը եւ իր նպատակին կը հասնի. մարդոյ միտքը լուսաւորող ձայնը այս գործը ընելու բաւական է. եւ անոր հանգամանքները ապահովցընելով՝ անոր հնազանդութեանը վրայ ալ ապահով կըլլայ թագաւորը. եւ այս ապահովութենէս կը ծագի թագաւորին ու ժողովրդեան մէջ միխիթարական սէր։

Թագաւորն ըսաւ. սիրելիդ իմ Սալմոն. խօսած իրաւացի խօսքերդ սիրտս վախ ձգեցին. իմ անձինս եւ ժողովրդեանս ճշմարիտ օգուտը մինչեւ հիմայ հասկըցած չեմ եղեր։ Սակայն ինծի ըրած խոստովանութիւններդ ոչքան ճանաչակից ալ են նէ՝ նոյն ատեն ալ պիտի հարցընեմ քեզի։ Ո՞նչ կրսես. բացարձակապէս խօսելով՝ առանց կրօնքի քաղաքական ընկերութիւնը չը կ՚կրնար ուղիղ ըլլալ. եւ ուրիշ կրօնքը մարդոյս բարուցը վրայ կարծուածին չափ ազդեցութիւն ունի՞ ուղիղ, եւ պատճառած աղէկութիւններէն շատ աւելի չէ՞ ուղղութիւնը։ Ա՛ոյդ երջանկութեան համար հերիք չէ՞ ուղիղ պարզ բնական բարոյականին տուած խրատը մըտիկ ընելը. որ կըսէ. արդար եղիր. հայրենասիրդ ծառայէ. մարդու անիրաւութիւն մի ըներ։

Սոմը ըսաւ. անշուշտ՝ կրօնք չունեցողներուն բանին շատ աղէկ կուգայ համոզելը թէ կրօնքը կրնայ մէկ դի ձգուիլ։ Այդ այս

օտար եւ անհաւատալի խօսքը հաւատացողներուն
ալ անարգութիւն է խօսողներուն ալ. եւ ա-
ստոր պաշտպանները միայն մարդ խաբող օրի-
նակներ եւ սուտ եւ անհիմն եւ մնոտի փաս-
տեր մէջ կը բերեն: Ընանկ անկրօն մարդիկ
տեսնուած են երբ՝ որոց վարուց աղէկութեա-
նը դէմ մարդ բան չկըրնար ըսել: Այց ասանկ
շատ մարդ գտնըր են ալ: Ուս կուզէի որ այս-
պիսի օրինակներ մէջ բերուած ատենը մարդ չը-
խաբուէր: Կուզէի որ ատոնք դըրսեն ինչ կե-
րեւին նէ՝ իրենց կենացը գաղտնի յարաբերու-
թիւններնուն մէջ ալ, իրենց տունն ալ, մա-
նաւանդ լուն իրենց աչքին առաջն ալ անանկ
երեւէին. վասն զի շիտակը խօսելով՝ անկը-
ծռութեան պէս բան մը չկայ որ մարդս կեղ-
ծաւոր ընելու օգնէ. առաքինութեան քանի մի
երեւոյթներով աւէն բան ծածկելը աղէկ կը-
սեպէ: Կուզէի որ ատանկ բարի բարք եւ բը-
նաւորութիւն ունենալու բարի յաղթին վիճակ-
եալ անհատներուն մէջ իրենց ախտաժակին ա-
ւելի սիրելի մէկ քանի փորձութիւններու դիմանա-
լու, եւ երբ չար գործ մը գործելու յարմար առիթ
գտնեն նէ՝ այն չարութիւնը չգործելու համար
ուրիշն ունեցող մարդիկ գտնուէին: Ընանկ քանի
մի մարդոց այս դիտայն դին եւ երթալու հետ կա-
պակցութիւն մը չունենալու կերպով գըտնը-
ուելնին ամբողջ մարդկային ընկերութեան ինչ
շահ կրնէ. այն մէկ քանի մարդուն համար ա-
նպատուածութիւնը ազէկ եւ օգտակար բան մը

մի եղած կըլլայ : Պատշաճութիւնը եւ պարկեշտութիւնը եւ բաղաքավարութիւնը երբ անանկ սկզբունքի մը վրայ հիմնած չըլլան՝ որ իրենց կայունութիւն եւ ուժ կուտայ, ինչ կըսես. ինչպէս կըրնան զսպել մէկ ժողովուրդ մը՝ ուրց վրայ վերացեալ գաղափարները ազդեցութիւն մը չեն կըրնար ունենալ. եւ շատ անգամ կրօնքն ալ անոնք զսպելու բաւական չըլլար. խմաստուններուն վրայ ինչ ազդեցութիւն կըրնան ունենալ. որոց բոլոր խելքը միտքը իրենց առանձին շահուն վրայ է : Օրէնքները ինչպէս կըրնան ինքնին բաւական ըլլալ այնքան գէշութիւններու դէմ, որոց առաջքը չեն կըրնար առնել. եւ այնքան չարագործութիւններու դէմ՝ որոնք չեն կըրնար երեւան հանել : Ինչպէս մասնաւոր կենաց վրայ ազդեցութիւն պիտի ունենան, որ իրենց գործելոյ սահմանէն ալ դուրս է. թէ եւ հասարակաց բարուցը եւ ժողովրդեան երջանկութեանը վրայ ազդեցութիւն ունենան* : Ինչ կըսես.

* Պղատոն կըսէ. «Կամ յանցանք մը անպատիժ ձգելու չէ՛ ամենեւին, կամ կամաց կամաց ժողովուրդը գէշութիւն ընելու կըսովրին. եւ անանկով օրինքին աւելի սրբազան եւ կարեւոր պատուէրներն ալ ոտքի տակ կառնեն : Բայց ինչպէս կըրնայ ամէն յանցանք պատժուիլ. ինչպէս ժողովուրդը՝ որ մարդկային խելքին անձուկ սահմանը կըմտնչայ, կըրնայ համոզուիլ թէ յանցաւորը ո՛չ երբէք պիտի կրնայ իր արժանի եղած

արդարութեան օրէնքին հնազանդութիւնը մինակ՝ ուրբան նախ որ ըլլայ՝ կըրնայ արդիօք շատ մարդոց վրայ կիրքերուն ըրածնութեանը դէմ անանկ արդիւնք մը ունենալ՝ որն որ միայն խղճմտանքի ուժով կըրնայ ունենալ։ Օրէնքը առանց խղճմտանքի ինչ ուժ ունի։ Մէկ ժողովուրդ մը՝ որ ասանկ հնազանդութենէն զատ իրեն սանձ մը չունենայ, ամէն տեսն այդ անձէն ազատուելու համար փորձ պիտի չընէ արդեօք. նորանորութեան պիտի չը յաւիտակուի մի. եւ ամէնքը մէկ տեղ գալով պիտի չըխորհի՞ն արդեօք նորանոր կիրքերուն ըրածնութեանը դէմ նի մի մասնաւոր մարդոց ուժը կարող եղած չէ նորանորելու. եւ քանի մի մեծամեծ մարդիկ՝ որ իրենց խելքովը զիրենք օրէնքէն վեր կըրնան, արդեօք այս ամէն պարագաները իրենց օգտին բանեցընելով օրէնքը ըոլորովին եղծանելու եւ ջնջելու պիտի չաշխատի՞ն մի. եւ երբ մեծերը իրենցմէ վեր իշխանութիւն մը չեն ճանչնար՝ որմէց վախնան, եւ ժողովրդեան մէջ անիշխանութեան ոգի եւ տարաձայնութեան սերմանունք մուած եւ զօրացած ըլլայ՝ ի՞նչ կարող ի՞նչ կանոն կրնայ այն պետութեանը մէջ։

պատիժէն ազատուելու, երբ չգիտնան որ իրենք մէկ գերագոյն էակի մը ձեռքին տակը եւ աչքին առջեն են՝ որ աշխարհք կը կառավարէ, եւ անոր արդարութիւնը առաքինութեան վարձք եւ չարութեան պատիժ կուտայ։ (Յ. Հատրոպէդոս. Ընտ. գլ. Դ. գլ. 2)։

Ծագաւորն ըսաւ. ուրեմն բանի տեղ չես դներ դուն անձնասիրութիւնն ու անձնական պատուոյ պաշտպանութիւնը, որ ազդու եւ բազմարդիւն աղբիւրներն են, որոյմէ կը բղխեն այնքան մեծամեծ գործեր. եւ մարդկային սրտին ամէնէն աւելի զօրաւոր շարժիչներն են։

Կոմսը ըսաւ. տէր արքայ. խղճին հետ բազդատես նէ անձնասիրութիւնը ի՞նչ կը գըտնես, բայց եթէ մեզ խաբելու եւ գլխէ հանելու ճարտար խմաստակութիւն մը։ Եւ փիլիսոփայութեան անուտի խրատները իրեն խաղալիք ընելով իրեն հաճոյ եղածները միայն աղէկ կըսեպէ, եւ միայն ներկայ ժամանակին օգուտը կը մտածէ։ Ո՞նչ է այդ աշխարհաւեր սկզբունքը, որ երբ որ մենք զՅուդաս ճանչնալէն դադրինք՝ մեր անձը կաստուածացընէ. եւ մեր օգտին պէտք եղածին չափ մարդ պոհելը մեր աչքին օրինաւոր բան մը կըցուցընէ։ Հերաւորութիւնը մեծ բան մը կըսեպեմ եւ մեծապէս կը յարգեմ, երբ հաստատուն հիման վրայ դրուած ըլլայ, եւ արդարն ու օրինաւորն իրեն աղբիւր ճանչնայ, ասիկայ՝ բնութեան արարչին կողմէն մարդկային բընութեան մէջ ազնիւ ու վսեմ տպաւորութիւն մը եւ սուրբ օրէնք մը կը ճանչնամ. ասանկ եղած ատենը աղէկութեան եւ պատկառելիութեան մէկ զօրաւոր շարժառիթ մըն է. եւ մոլութեան դէմ սանձ. եւ ամէն տեսակ կառավարութեան հարկաւոր. բայց թէ որ պատուասիրութեան

է նէ ինչպէս որ անաստուածներուն մէջ ասանկ է, եւ տրամաբան եղող անաստուածները այդպէս ըսելու կը պարտաւորին, թէ որ ամօթը բանի տեղ չընդնելէն առթը մէկ մարդ մը կըլլոնայ անվատանդ իր ուզածն ընել, թէ որ մէկուն անձնական շահը հասարակաց շահուն հետ չկըրնայ միաբանիլ, որ այս աշխարհքէս անդին յուսալու կամ վախնալու բան մը չկայ կարծողներուն համար ասիկայ շատ անդամ կըպատահի, այն ատենը հաւատարակշռութիւնը ինչպէս պահելու է, բայց եթէ կրօնքը ձեռք առնելով. եւ մարդոյս պարտականութիւններուն եւ մարդկային հոգւոյն անմահութեան զգացմունքը անոր մտքին մէջ նորոգելով*:

* Պետրոս Պէլ անհաւատ հեղինակը կըսէ որ՝ չարութիւն գործելը միշտ վտանգաւոր է. եւ աւար օրինակ կըբերէ հիներէն Լուկրետիոս եպիկուրեան բանաստեղծին մէկ խօսքը. որ ըսած է թէ՛ գէշութիւն ընելէն միշտ զգուշանալու է, թէ՛ եւ աղէկ դիտնան որ մարդ չիմանար եւ միշտ ծածուկ կրմնայ. վասն զի ասոր ալ կարելի ապահովութիւն չեն կրնար ունենալ. եղած է որ յանցաւոր մարդը իր ըրածը ամէն պարագայներովը պատմած է. քնացած առենը. եւ ասանկով ակամայ կամօք ինք զինք մատնած է: Մարդոյս վրայէն կրօնքին ազդեցութիւնը վերցընելու աշխատող մարդիկ անանկ ազդեցութիւն մը հարկաւոր ըլլալը ճանչնալով նայէ՛ որ անոր տեղը ի՞նչ անուն, եւ ծիծաղական բաներով կըլեցընեն:

ԳԼՈՒԽ· ԼԲ·

Հոգւոյն անմահութեան հաւատալը բա-
րոյականի շատ հարկաւոր է ։

ԸԳՈՒՈՐ, այս խօսքերուն կարգը հոգւոյ անմահութեան վրայ խօսք լսեց· որ իր երկրային կամ չընդունած կէտերուն մէկն էր Ընհատանները իրենց բանը գիտեն· թէ եւ աստուածային յայտնութիւնը ուրանան, եւ բարոյականի հիմը խախտեն, եւ իրենց խիղճը թըմբեցնելու համար ամէն միջոց ՚ի գործ դնեն, այսու ամենայնիւ՝ հոգւոյ անմահութեան հաւատքը ճշմարիտ նէ՝ ասիկայ միայն բաւական սանձ մը կըլլայ մարդուն· միշտ միտքը եւ խիղճը իրեն կըթելատրէ սա անըրելի եւ անխորշելի ժամտը· ես ամէն ուզածս կընեմ· թէ որ հոգիս անմահ չէ եւ հանդերձեալ կեանք չկայ նէ շատ աղէկ· Այլ թէ որ կայ, եւ Աստուած արդար է, եւ արժանացած պատիժս հանդերձեալ կեանց մէջ յաւիտեան կրելու դատապարտուելիմ նէ՝ այս անցաւոր կեանցս մէջ ըրածներուս ինչ օգուտ կընեն ։

Վալմոնի կոմսին ըսած անմահութեան խօսքը Թագաւորին ուշը գրգռեց, որ անոր ըսաւ· Հոգւոյն անմահութիւնը մի ըսիր· լայց ապացուցուած չէ մի՝ որ հոգին մարմնոյն հետ կը-

մեռնի կարծողներն ալ իրենց բարի եւ երեւելի գործքերովը անմահ անուն ստանալու կաշխատին. եւ իրենց յետագայներուն առաջը առնուննին կոտրող եւ պատիւնին կորսընցընել տուող գործքերէն մեծապէս զգուշանալու յաւուկ հոգ կըտանին։

Կոմսը պատասխանից. տէր արքայ. թէ որ այս կեանքը վճարելնուս ետքը հոգիներնուս անմահ մնալուն գաղափարը մեր մտքէն ջնջուի նէ՝ չեմ դիտեր թէ այդ ապագայ փառքին ու պարծանքին կամ նախատինքին ու անպատուութեան գաղափարը որո՞ւ վրայ կըրնայ իշխանութիւն ունենալ։ Սակայն աներկիւղ վըստահութեամբ կըսեմ որ հասարակութեան բազմութեան վրայ ազդեցութիւնմը բանեցընելիք չունի. որ աշխարհքի մէջ ունենալու համբաւի կողմէն ուշ վաստկելու յոյս ունի եւ ուշ կորսընցնելու երկիւղ։ Ու իրաւունք ունիմ հաստատութեամբ ըսելու, որ մեր մեռնելէն ետքը մեր յաջորդներուն մէջ աղէկ անուն մը ձգելու փափաքնիս՝ մեր հանդերձեալ անմահ կենդանութեանը վըրայ ունեցած բնական զգացմունքներնուս հետ կապուած է բնապէս. անանկ որ՝ թէ որ մեր հոգւոյն անմահութեան գաղափարը մեր մտքին մէջէն հնար ըլլար աւրուիլ եւ ոչընչանալ, մեր մեռնելէն ետքը ուրիշներուն մեզի համար ունենալու աղէկ կամ գէշ կարծիքը շատ հոգ ընելու բան չէինք սեպեր. եւթէ որ մեկը այս մտածութիւնս իրեն գործքերուն կանոն ըրա-

Ներս ելաւ, էնչ թէ միայն խելացի մարդիկ՝ այլ եւ ասիկն անգամ անիկայ մէկ անճառելի նախասպասումներ մը դիրն եղած կըսանէին։ Ըլլա ալ բանի. այս միտաց եւ անմահ անուն առանալու փափաքը թէ ոչ մէկ արդար դատաւորի մը եւ անոր դատաստանին եւ հատուցմանքներուն հետ յարաբերութիւն չունենայ, որ ուրիշներուն կարծիքներուն բնաւ ականջ չդներով իւր գործերուն ներքին արժէքը կըշռէ, եւ անոր համեմատ վոխարէնը կը հատուցանէ, այս փափաքը մեծամեծ գործերու հետ մեծամեծ չարութիւններուա ընել կուտայ։ Ընչասիրութիւնները այս կերպով աշխարհ մէկ տեղ երկիւղով ու տակուռմով լեցընելով եւ ահագին կոտորածներ եւ աւերմունքներ ընելով իրենց անունը անմահացընելու հոգ տանէին յայտնի է։

Այս ամէնէն յայտնի կերեւի տէր արքայ, որ խելքով եւ ընտրութեամբ եւ հաստատուպէս աղէկութիւն ընելու հաստատուն պատճառ եւ ճիշտ կանոն եւ բաւական օգնութիւն չկայ երկրքին գատ, եւ կրօնքին լոյսը մէկին մարին մէջ ծագի նէ՝ ամէն բան կըլուսաւորի. եւ այն մարդը արիութիւն մը կըստանայ առաքինութիւն գործելու. եւ ամէն առիթ եւ օգնութիւն կը գտնէ մտութիւններն ի գործ քերէ փախչելու։ Ո՞նչ աղէկութիւն կըմնայ յուսալ տէր արքայ՝ անանկ ընկերութենէ մը, որ օրէնքը այնքան առեն կը յարգէ՝ որքան ա-

ան զրկի ուժը բռնական ջրբաններ նոյնը ա-
նարգելու եւ իր վրայէն նետելու. եւ ուրբան
ժամանակ որ ձարպիկութիւն մը չունի անոր
պահպանութիւնն վախտաստ տալու համար օրի-
նաւոր ձեւով պատրուակ մը ձարելու: Ինչ
կը յուսաս անանկ ընկերութենէ մը՝ որուն
ամէն բարկացուցիչ անդամները իրենց մանա-
ւոր օգուտը հասարակաց օգուտէն եւ անոր
վերաբերեալ կանոններէն եւ կարգադրութիւն-
ներէն վեր կը բռնեն. եւ այս կանոնս ու կար-
գըս ռամկական նախապաշարմունք կանուանեն.
եւ բռածին ազէկ կամ գէշ ըլլալը գտնելու
համար գիրենք ալ ուրիշներուն հաւասար իրա-
ւունք ունեցած կը բռնեն. եւ ամէն մէկը
կըսէ. ինծի յարմարածը կամ չյարմարածը ես
ուրիշներուն ազէկ գիտեմ:

Երդումը կրօնքի կապուած ըլլալով, կրօնք
չեղած տեղը եւ անկրօն մարդու մը բերան ա-
մենևին զօրութիւն չունենար. եւ վստահու-
թիւն ընելու պատճառ չկրնար ըլլալ. եւ սը-
տութիւնը եւ խարդախութիւնը եւ ապերախ-
տութիւնը եւ հպարտութիւնը եւ դատարկա-
կեցութիւնը եւ խենէշութիւնը միայն այն ա-
տեղը օրինաց առաջը նախատելի եւ պարսաւելի
կըլլան, երբ որ մէկին իրաւունքին կըդպչին.
եւ պետութեան կանոնդիրքը հասարակաց կար-
ծիքն իրեն առաջնորդ առնելով՝ մեր արտաքին
գործքերուն մէջէն ալ միայն երեւելի եղած-
ները կըրնայ դատել, եւ բնաւ մէկ բնական

ակզբունք մը, վրէժխնդիր Աստուծմէ վախնալ մը, եւ կխրբերըզսպելու մէկ պատճառ մը չկայ որ խղճմտանքի ձայնով մարդոյս սրտին ներքին զգացմունքները կարգադրէ։ Աստուած չըգիտցող եւ կրօնք չունեցող հպատակներու եւ ծառայներու եւ խորհրդակիցներու եւ բարեկամներու վրայ ինչ վստահութիւն կրնաս ունենալ. անոնք ալ քու վրադ ինչպէս վստահ կրնան ըլլալ* ։

* Վօլտէր, որ կրօնասէր մարդ մը չէր, ինչպէս որ ամէն մարդ գիտէ. կըպրէ մէկ տեղ մը. «Աստուածաճ մեծի մը հետ գործ ունենալ չեմ ուզեր, որ գիս անկանի մը մէջ դնելն ու ճըղմելը իրեն օգուտ կըսեպէ. անշուշտ պիտի ճըզմուիմ։ Ես ալ Թագաւոր գանուէի նէ՝ անհաւատ պալատականներ ունենալ պիտի չուզէի. որոնք գիս Թունաւորելը կրնային իրենց օգուտ սեպել։ Այն ատենը հարկ կըլլար ինծի ամէն ատեն դէղ Թափ գործածել։ Ուրեմն Թէ՛ Թագաւորներուն Թէ՛ հասարակ ժողովրդեան համար հարկաւոր է որ արարիչ եւ կառավարող և բարեաց պատկող և չարաց պատուհասող մէկ գերագոյն էակի մը գաղափարը ամէնուն սրտին մէջ խորունկ տպաւորուած ըլլայ»։ Սակայն նոյն Վօլտէր ուրիշ տեղ Աստուծոյ գոյութիւնը աղէկ մը ստուգուած չէ՛ կըսէր. և ի՞նչպէս ամէն մարդու հարկաւոր կրնայ ըլլալ անանկ գաղափար մը՝ որուն ստուգուած չէ՛ կրնար։ Տե՛ս որ մարդոյս խելքը ինչքան իրեն ծնայնէ ի՞նչ հակասութիւններու մէջ կ՚իյնայ։

ԳԼՈՒԽ· ԼԳ·

Անհաւատութեան մէկ առարկութիւնը, և անոր պատասխանը։

ՕՍՄԿՅՈՒԹԻՆ՝ բաւական երկար քշեց ալ նէ թագաւորը առանց ձանձրանալու մտիկ կընէր։ Եւ խորին մըտմըտուքի մէջ ինկաւ, որովհետեւ մինչեւ այն օրը այդպէս խօսքեր մէկէ մը լսած չունէր։ պալատականները անոր քովը՝ կրօնից ազդեցութիւնը տկարացընելու յարմար խօսքերէն զատ բան չէին ըսեր։ Ժամանակն ալ ուշ էր. հանգչելու աւուրն եկած էր. ուստի կոմսին հրաման տուաւ որ երթայ հանգչի. բայց ինքը նոյն գիշերը չկրցաւ քնանալ. լսածներուն վրայ կխորհէր. առաջուց իր պալատականներէն լսածներն ու այս անգամ կոմսէն լսածները իրարու հետ կը համեմատէր, եւ ետքէն լսածներուն զօրութիւնը եւ հաստատութիւնը կմանար։ Պալատականներուն ըսածներն ալ զինքը մոլորեցընելով եւ գէշընելով իրենց անձին յատուկ շահ մը հանելու համար յարմար միջոց ըլլալը շատ աղէկ իմացաւ։

Ա՛ւս օրը առտուանց կանուխ քովը կանչել տուաւ կոմսը. եւ ըսաւ. անկրօնութեան եւ անհաւատութեան գէշ եւ վնասակար հե-

տեւանքները ծրքան հասկցայ ալ նէ կրօնքին բացարձակապէս հարկաւոր ըլլալը ուրանալու համար մէկ առարկութիւն մը ունին անհաւատները. կուզէի անոր վրայ ալ խօսիլ որ անոր ալ պատասխանը տայի։ Կըսեն. պետութիւններուն աղէկ կառավարուելուն համար կրօնք եղեր է՝ կամ չէ եղեր՝ հոգ չէ. որովհետեւ մարդիկ միշտ իրենց հաստատուն բրնած քաղքենութիւնները դէմ կը գործեն. ու հասարակութիւնը իր կարծիքին համեմատ չի կարդադրեր վարքը։

Կսմանք ըսաւ. Թէ որ մէրաւն այդպէս կը կարծեն նէ՝ ինչո՞ւ համար իրենց ստոյգ համոզմունքը գաղափարը այնքան կը գովեն ու կը յարգեն եւ մեծ ջանք ունին աշխարհ տարածելու. որ այս անուններ ակէզօծած սիրուներուն մէկ հատիկ արդիւնքն է աւէն բան շինել. աւէն բան խաւարի ու մոռութեան մէջ ձգել։ Ինչո՞ւ համար մարդոց միտքը իրենց բուն օգտին վրայօք լուսաւորելու խօսք կրնեն մեզի։ Ինչո՞ւ համար բռնակալութեան ու ահաբեկութեան եւ կրօնամոլութեան ու սրիկայութեան վրայ խօսած ատենները՝ աղագակով աշխարհը կը մոգացընեն։ Թէ որ կարծիքներն անտարբեր բաներ են նէ՝ ու թէ որ մարդկին իրենց սիրուներուն համաձայն չեն գործեր նէ, մեր խորհելու եղանակը անոնց հաղորդելէն ինչ շահ. ու կարծիքնին ու խորհելու եղանակնին փոխել տալու աշխատելնուն ի բաւ-

տակն իջնէ : Սակայն ոմ չգիտեր , թէ մարդիկ թէ որ հաստատուն ըսկըզբունք մը բռնած ըլլան ներ , ընելու բաներնին անոր համեմատ կարդչին . սովորութիւնները ու կարծիքները սկզբունքներու վրայ յարմարցուցած են . կուզեն այն սկզբունքներն իրաւ ըլլան՝ կուզեն սուտ . եւ մարդկային ազգը կատարեալ կարծիքն է : Ոմ չգիտեր թէ ամեն քաղաքականութեան մէջ մարդոյս գլուխը պատճառը հաստատուն սկզբունք չունենալն է . սըեռապաշտութեան եւ կրօնամոլութեան մէջ նայնուն պատճառն ալ այն է : Ա՛րդիւ վարքերնին այն տանը կը փոխեն , երբ որ սկըզբունքնին փոխեն . եւ թէ որ կրօնքի եւ բարոյականի կողմէն մեր գործը մեր խորհածին համաձայն չէ ընելնին իրաւ է նէ այն տանը կարող

նիս դիւրին կըլլար, եւ խիղճներնիս մեզ չէր տանջեր։ Ա՛ր աղէկ սկզբունքներն են որ մեզ մեծամեծ չարութիւններէ ետ կը քաշեն. թէ որ մեր կարծիքը մեր չար կամացը օգնութիւն չընէր նէ՝ ինչ գէշութիւն կրնար ըլլալ որուն ձեռք զարնելէն ետ քաշուէինք։ Սկզբունքնիս աղէկ ըլլան նէ՝ նորէն առաքինի ըլլալը մեզի շատ դիւրին կըլլայ. բայց անոր հակառակ սկզբունքներով շատ դըժուար, եւ գըրե՛ թէ անհնար կըլլայ։ Ա՛ն որ քրիստոնեայներուն մէջ իրենց հաւատքին համեմատ գործ չունեցող շատ կը գտնուի նէ՝ անաւկներուն մէջ ո՛րքան ալ շատ կը գտնուին որ իրենք իրենց գլխուն կանոն մը շինած են. եւ անով սուրբ Աւետարանին աւանդած եւ ուսուցուցած ըսկզբունքներէն փախուստ տալու ճամբայ մը գտած են իրենց խելքովը կամ իրենց յօժարութեանը համեմատ ծուռ մեկնութիւն մը տայով։ Անաւկներուն հաւատքը մթացընելուն առղը զօրացընելու է։ Ասանկ ընես նէ՝ քրիստոնէութեան առաջին ժամանակները քրիստոնեայներն ինչպէս էին նէ՝ հիմայ ալ կրնան անանկ ըլլալ. վասն զի հիմայ կենդանի եւ մաքուր հաւատք ունեցողները անանկ են. այսպիսինները ամէնն ալ առաքինի մարդիկ եւ անհամեմատ քաղաքացի եւ աւետարանական հպատակ կըլլան։

Ա՛ռաքելն ըսաւ. մէկ ուրիշ խնդիր մըն ալ ունիմ քեզի ընելու անոնց կողմէն։ Երա-

ւունը չունիմք արդեօք ըսելու թէ կրօնքը մարդոց գէշութեան աւելի պատճառ եղաւ՝ քան թէ աղէկութեան: Պատճառած գէշութիւնները բերած աղէկութիւններէն շատ եւ աւելի մեծ չե՞ն մի:

Կոմեն ըսաւ. կարծեմ ձեր վերհայհատուածութեան առաջը հատուցուն ապացոյցներով ցուցուցի որ մէկ ընկերութեան մը եւ մէկ պետութեան մը համար՝ անկրօն եւ անհաւատ ըլլալն մեծ ազէտք եւ գէշութիւն եւ թշուառութիւն չկրնար ըլլալ: Այն մարդն անգամ՝ որ անճառնի եւ ծիծաղական կրօնք մը ունի, բայց բնական օրէնքին քանի մի նախնական ծանօթութիւնները կըպահէ, մէկ Աստուծոյ մը գոյութիւնը եւ հոգւոյ անմահութիւնը կըխոստովանի, չկրնար քաղաքական ընկերութեան լուծուելուն այնպէս հակում ունենալ, ինչպէս որ հարկաւ ունի անաստուածութիւնը եւ անհաւատութիւնը որ միշտ գաղափարները ամէնն ալ կուրանայ եւ կ՚ոչնչացընէ: Ասոնք կըտոնքի մը թելադրած մեծ գէշութիւնները, զոր օրինակ մարդ զոհելուն սովորութիւնը, ընկերութեան քանի մի անդամներուն գէշութիւն կըբերեն. բայց ամբողջին մէկէն նայելնէնին դաշնակութիւն մը կըտեսնես, բարոյականին քանի մի մասերը ամբողջ կըկենան. առաքինութեան եւ արդարութեան սկզբունքները հաստատուն հիման վրայ ամուր կըմնան, եւ մարդոց խըղճին վրայ իշխանութիւնին կըբան ե,

ցըննն : Ընտանեկաց պաշտաման մէջ ընկերու-
թիւնը միացընող մէկ կապ մը կայ , օրէօքնե-
րու կը հնազանդին , ոչ թէ ստուգմէ կը-
վախնան . կուզէ ստուգած ըլլայ այն
վախցածնին , կուզէ ճշմարիտ : Ընտանեաց եւ
անհատաց մարդոց ընկերութեան մէջ ասոնց
մէկն ալ չկայ : Ուրիշ եղողները մէկէ մը վախ
ընելնան նէ՝ իրենցմէ վար եւ իրենց ձեռքին
տակը գտնուողները անխնայ եւ անխղճաբար
կը հարստահարեն : Ժողովուրդը կրթութեան կող-
մանէ կոպիտ , բարուց կողմանէ կատաղի , վա-
րուց եւ հանդամանաց կողմանէ թեթեւ մէկ
բազմութիւն մըն է . որ թէ որ կրօնքը զինքը
չզուսպաւորէ նէ՝ ուրիշ սերտց յոյս առնելու բը-
նաւ ընդունակութիւն չունի . թէ որ կրօնքը
անոր սանձ չըլլայ նէ՝ ուրիշ սանձ չճանչնար .
գլուխ քաշելու եւ ապստամբելու ուրիշ առիթ
մըն ալ կարօտ չէ . բաւական է իր անհանդարտ
եւ թեթեւ եւ դաժան բարքը . եւ քիչ ժամա-
նակի մէջ ամէն ընկերական կապ կը լուծուի :
Ուստի ընդունելի հէնինակի վկայութիւնով օ-
բնակ մը մէջ չկըրնար բերուիլ , թէ երբեմն
կամ այս ինչ տեղ անանկ մէկ ժողովուրդ մը
գտնուած է որ բնաւ կրօնական գաղափար մը
չէ ունեցեր : Թէ որ ասանկ կայ նէ՝ անաս-
նական անբանութեան վերջին աստիճանը հա-
սած ժողովուրդ մը պիտի ըլլայ :

Այժմ եկէր արքայ. ասոնք լսելով ձեր խընդ-
րոյն մէկ մասին վրայ միայն խօսած եղայ : Ձեր

առարկութիւնները ձեզի թելադրողներուն բուն
վիտքը՝ քրիստոնէութիւնը ձեզի անպիտան եւ
տեսլի ցուցընել է։ Ասոնց սնոտի խօսքերուն
պատասխանը հարիւր անգամ տրուած է. եւ
անոնց պատճառաբանութեանը ստութիւնը հաս-
կընալու համար մէկ օրինակ մը միայն բաւա-
կան թողլլայ ձեր վեհախոհութեանը։ Քրիս-
տոնէութիւնը հակառակութիւններու եւ պա-
տերազմներու պատճառ տուաւ կրսեն. եւ աս-
կէց կը հետեւցընեն թէ՝ աշխարհքիս մէջ բնաւ
քրիստոնէութիւն բսուած կրօնքը չըլլար նէ
աւելի աղէկ էր։ Ասոնց այն պատճառաբանու-
թիւններուն նայելով մենք ալ կրնանք ըսել.
ընկերութիւնները ու օրէնքները շատ անօրէ-
նութիւններու եւ մեծամեծ չարիքներու պատ-
ճառ տուին. ուրեմն մարդկային ընկերութիւն
եւ օրէնք բնաւ չըլլար նէ աւելի աղէկ էր։
Այս ալ ըսող կայ անոնց մէջ. ուստի անանկ
բան մը ըսեմ որ բնական եւ ամէնուն ալ
յայտնի ըլլայ։ Արեգակը մարդոց ահա-
գին վնասներ պատճառած է. Ուրեմն՝ արեգակ
չըլլար աշխարհքիս վրայ նէ՝ աղէկ բան մը կըլ-
լար*։ Ա՛ն ինք անոնց ըսածին դառնանք։ Կատա-

* Հեղինակին տուած պատասխանը՝ ընկերութեան
եւ օրէնքի վրայօք, այնքան չիշտ է՝ որ կրօնքի հա-
մար եղած գէշութիւնները պատճառանք մը
բընելով կրօնքը վնասակար սեպող հեղինակնե-
րուն մէջ առիկայ ալ յայտնապէս ըսող եղաւ։
Ասուսո էնէ գըրքին պիտի գլուխը այս խօսքով

վարուքներուն պատճառ եղած են մարդ մարդու եւ ազգ ազգի արիւն թափելու. ուրեմն կառավարութիւն չըլլալն ալ ըլլալէն աղէկ է. Ո՛հ ասանկ կըտրամաբանեն ծանծաղամիտ մարդիկ, որ դժբաղդաբար այսպիսի կարծիքներով մոքերնին պաշարուած է. եւ բանին իւնութիւնը եւ նեղքին հանդամանքը քննելու տեղը՝ անիկայ մարդկային կրից դէշն բանեցընելը կամ իր կամքը առաջ տանելու համար անիկայ պատճառ բռնելը կընային: Ա՛յս ալ առանձ մը անոնց պէս կըտրամաբանէ. հաւատքէն եկած եւ պալը օգուտներուն կողմը աչքս պոցած էի: Ո՛չ՝ առանը ինծի պատասխան տուին թէ ամէն բան դէշի բանեցընել կըրնայ ըլլալ. սակայն ասկէց էհեռուիը թէ այն դէշի առրուած թէ այն դէ-

կըսկըսի. թէ մարդս բնութեան ձեռքէն աղէկ ելած՝ եւ մարդոց ձեռքն իյնալով դէշցած է. ըսել է որ՝ մարդոյս աղէկութիւնը վայրենութեան վիճակի մէջ է. ընկերութեան մէջ մտնելով կըգէշնայ: Օրէնքներն ալ վնասակար սեպելով ամէն օրէնք ուզէն ջընջելը յարմար տեսնողներ է-

ղան. բայց առանձինները մտածելով որ իրենց դըրութիւնը չի գործ դրուի նէ առաջին պէշրութիւնը իրէնց գլուխը կուգայ ըսին. եթր որ ամէն մարդ էկէսոփայութեան լուսով հաւասար լուսաւորուին եւ օրէնքի կարօտութիւն չըմնայ նէ՝ օրէնքը այն առեն կը վերնայ: Բայց ամէն մարդ կըսեանէ որ իրենց փիլիսոփայութիւնով լուսաւորուած մարդիկը զըսպելու համար աւելի խիստ օրէնքներ՝ եւ այն օրէնքներուն աւելի մեծ պաշտպաններ ալ են:

չի տարուած բաները ամէնն ալ ինքնին դէշ և պաճ ըլլան։ Վրիստոնէական կրօնքին համար ամեններէն երկրայելու տեղի չկայ, եւ մեզի տրուած բարիքներուն ամէնէն գերազանցն է։ Ատածէ թէ ինչ մուրհակ լուտասրեց. ինչ կըրծուելիւն մացուց՝ որ մարդոց ազէկնալուն պատճառ ըլլալէն զատ այս յատկութիւնս ալ ունի՝ ամէն մարդ դիւրաւ կըրնայ հասկընալ։ Հին վիճակներուն բարոյականին պէտ՝ առաքինութիւններուն չհասկընալու բարակ վարդապետութիւններէ բազադրուած չէր, եւ ասոնք ամէնն ալ մէկ հեղինակութիւնով մը կաւանդէ. որուն հնազանդիլ՝ նոյն իսկ մարդոյ միտքը կըթելադրէ. բարոյականի եւ ընկերական կեանց հաստատուն է։ Սակայն այս կրօնքը ազատութիւնին մեր ձեռքէն առնելու տահմանուած չէ. մեզ ջրանազատներ որ հարկաւ անոր հետեւիմք. ուստի ուրիշ ամէն բաներու պէս ասիկայ ալ գէշի բանեցընել կըրնայ ըլլալ։ Այս որ տասնկ ըլլայ նէ պակասութիւնը ոչին կդնեմք կըլլայ։ Կրօնքին լուն հոգւին հետեւելէն առաջ կուգան արդեօք այդ գէշութիւնները. կամ թէ մանաւանդ անոր հոգւէն գաղուելէն ։ Ասոնց վրայ կողքայ կրօնքը. վասն զի երեն հետեւողները հնազանդութեամբ երթալու հետ միացեալ մնալուն տեղը կապըստամբին, եւ ամբարտաւանութեամբ երկնց կամքը առաջ տանելուվ՝ մէջը հերձուած եւ երկպառակութիւն եւ կռիւ կպատճառեն, եւ վատասէր իշխաններ

ալ կը գտնուին՝ որ այդպէս հերձուած հանող ապստամբներուն կըռնակ կըկենան*։ եւ մարդկային ամէն կիրքը անոր դէմ պլուխ քաշելով չէ թէ միայն անոր ծառայել չեն ուզեր, այլ մանաւանդ անիկայ իրենց ծառայեցընել կուզեն։ Նակ հաւատքը մեզի կը սովրեցընէ, որ հաւատակաց բարուոյն համար ամէն բան զոհել պէտք է. եւ մըտիկ ընողներուն՝ միաբանութեան եւ խաղաղութեան եւ անսահման եղբայրութեան հոգի կուտայ։ Ուրեմն ինչո՞ւ համար պիտի ըլլայ կրօնքի դէմ իրարու առարկութիւն հանել այն գէշութիւնները՝ որոց վրայ կողբայ կրօնքը, որովհետեւ իրեն բնաւորութեանը բոլորովին հակառակ են. եւ թէ որ մարդիկ իր խրատները մտիկ ընէին նէ՝ աւանկ բաներ բնաւ մէկ ժամանակ մը չէին ըլլար։ Նոյնը յանցանքը մարդկային կիրքերուն է՝ որ անոր հակառակ են. եւ ինքը հաւատքը անոնց չհաւնիր։

*Արիոսի եւ Նեստորի եւ Եւտիքէսի եւ Լութերի պատմութիւններուն տեղեակ եղողները կըտեսնեն որ՝ թէ որ աշխարհական իշխաններուն մէջէն այս աղանդապետներուն կըռնակ կեցող չըլլար նէ՝ աղանդները այնքան ժամանակ չէին տեւեր եւ այնքան տեղ չէին տարածուեր։

ԳԼՈՒԽ· ԼԴ·

Կրօնքը օգտակար ըլլալու համար ճշմարիտ ըլլալու է,

ԱՅՍՊԻՍԸ ՄԱՐԴԸ սովորա-
բար դիւրագրգիռ կըլլայ՝ երբ մէկը իր նա-
խապաշարմունքներուն դէմ խօսի. եւ անոր
պատասխանելու տեղը հարկաւ իրեն հակառակ
կարծիք ունեցողին դէմ անձնականի իջնալու
կըսկըսի. որով թէ որ վիճաբանութեան սկսած
էին նէ՝ կռուաբանութիւնով կը վերջացընեն:
Նոյնին խօսած խոհական վարդապետութիւննե-
րուն մէջ այդպէս գրգռութեան նշան մը չէր
երեւեր. Թագաւորը հասկըցաւ որ կրօնքին
պաշտպան կենալը անոր վրայ նախապաշարմուն-
քի արդիւնք չէր. եւ ամէն բան աներկիւղ հա-
մարձակութեամբ անոր առջը խօսիլն ալ անոր
վեհանձնութեանը նշան մըն էր. ուստի բսած-
ներուն վրան գօրավելով եւ խանդաղատելով
բարեսրտութեամբ ըսաւ.

Ուրեմն իմ կոմս, կը տեսնեմ որ զիս քը-
րիստոնէութեան կը բերես, որն որ կը յարգեմ
քանի որ հայրդ կը յիշեմ եւ քեզ կը տեսնեմ:
Նայց ընդհանրապէս մէկ կրօնք մը հարկաւոր
է. որն որ կըլլայ նէ ըլլայ, անանկ չէ մի.
ամէն կրօնքի ուժը եւ ազդեցութիւնը մէկ չէ

մի այս կողմէն. պէտք չէ՞ մի որ ամէն մէկ նրկրի եւ ամէն մէկ կլիմայի համեմատ զատ զատ կրօնքներ ըլլան*։ Երբ չէ՞ մի այն մէկ հաստիկ բնական օրէնքին Թելադրած բարոյական խրատը որ երեկ ալ յիշեցինք. Թէ Աստուծմէ վախցիր. հայրենեացդ ծառայէ. մարդու անխրաւութիւն մի ընել։

Աղտպէս չէ՞ ըսած կոմսը. նրա մարդոց հնարած կրօնքներ մէջ կը մտնեն՝ որոց ստայօղ եւ չինծու ըլլալը յայտնուած է, ամէն կրօնք մէկ չեն կրնար ըլլալ։ Ա՞սան զի մարդու հնարած կրօնքը ի՞նչ հիմ եւ ի՞նչ զօրութիւն կրնայ ունենալ մեր վրայ պարտաւորութիւն դնելու համար։ Ամէն կրօնք երբ Աստուծոյ հաճելի չեն՝ մէկ չեն կրնար ըլլալ. մարդոց հնարած կրօնքներըը Աստուծոյ արժանի չեն. եւ անոր յատկութիւններուն հակառակ վարդապետութիւններ եւ գործնական հրահանգներ կը պարունակեն։ Այն կրօնքն է ընդունելի՝ որ աստուածային յայտնութենան մը կարօտութիւն ունենալին խոստովանի. յայտնութիւնը ըստուգելու համար մարդկային խելքին Թելադրած վիճաբանութեան չ՚ապաւինի. ապացոյցը միայն

* Այս ալ լսող եղաւ փիլիսոփայներուն մէջ, Մոնդէսքիէօ։ Վոլտէրին ինծի՝ ալ յայտնի է. որ Եւրոպայի համար քրիստոնէութիւնը, Արաբիայի Մահմետականութիւնը, Հնդկաստան՝ Պրահմայի, եւ Չին եւ Ճաբոն Պուտտայի կրօնքները ավելկ կատարեալ կը համարի։

աւանդութեան եւ պատմութեան մէջ բընտրուէ։ Այսպէսով կը գտնէ որ Նոտուած գինքը յիւրաքանչիւր մարդոց յայտնած է. եւ հետերնին խօսելով իր սուրբ կամքը անոնց իմացուցած է. եւ այն յայտնութիւնով սովրուած կրօնքը միայն իրրեւ ճշմարիտ կը բրոնէ։ Եւ յիրաւի միւնակ անոր մէջ բաւական հնդինակութիւն մը կը գտնենք. եւ մաքուր բարոյական մը, եւ անանկ վարդապետութիւն մը՝ որ մէկ դիէն գեղեցիկ էակին փառացը հետ՝ մէկ կողմէն ալ մարդոյս երջանկութեան հետ ճիշդ համեմատութիւն ունի։

Այս առիթով Վալմոնի կոմսը քրիստոնէութեան ճշմարտութեանը եւ օգտին վրայ երկարօրէն խօսեցաւ Թագաւորին հետ. ինչպէս որ իր հայրը ժամանակ մը երեն դրած էր՝ պարոն տը Լօզանին մօտ Հրապարներէն ազատ պահելու համար. եւ խօսածները Թագաւորին մտքին մէջ խորին ազդեցութիւն ըրին. որովհետեւ մինչեւ այն ատենը անհոգութեամբ՝ եւ պալատականներուն անկրօն խօսքերուն բրոնուելով ատանկ բաներու բոլորովին միտք յոգնեցուցած չէր. միայն՝ անհաւատները գինքը հաւատքէ հեռացընելու համար ինչ առարկութիւնները հնարեր եւ սովրեցուցեր էին նէ անոնք գիտէր. եւ կըկարծէր որ անոնք անյաղթելի առարկութիւններն են. չկրնար անոնց պատասխան տրուիլ։ Եւ ասոր պատճառն այն էր՝ որ մինչեւ այն ատենը Վալմոնի կոմսին պէս մարդ գացած չէր քովը։

ԳԼՈՒԽ ԼԵ.

Կրօնքը նուաստացընելու կերպը եւ պատճառը.

ԻՐՕՊԱՑԻՒ կարգաւորներուն մէջ առանձ առարկութիւններուն ճիշդ պատասխանը տալու կարգաւորներ պակաս չեն. որ ձեռնհաս են մոլորելով անհաւատութեան խաւարին մէջ ինկած մարդիկը լուսաւորելու: Անհաւատութեան քարոզիչները ասիկայ շատ աղէկ գիտեն. գիտուն քահանայներուն յարգ եւ պատիւ գտնելնէրենց դրութիւնը հիմնայատակ կը կործանէ. ասոր ալ խնդրին աղէկ հասած է. ուստի անդադար կը ջանան քահանայներուն յարգը կոտրելու. մեկ քանին մարդկօրէն պակասութիւնը պատմելէն առիթ կառնեն միւնակ անոնց արժանացած պարսաւը ամէնուն վրայ տարածելու. իսկ թէ որ պակասութիւն մը չգտանեն նէ՝ իրենք կը հնարեն. կրօնքը թեւթըփնելու համար սուտ խօսիլը եւ զրպարտութիւն ընելն ալ բանի տեղ չեն դներ: Ասոր համար էր որ կարգաւորները Վոլտէրի եւ Տիտրոյի եւ տ'Ալանպէրի եւ ասոնց կուսակիցներուն աչքին փուշ էին: Վոլտէր իրնամակներուն մէջ՝ ասոնց անունը եւ վարկումը կոտրե-

լու համար խրատ կուտար թէ ամբաստանէցէք. ինչ գէշութիւն մտքերնիդ գայ նէ կարգաւորներուն վրայ ձգեցէք, ըսածնիդ սուտ ալ ըլլայ նէ հոգ չէ. սուտը կրկնելով ճըշմարտի կերպարանք կառնէ: Այսով մտքերնիս այն չէ որ սատնց եւ սատնց նմաններուն ըրած լաւ բաստանութիւնները սուտ հանեմք. շատ հարաւոր եւ բիւրաւոր մարդոցմէ բաղկացեալ ընկերութեան մը մէջ անհնար է որ բազմաթիւ գէշ մարդիկ չըլլան. բայց ընկերութիւն մը այն սատնցինը չէ ուրիշ ընկերութիւններուն վրայօք ալ չարախօսութիւններ ըլլալ պէտք է՝ ին, բայց մենք անանկ չենք տեսներ. սատնց համար եղած չարախօսութիւններուն նմանը ուրիշ քրիստոնեայ կամ օտարահաւատ ընկերութեանց վրայ եղած չէ: Ա՛նգլիներուն մէջ, փառասէր եւ բարոյականին աւրուած մարդիկ գտնուիլը անտարակուսելի է. բայց ինչ է պատճառը որ վերոյիշեալ փիլիսոփայներուն խուժդուժը՝ եւ անոնց միտքը հասկըցող կամ չհասկըցող մը մարդիկ՝ ճշդիւն անուան տեսլի նըշանակութիւն մը կուտան. խոչոր ըսելու նըշանակութեամբ գործ կածեն. աւելի յարմար չէ՞ ին այս նշանակութեան յատկացընել ֆոտոն կամ խոչընդոտէ բառերը, երբ ճարտարահըմար խարդախութեան հրահանգած գրերը անոնց քով կը գտնուին: Ըսածներնուս անհերքելի ապացոյց են Վոլտեր եւ Տամիլավիլ եւ ա՛լանպէրի նամակները. որոնք Հայերէնի թարգ-

մանելը օգտակար բան մը կըլլայ ըլլալ՝ պար-
զամիտներուն աչքը բանալու եւ ճանչցընելու
համար՝ որ այսպիսիները այէնն ալ Յուլիանոս
ուրացողին դպրոցը աշակերտեալ մարդ կըն-
մանին. որ գալիլեացի բառը նախատական նշա-
նակութեան մը դարձընելով՝ բոլոր քրիստոն-
եայները նոյն անունով նախատել կը կարծէր։
Բայց ատոնց՝ քահանայները պարսաւելը կրօնքէ
զատ ուրիշ պատճառ մըն ալ ունէր. քահանայ-
ները ինչպէս կրօնից՝ նոյնպէս թագաւորական
աթոռոյ ալ պաշտպան էին. եւ որովհետեւ
գաղտնի ընկերութիւններուն նպատակը բոլոր
աշխարհէ թագաւորները վերցընել եւ ժէկ հա-
սարակապետութիւն մը ընել է, եւ ասոր հա-
մար թագաւորներն ալ կը բամբասանն ըբռնաւոր
կոչելով. եւ հարցընելով թէ ի՞նչ իրաւունք
ունին մարդկային ազգին վրայ տիրելու՝ ի-
րենք ալ մարդ ըլլալով, իսկ քահանայները
ատոնք կը պաշտպանեն, սուրբ գիրքը ձեռ-
քերնին բռնած ամէնուն ականջն ի վար պո-
ռալով թէ "ամենայն իշխանութիւն յԱստու-
ծոյ է, եւ որք են՝ յԱստուծոյ կարգեալ
են", ատոնք հարկ կըսեպեն քահանայներուն
յարգը կոտրել, եւ թէ որ հնար է նէ՝ ամէնն
ալ կամ երկնից կողմը քաշել կամ ջարդել, ինչ-
պէս որ ըրին ԺԸ դարուն անհաւատները. որոնց
վերջը՝ անմեղ թագաւորի մը հրապարակաւ գլու-
խատում եւ թագաւորական գահուն նուաս-
տութիւն՝ եւ հաւատարիմ քահանայներուն

ջարդ եւ աքսոր եղաւ : Ա.յս դիտաւորութիւնն
նին ալ ծածուկ չպահեցին փիլիսոփայները . եւ
Տէտուս յայտնի ըսաւ . ամէնէն եռքը մեացած
քահանային աղիքն լար շինելուն՝ եւ ամէնէն
եռքը մեացած թագաւորն անով կախելու է* :

Ա.շխարհականներուն մէջ ալ կըմնային կը-
բռնասէր եւ իմաստուն մարդիկ գտնուիլ , որ
կըմնային Թագաւորին մտքին մէջ հաւատոյ դէմ
գրացած առարկութիւններուն տկարութիւնը
անոր հասկըցընել . եւ նոյնները սովրեցընող-
ները անոր կասկածելի ցուցընել . բայց ան-
հաւատները աստր ալ առաջը առնելու փոյթ տա-
րած էին . ով որ հաւատոյ պաշտպանութեան
համար բան մը խօսէր՝ անիկա կանուանէին տը-
գէտ, նախապաշարեալ , խաւարեալ , աւելորդա-
պաշտ , եւ կըմեղադրէին որ իրեն գտնուած լու-
սաւորեալ գարուն մարդը չէ . յետախաղաց է .
յառաջադիմութեան թշնամի է . ճիշդ չէ . հին-
ցած գաղափարներ կը բանեցընէ , մարդկային
ազգին յառաջադիմութեանը արգելք կըլլայ .
ազուր ոմանները եւ կեղծ պատմութիւններ
գրելու տեղը հաւատքի վրայ բաներ կը գրէ :

* Մեր մէջ ալ քանի մի պարբերականներ՝ կարգա-
ւոր բամբասելը իրենց բան գործ ըրած են : կու-
զեմք հաւատալ թէ աստնք Եւրոպայի մէջ ելլող
կարգաւոր բամբասող մատենագիրներուն միտքը
չդիտնալով՝ լոկ կապիկի պէս անոնց կը հետեւին.
բայց բանին արդիւնքը մէկ ըլլալով՝ աստնցմէ ալ
միապէս զգուշանալու է . իրենք անհաւատ չեն
ալ նէ՝ անհաւատութեան մունետիկ են :

Ընտանիներուն անմօտոտ խոհանոց ըսելը՝ նախատանքի բաներու ամէնէն դէշը կը կարծէին։ Նա-
բեթաղդաւար՝ ատոնց գրածները կարդացողնե-
րուն մէջ ատոնց խելքովը մարդ շատ էր գըտ-
նուեր։

Ազգին գաղափարները ամենայն զօրու-
թեամբ հասարակութեան մէջ տարածելու միջոց
կը տանէին, ընկերութիւններ ալ կը յօրինէին
շաբթէ շաբաթ կամ ամիս ատակ տալու.
որպէս զի ուղղակի կամ հոդմնակի այնպատա-
կին ծառայող գրքեր, տետրակներ, յայտարա-
րութիւններ, պարբերականներ տպեն, եւ ձգ-
ելի կամ աժան գնով սփռեն. ասիկայ կարճամ-
տայ մը գտած էին թագաւորին ականջը լեցը-
նելու։ Ընկէց հոգը կրօնասէր մարդ մը ինչ-
պէս կրնար թագաւորին քովը մուտ գտնել եւ
հաւատքի վրայ խօսիլ. այսպիսի գաղափարներ
ունեցող մեծ մը՝ ինչարկէ անանկ մարդիկ քո-
վըն ընդունելը եւ հետը խօսիլը երբեն ամօթ
կը սեպէր։

Գոնէ հաւատքի խօսքերը այսպիսի հնարք-
ներով՝ թագաւորին ականջէն հետու կրնող
պալատականները մարդկային բնական լուսոյն
թելադրած հաւատարմութեամբը վարուէին ա-
նոր հետ, այն ալ գէշ էր. թագաւորին եւ
ազգին հայրենեաց օգուտը մոռնէին նէ այն-
քան վնաս չէր ըլլար։ Այլ ատոնք ազէկ բա-
ներ են. եւ քրիստոնէութիւնը բնաւ մէկ ազէկ
բանի մը թշնամի եւ խափանող չէ, այլ ամէն

կերպով անոնք կը քաջալերէ եւ առաջ կը տանի. ուստի մարքերնին աղէկութիւն ըլլայ նէ ինչո՞ւ ամէն աղէկութիւններու գօրավիգն եւ գործակից եղող կրօնքը դուրս պիտի ձգեն. յայտնի չէ՞ մի որ մարքերնին անանկ բան ընել դրած են՝ որ կրօնքը անոր հաճութիւն չըտար. անոր համար առաջ կրօնքը կը հեռացընեն, որ տեղը ուզածնին դընեն: Վ.իշերուան ճարտար գողերն ալ անանկ են. բան վերցընելու համար մտած տներնին տիրասէր հատատարիմ անասնոց պատահին նէ՝ անոր ձայնը երբեց ձայն չհերոց գործին արգելք ըլլալուն համար ուրիշ բանի ձեռք չզարկած անոր ճարը կընայեն. կամ անկէց կը հեռացընեն. կամ թէ որ այս չըլլայնէ կը մեռցընեն, կամ անոր տէրը կը համոզեն որ շուն պահելը վտանգաւոր է, կատաղին խածուածքը տարաւորակ եւ անբուժելի է, կատու պահելը անկէց աղէկ է որ տանը մուկերը կը հատցընեն. թէ պէտ երբեք ալ գիտեն որ ամէն շուն կատաղի չըլլար. եւ շուն պահողը անոր կատաղութեան նշաններէն ճանչնալով ճարը կը հոգայ:

Վ.օլտէրեաններէն ճիղվիթներուն եւ ուրիշ կրօնաւորներուն դէմ խօսք հանեցին որ թագաւոր մեռցընելը օրինաւոր կը սեպեն. եւ ատոր պէս ուրիշ զրպարտութիւններով այնքան ըրին որ անոնք Վ.ադիսլայէն դուրս վռընտել տուին. ատոնք երթալէն ետքը նոյն իսկ իրենք իրենց թագաւորին դէմ խարխափը բոլոր աշ-

խարհի յայտնի իմացուցին որ ըսածնին ընդհակառակն իմանալու է եղեր. Թագաւոր մեռցընելը օրինաւոր կը սեպեն ըսելնին՝ Թագաւորին կենացը պաշտպան են ըսել է եղեր:

ԳԼՈՒԽ· ԼԶ·

Թագաւորին դէմ դարան·

ԵՏՔԱՐ խօսել ուզելով՝ Թագաւորը իր պալատականներուն մէջ երեն Թշնամի, եւ կենացը կամ իշխանութեանը դէմ դաւաճանութիւն բանեցընող մարդ չունէր, ասոնք Թագաւորը երեց ուշաճ ձեւին պահեցուցած բլլալով երեց շահուն կը նայէին. եւ այս դիտաւորութիւններնուն ալ ասկէց առնլի յարմար Թագաւորմը չէին կրնար գտնել. նոր մը ընտրեցընէին նէ՝ անիկայ ալ անոր հասած աստիճանը հասցընելու համար աշխատանք պիտի քաշէին: Անոր համար Թագաւորին դէմ Թշնամի մը երեր ալ նէ՝ երեք ձեռքերնէն եկածին չափ անիկայ պաշտպանելու պատրաստ էին:

Նայց Թագաւորը երկար ատեն չի վերցայսպիսի մարդոց ազդեցութեանց տակն բլլալուկը կառավարութեան գործը աւրուած եւ խառն ի խուռն կերթար. եւ ասով պետութեան նախարարներուն եւ մեծամեծ պաշտօնատարներուն

ժէջ՝ որ պետութեան ծաղկելուն հոգ տանելը իրենց առանձին պարտականութիւն կը համարէին, մէկ տրտունջ մը եւ դժգոհութիւն մը մտաւ. գիտէին որ բանը այս կերպով շարունակելը պէտք չէր. բայց չգիտէին որ թագաւորը մէկ նոր դաստառ մը ունէր, Ա՛լմոնի կոմսը. որուն խրատներովը ամէն բան գեղեցիկ եւ վայելուչ կարգի մէջ կըրնար մտնել: Այս չգիտնալով՝ թագաւորին անոր հետ արտաքոյ կարգի մտերմութեամբը վարուելը իրենց վրդուն ցաւ էր եղեր. կը վախնային որ ասոր խօսքերուն ըլլունելով՝ չըլլայ որ իր պետութեանը ջնասակար գործ մը ընէ: Գանի որ թագաւորը կոմսին խօսքերը մեկ կընէր՝ բնապէս կասկած մը կը ծագէր սրտին մէջ պալատականներուն դէմ. եւ այն ալ հարկաւոր պատէս յայտնի նշանով մը կիմացուէր. ուստի պալատականներն ալ Ա՛լմոնի կոմսը թագաւորին կողմէն հեռացընելու համար ուզեցին շփոթ եւ խռովութիւն մը հանել. ձեռաց տակէն խորհրդակցութիւն մը կազմուեցաւ ասոնց ու նախարարներուն մէջ, մէկ յեղափոխութիւն մը ընել մեքենայեցին:

Ա՛յսպիսի դաւաճանութեան խորհուրդները ծածկելու համար օրինաւորութեան կերպարանքով պատճառանք գտնելուն պէս դիւրին բան չկայ, եւ ասանկ են պետութեան եւ ազգին օգուտը, աղքատներուն հանգստութիւնը, հիւանդանոցներուն ըստ պատշաճի մատակարա-

բուլթիւնը, դպրատուններուն հոգատանելը, հասարակաց ընթերցանութեան թանգարան հաստատելը, ազգային թէատրոններ բանալ եւ ծաղկեցընելը, եկեղեցիներու եւ վանքատականներու թեան եւ գինուորական զօրութեան աւելնալը, եւ այլն։ Ասանկ բաները ամէն ատեն յեղափոխութիւն հանել ուզող մարդոց ձեռքը պատճառներ են։ Դրամատուները աղքատ որմնադիրներուն՝ եւ քարտօնարիները աղքատ ածխագործներուն օգնելը իրենց ընկերութեանց բուն միտքը ծածկելու պատրուակ գործածներ են։ Այս ասանկ խորհուրդներու մէջ մտնող ամէն մէկ մասնաւոր անձինք իրենց մտքին մէջ ծածկած առանձին խորհուրդներ կունենան. որ իրարու չեն կրնար յայտնել. թէպէտ ամէնն ալ իրարու մտքէն անցածը կը գուշակեն։ Ասոնց ամանց միտքը հարատութիւն դնել է. ուրիշներուն՝ ուժերնին աւելցընել՝ եւ իրենց գտնուած երկրին մէջ ինքնագլուխ իշխանութեան մը հիմնադիր ըլլալ. մէկ ուրիշինը՝ ազգին մէջ ամէնէն աւելի իրազեկութիւնը բացընել։ Յեղափոխութեան առաջին ժամանակները ասոնք ամէնն ալ ծածուկ կըմնան. երբ որ յեղափոխականներուն գործը քիչ մը յաջողի՝ այն ատեն ամէն մէկը իր առանձին խորհուրդը առաջ տանելու կաշխատի. մէջերնին կելլէ երկպառակութիւն եւ խռովութիւն մը, որ վերջապէս քաղաքական պատերազմի կը դառնայ։ Ասոնց հետեւցընելու կատարութեան կերպ

պը փոխուած առնէին մինչեւ հիմայ եղած ա-
մէն յեղափոխութիւններուն համառօտ պատ-
մութիւնը այս է. մասնաւոր յեղափոխութեան
մը յարմարցնելու համար այս քսածներուս
մէջ միայն քանի մը մարդոց եւ տեղւոյ անուններ
աւելցընելը բաւական է*:

Վալմանի կոմսին դեսպան գնացած երկիրն
ալ ապստամբութիւն մը ելլելու խորհուրդը ե-
ղած եւ հաստատած էր. արդէն մօտեցած էր
այն օրը՝ որ ապըստամբութեան դրօշակը պիտի
տնկուէր. մինչեւ նոյն ազգի մարդիկ իրարու դէմ
ուր պիտի քաշէին. իրարու արիւն պիտի խմէին.
իրենց բնիկ թագաւորը աթոռէն վար պիտի առ-
նէին. բայց անոնց կռիւը վերջանալուն տեղը
աւելի պիտի սաստկանար. մինչեւ որ կառավա-
րութեան գլուխը մէկը անցնէր, որուն ուժ ըլ-
լալը, ոչ տեղացի եւ ինչ բարքի եւ բնաւորու-
թեան տէր ըլլալը մարդ չէր պիտներ. ասկից
առանձ բան մըն էր որ դէնքի զօրութեամբ պի-
տի որոշուէր. եւ կարելի էր որ նոյն մարդուն
կառավարութիւնը աւելի դէշ ըլլար. բայց ա-
նիկայ ալ կործանելը ժամանակի կարօտ էր. եւ
այնքան ժամանակ ազգը եւ պետութիւնը դէ-

* Այս քսածներուն գոգցես մանրանկարը՝ որքան
որ ինքնիշխան պետութիւն չունեցող ազգի մը
մէջ կրնայ ըլլալ, մեր ազգին մէջ ալ տեսանք
ազգային սահմանադրութեան պատճառաւ: Ու-
րիշները չտեսան. սակայն գործը նոր է. ամենուն
յայտնի ըլլալու համար ոգիները հանդարտեցնել են:

շութիւն պիտի կրէր. եւ ասոր ալ պատճառը այն ապստամբութիւնը հանուղներըը պիտի ըլլա- յին: Հեռաւոր եւ կասկածելի բարութեան մը համար ներկայ վիճակը տակնուվրայ պիտի ը- նէին. ուր թէ որ աւելի խոհեմութիւն բանե- ցընէին՝ կըրնային աղմուկ չհանած ալ ապէկ- ցընել.

ԳԼՈՒԽ. ԼԷ.

Դուրսէն օգնութեան խնդիրը:

ԲԱՒԱՐարութիւնէն ժէջ մեծամեծ իշխաններ կային՝ որ թագաւորին հարկատու ըլլալով ալ իրենց յատուկ զօրք կը պահէին, եւ ատոնք ալ ապստամբութեան խորհուրդին մէջ մտած էին: Ասոնցմէ մէկ քանին մտածելով որ պետութեան մեծագոյն ուժը թագաւորին ձեռ- քըն է, եւ երբ թագաւորը բանն իմանայ եւ զիրենք բռնութեամբ զսպելու երթայ նէ՝ պատե- րազմով անոր դէմ դնել հարկ պիտի ըլլայ. այն ատենը իրենց յաղթուելիքը եւ բաներնին դէշ դառնալիքը յայտնի կը գուշակէին. կխմա- նային որ՝ դըրսէն հզօր օգնականութիւն մը չունենան նէ՝ իրենց իրարու հետ վիճաբանել- վը մեծ բան մը պիտի չկըրնան ընել. ուստի

մտքերնին դրին որ դեսպաններուն դիմեն. որպէս զի անոնց ձեռքովը իրենց ապստամբ բանակին փորձ գօրապետը եւ կըրթեալ գօրք ուննան :

Կը յուսային Վաղիոյ պետութիւնը դիւրաւ այս բանիս համոզել, որուն կողմէն դեսպան էր Վալմոնի կոմսը. վասն զի ասկէց առաջ անոնց հետ պատերազմ ունէին. եւ կըրնային պատերազմին պատճառ թագաւորը դնել եւ ըսել որ մարդ մեռկ չըներ, ուզածը կընէ. փոփոխամիտ մէկն է. հաշտութիւն ցուցընելուն վստահիլ չըլլար. քանի որ անիկայ կը թագաւորէ՝ հաստատուն խաղաղութիւնը անյուսալի է: Ասոնք ամէնը աղէկ կըմտածէին. բայց Վաղիայի դեսպանին առաքինութիւնը եւ արդարութիւնը եւ անկեղծ հաւատարմութիւնը չէին գիտեր. իրենց նըման մեծերէն մէկը կըկարծէին. իրենց այնպէս կուգար՝ որ ուրիշ պալատականներուն պէս խղճմտանքին ձայնը լըսելցընելով եւ թագաւորին կամացը համաձայնելով. անոր մտերմացեր եւ վստահութիւնը բոլացեր է. եւ թէ որ յիրաւի ատանկ ըլլար նէ՝ թագաւորին դէմ դաւաճանող նախարարներուն հետ խորհրդակցիլը դիւրին էր: Կը մտածէին նախարարները թէ Վաղիայի տէրութիւնը ուրիշ տէրութեանց հետ պատերազմ ունենալով՝ բանին շատ աղէկ պիտի գայ իրենց հետ դինուորական դաշնակցութիւն ընելը. եւ հաւատացընել կուզէին որ այսպէս դաշնակցու-

թիւն մը ներկայ թագաւորին օրը չյաջողիր . անիկայ փոխել պէտք է . եւ այս յեղափոխութիւնս անոնց ազգին ձեռօքն ըլլայ նէ՝ ազգը այս բանիս համար զինքն երախտապարտ ճանչնալով բոլոր սրտիւ անոր կը յարի :

Ա՛լմանի կոմսը վերջին անգամ թագաւորին հետ տեսութիւն ընելէն ելած օրը այս իշխանութեան մէկը քովը եկաւ . մէջերնին եղած միաբանութիւնը եւ խորհուրդը անոր յայտնեց։ Կոմսը գաւաճանութեան խորհուրդին վրայ տոկաց , եւ չէր գիտեր թէ ինչ առիթ տուեր է անոնց կարծել տալու որ ինքն ալ այն աշխարհաւեր խորհուրդին հաւանութիւն կուտայ եւ ձեռնտու կըլլայ . բայց այն ալ մտածեց որ գէշ մարդիկ ամէն տեղ ուրիշներն ալ իրենց նման գէշութիւն ընելու ընդունակ կը կարծեն. եւ թէ որ մէկը իրենց հակառակ կողմը հաստատ բռնած տեսնեն՝ եւ անիկայ խախտելու եւ իրենց կողմը քաշելու համար բրած փորձերնին չյաջողի նէ՝ միւս կողմէն կաշառք կառնէ, ապրուստը մեր հակառակ կողմէն է , անոր համար անոնցմէ չզաւտուիր ըսելով համբաւ կը հանեն . թէ եւ ալէկ ալ գիտցած ըլլան որ այդպիսի բաներով անոր մտաց հաստատութիւնը չըխախտիր : Կոմսը տոկաւ ու այսպիսի մտածութիւնները ծածկելու համար առերեւոյթ հանդարտութիւն մը վրան ցուցընելով բաւ . կը կարծէք որ այդ ձեր առաջարկութիւնը իմ թագաւորիս ինծի յանձնած վանս պաշ-

ժողովն հետ կը միաբանի : Ընդհօք ինծի կը նե-
րէ որ ձեր թագաւորին դէմ՝ որուն քով զիս
դեսպան խրկեր է , եւ այն ալ պատուով եւ
մեծարանօք զիս ընդուներ է , անոր իշխանու-
թեանը եւ կենացը դէմ երդմնեորուն հետ մի-
աբանիմ : Նախարարներըը պատասխան տուին .
այդ մտածելու բան մը չէ՛. քու պաշտօնդ՝ քեզ
հոս խրկող թագաւորին շահը հոգալ պիտի ըլ-
լայ . բաւական է որ ազգին դէմ դաւաճանու-
թիւն չընես : Քեզ խրկողը Գաղղիան է . քեզ
պատուով ընդունողն ալ մեր ազգն է , որուն
այս գործոյս մէջ ներկայացուցիչ գտնուեցաւ
մեր թագաւորը . եւ հիմայ ազգն է որ մեր բեր-
նովը քեզի հետ կը խօսի* . ազգը մեզի յանձ-
նած է՝ որ այս բանէն քու ազգիդ ըլլալու ե-
զուտը քեզի ըմացընենք , եւ անոր կողմէն ծա-
նուցանենք որ ձեր ազգին եւ պետութեանը

* Որքան խոովարար մարդիկ որ կան՝ իրենց բա-
ծին նայելու ըլլան նէ իրենց կողմէն բան չեն
ըներ . գիտեն որ ընդունելի չըլլար . այլ՝ ազգին
համքը այս է կըսեն . եւ ազգ ըսելով պիրենէ եւ
իրենց խորհրդակիցները միայն կիմանան . որպէս
թէ իրենց մարքին համաձայն չեղողները ազգէն
եղած չըլլան : Անհնար էր որ վալմնի կոմսին գա-
ղտ մարդոց ապստամբութեան խորհուրդին բոլոր
ազգը մասնակից ըլլար . ենոյն իսկ իրենց կասկա-
ծը՝ թէ ազգին զօրութեանը մեծագոյն մասը թա-
գաւորին ձեռքն է . իրենց բաժը սուտ կը հանէր .
ազգը իրենց համամիտ ըլլար նէ՝ օտար տէրութե-
նէ մը օգնութիւն խնդրելու կարօտ չէին ըլլար :

հետ միանալ կուզէ. թագաւորը պիտի ատիպէ՝ որ խորհուրդով եւ գործով ձեզի նման ըլլայ. եւ երկու ազգացս օգուտը մէկ ըլլայ:

Կոմսը ատոնց ամէն՝ խաբէութիւնները մէկ խօսքով ջրելու համար կըրնար հարցընել թէ ի՞նչ իրաւունքով դուք ազգը կըներկայացընէք՝ քանի՛ որ ազգը ձինքը օրինաւորապէս ներկայացընող գլուխ ունի, որ է իր թագաւորը. ուրեմն հնազանդելու եւ իր կամքը անոր կամացը համաձայնելու երդում ըրած է ազգը: Նայց ատանկ ընէր նէ՝ անոնց վատահութիւնը իր վրայէն կը վերնար. անոնց ըներնէն աւելի տեղեկութիւն չէր կըրնար առնել. եւ ոչ ալ անոնք վերտին հնազանդեցընելով՝ ըլլալու առիւնհեզութեան առաջը առնել: Ուստի բաւական սեպեց իրեն եկող պատգամաւորէն եւ անոր ընկերներէն շնորհակալ ըլլալ՝ որ ուրիշ դեսպաններէն աւելի ձինքը վստահութեան արժանի սեպեր՝ եւ միտքերնին իրեն բացեր են. եւ իր միջնորդութեամբը իր տէրութիւնը փառաւորել եւ զօրացընել խորհեր են. սակայն՝ ըսաւ, պէտք է որ ամէն պարագաներով մէկ տեղեկագիր մը դրէք տաք ինծի որ մեր տէրութեանը խրկեմ: Պատամբները արդէն այս գիրս գրած պատրաստած եւ իրենց պատգամաւորին տուած էին. այն ալ կոմսին տուաւ:

ԳԼՈՒԽ· ԼԸ·

Իրաւախոհութիւն ։

ՈՒՐՍՐ այս բաներուս վրայօք մեծ մըտատանջութեան մէջ էր· պէտք էր արդարութիւնը եւ խոհեմութիւնը եւ իր դեսպանական պաշտօնին իր վրայ ձգած պարտաւորութիւնները՝ անթերի կատարումը իրարու հետ միաբանել· ուչ ազգային իրաւանց հակառակ բան մը ընել· եւ ուչէր ազգին կառավարութեան օգուտը խափանել· եւ այս պարագայիս մէջ ճիշդ այս կերպով վարուիլը շատ դժուար էր· Ուրկ կողմէն՝ իր պարտականութիւնն էր եղած բանները իր Թագաւորին իմացընելը՝ եւ ապըստամբութենէրուն իրեն տուած տեղեկագիրը անոր խրկելը· մէկ կողմէն ալ հարկ էր զինքը հոն դեսպան խրկող Թագաւորին իմացընել՝ թէ ապըստամբութենէրուն կըռնակ կենալը՝ եւ անոնց իրենց Թագաւորէն գլուխ քաշելէն մանաւանդ օգուտ քաղելու եռանդ ըլլալը անպատճառ բան է· ազգ քաղաքականութիւն չէ ։ Նայց այն ալ ազգ գիտէր որ Թագաւորին խորհրդականները այս բանիս տեղեկանային նէ՝ ամէնն ալ իրեն խորհուրդ չէին պիտ չէին խորհեր· միայն իրեն հակառակելու եւ զինքը յանցաւոր ցուցընելու համար

ալ կըրնար ըլլալ որ Թագաւորին խղճմտանքին
եւ ազգին օգտին հակառակ նամակ մը խրկել
տան էրեն։ Ուրիշ մտածմունք մըն ալ ունէր.
քանի որ դեսպանութեամբ հոն եկած էր՝ երկ-
րին Թագաւորէն շատ պատիւ տեսած էր. եւ
անոր վստահութիւնը մինչեւ այն աստիճան վաս-
տըկած էր՝ որ ուրիշ տեղերէ բան հասկընալու
հեռւէ չէր ըլլար. վասն զի ասիկայ եղած էր
Թագաւորին հասկցընողը որ պալատականները
անձնատէր եւ շահախնդիր մարդիկ ըլլալով վըս-
տահութեան արժանի չեն. եւ այս պարտաւոր-
ներս զինքը ինծի կըպատուաւորէին բան ը Թա-
գաւորին իմացընել, որ անհոգ եւ անկասկած
ճամբով արդարի մէջ երթայ։ Ու նորը չըսէ
որ դեսպանը բանը դիտէ եղեր, եւ ինծի չի-
մացընելովը ինծի խարդախութիւն ըրաւ։

Ետոնց վրայ մտածելով իմըմացայ սա ճամ-
բան ամէնէն աղէկ դառաւ։ Թագաւորին քով
դնայի. եւ ամէն առաւօտեան բանէրցուցած հա-
մարձակութեամբը անոր հարցուց Թէ արդօք
կըրնայի հառաջանալ վտահ ըլլալ որ ինծի
բնդի հաւատարիմ կըմնայիս. ինծ կըսիրես,
եւ բառնդներս քեզի ընդունելի կըլլան։ Թա-
գաւորն ըսաւ. հաւատարմութիւնդ փորձած եմ
եւ կատարեալ վստահ եմ քեզի՝ որ ամէն
կերպով իմ օգտիս կըմտածես։ Կռնաց ըսաւ.
ուրեմն ան ալ արքայ, առ այժմ բաւական Թող
ըլլայ այսքանը միայն. քեզի իմացընելը՝ որ քու
տէրութեանդ մէջ քեզի դէմ ապստամբութեան

ներկուրդ մը կը պատրաստի. ասկէց առնլի բան մի հարցընել ինծի. բանին վերջն ալ ինծի թուղ. կըրնամ յաջողութիւն գտնելուս վրայ վստահ ըլլալ, եւ առքեզ ալ երաշխաւոր կըլլամ: Ծատ դաւարն ըսաւ. երաշխաւորութիւնդ կընդունիմ սիրելիդ իմ կոմս. բայց ես ալ ելլելու վտանգորիկին առաջն առնելու համար ընելիք մը չունիմ արդեօք: Կոմսը պատասխանեց. ձեր վհատութեան ընելիք միայն այս է որ ինծի հետ ուրախ ըլլաք եւ չըլլաք մտածէ թէ ես ալ ելլելու վտանգին մէջ կրնկնիմ: Ծատ դաւարն ըսաւ. այդ խելացի խորհուրդները ի գործ դնելու կերպն ալ քեզնէ սովրիլ կուզեմ. եւ ինչ որ ըսես ինծի՝ դիտենա որ անպակաս կը կատարեմ:

Վեսպան կոմսը ատոր վրայ խորհելու ժամանակ ուզելով ելաւ դեսպանատունը գնաց. եւ իր թագաւորին նամակ գրելով՝ ըսած եղածները եւ իրեն ինչ ճամբայ բռնելը, եւ այս ճամբուս թագաւորը մեծ վտանգէ մը ազատելուն Վաղինոյ տէրութեան ինչ շահ պատրաստելը մի ըսար մոռչէ իմացուց. որ թագաւորը իր վտանգէն սրտիկուխելը Վաղինոյ դեսպանէն

գիտնալով՝ տէրութեան ամէն ուզածը կատարելու դժուարութիւն մը չէր ձեռ. եւ Գաղիա նոյն թագաւորութեան մէջ մեծ ազդեցութիւն կունենար։

Կոմսը մինչեւ իր նամակին պատասխանն ընդունելու ժամանակը պարապ չկեցաւ. թագաւորը քանի մի բարեկարգութիւններ ինքնին միտքը դրած էր ընելու՝ եւ յարմար ժամանակի կըսպասէր, անոնց վրայ ուրիշ ազէկ կարգադրութիւններ ալ կոմսը խորհելով թագաւորին թելադրեց. եւ անոնցմով ժողովուրդին ալ սիրտը եւելօք իրեն շահեցաւ, մեծամեծներուն ալ դրգռութիւնը հանդարտեցաւ. մէկ մը անոր համար՝ որ անոնց ալ շահն ու պատիւը նկատուած էր, եւ արտօնութիւններին աւելցած էր այս նոր կարգադրութիւններուն մէջ. մէկ մըն ալ՝ որ երբ ժողովրդեան սէրը իրենց թագաւորին վրայ օրէ օր եւելնալը կըտեսնէին՝ կվախնային որ իրենց խորհած ապստամբութեան դրօշակը տնկած օրերնին իրենց կկտանքը եւ աւէն բաներնին ծանր վտանգի տակ պիտի լինայ. եւ յաջողութիւն գտնելու յուսոյ նշոյլները լոլորովին անհետանալու վրայ էին։ Ասիս ճամբով մէկ մեծ յեղաշրջութեան մը առաջը առնուեցաւ։

Ասիս միջոցիս կոմսին դրած նամակին պատասխանն ալ եկաւ. որ թագաւորը ինքն իր ձեռքովը գրեր էր, եւ շատ կըգովէր անոր բըռնած ճամբան, եւ բանեցուցած խոհեմու-

թիւնը։ Ու որովհետեւ բանը անանկ բերած
էր որ իր բերանէն կերպը կբրնար թագաւորին
համարձակ պատմել. ու թէ որ պատասխանը
չառած՝ բանն ամէն պարագայներովը իմացքնէր
նէ՝ թագաւորը կբրնար կասկած ընել թէ ի-
րեն վրաս գալու կերպով գբրած կըլլայ կոմսը
վասղիոյ թագաւորին. իսկ եկած պատասխանը
այգպէս կասկած ընելու բնաւ տեղի չէր տար.
ուստի կոմսը իր թագաւորէն ընդունած նամա-
կը անոր ցուցուց։

Ասոր ապստամբութիւն խորհողներուն գլխա-
ւորները քովը կանչելով անոնց ալ իմացուց
իր թագաւորին դիտաւորութիւնն ու միտքը, որ
թէ որ ապստամբութիւն մը նկատէր նէ՝ այն ա-
պրատանքներուն կոտմը չբրնալէն զատ թագա-
ւորին օգնութիւն տալու պարտաւոր էր անոնք
ջոկելու համար։ Այս խօսքերովս յարմար ա-
ռիթ գտաւ զանոնք յորդորելու, որ իրենց թա-
գաւորին հետ միրոյ ու հնազանդութեան կա-
պերնին ամրացընեն։ Տէրութեան մեծերուն
մէկ քանին ալ առանձին հասկըցուց՝ որ այդ-
պէս ապստամբութեամբ յեղափոխութիւն մը
պատճառելու յաջողութիւն գտնեն նէ՝ իրենք
կբպզտնկնան, եւ աւելի կախում ունենալով ու-
րիշներէն՝ զօրութիւններին եւ իշխանութիւննե-
ու հեղինակութիւններին եւեղօք կբպակսէ։ Ն-
քբ թագաւորն ալ յորդորեց որ անցածները
մոռնայ. ժէնրիէք ասանկ ապստամբութեան մը
խորհուրդ բրած բլլալնին մեծերուն երեսը էբ-

տայ: Եւ ինքը մինչեւ այն ատենը բռնած ճամբաները բոլորովին փոխէ. քաղցր եւ խնճասուրթեամբ չափաւորեալ կերպով մը բռնէ հաստատութեանը մէջ. տէրութեան գործերուն մըտադիր ըլլայ. միշտ խնդքը միտքը անոր պրպտել թէ ինչի՞ կըրնայ ժողովուրդը երջանիկ ընել. ատով միայն է կըսէր որ խոհականութեամբ եւ ազգասիրութեամբ եւ ապահովութեամբ ատաջը կառնուի. ատով միայն է որ ապահովութիւն խորհուրդ փառասէրներ եւ լուն ալ նէ ժողովուրդին իր վրայ ունեցած սիրոյն առաւելութիւնը տեսնելով կը վհատին, խորհուրդնին չեն կրնար ի գործ դնել. եւ ատով պետութիւնը շարունակ խաղաղութեան մէջ ըլլալով կը ծաղկի, կը հարստանայ եւ կը զօրանայ, եւ ինքը հայրենեաց հայր ըսուելու արժանի կըլլայ. վասն զի Թագաւորին այսպիսի պատուաւոր անուն մը՝ ժողովրդեան սէրը կուտայ միայն: Այս անունը Կեսարու եւ Պետրոսի մակեդոնիացիին վաստկած անունէն փառաւոր է. անոնց ճամբան բռնելու՝ եւ յաղթութիւններ ընելով մարդոց արիւնով իւրմէ ներկելու կարօտ չըլլար:

ԳԼՈՒԽ ԼԹ.

Վաճառքը մարդը ժարտիա կընէ։

ԱՅՍ առաքամբութեան խորհուրդը որ Վալմոնի կոմսը իր խոհեմութեամբը մարեց, եւ թէ որ ուրիշ դեպքեան մը բերար նէր իր պատուելութեանը առաջ ընդունելի բան մը ընելու խորհրդով եւ գործոյն արդար կամ անիրաւ ըլլալուն չնայելով կարծարծէր, թագաւորին համար պզտիկ վտանգ մը չէր. եւ ասկէց ազատուելը լոլորովին՝ Վալմոնի կոմսին անխոտոր կերպով հետեւած քրիստոնէական բարոյականին սկզբանցը արդիւնքն էր: Ինչպէս թագաւորը պզտիկ գիտցաւ. վտանգը զինքը վարպետ ըրաւ. դաւակիցներուն եւ ապստամբութեան խորհրդոյն մասնակից եւ հաղորդ եղողներուն մէջ այնպէս մարդիկ գտաւ՝ որոնց շողոքորթութեանը նայելով իրեն հաւատարիմ կը կարծէր, եւ ատեն մը անոնք իրեն խորհրդակից ըրած էր՝ եւ անոնց խօսքովը կը վարուէր: Սակայն որ հաստատուն սկզբունքի տէր չէղող՝ եւ իրենց մեծը ըլլալ նէ աւէնուն համար ալ շատ պզտիկ կըլլայ, շատ պզտիկ խորհեցաք ըսող մարդիկը յայտնի թշնամիներէն աւելի վտանգաւոր են. որովհետեւ մարդուն տկարանալուն եւ յարգը եւ վարկումը կորսնցընելուն պատճառ ըլլա-

ղու պակասութիւնը չէ թէ միայն չեն շիտակը, այլ ու նոյնը միշտ կը պահեն ու կը տածեն. որպէս զի շարունակ օգուտ քաղեն իրենց։ Ծառայողը իր անձին ապահովութեան համար՝ առանձնութիւն իր անձնական գանձէն մէկ մէկ քիչ քիչ կապելով՝ որքան որ պատուաւոր առուտուր մը բաւական կըլլար, քովէն հեռացուց. ու հաւատարմութեամբ փորձուած մարդոց աւելի հաստատակամութիւն տուաւ իր քովը յաճախելու, որոնք առաջ շատ չէր սիրեր. որովհետեւ իրեն ինքնակար ծառայութիւնը դէմ կելլելու ճամբայ մը կը գտնէին. խնայեաւ որ իր շքեղարկու ծախքերը չէ թէ իր ամէն ըստ ծին անխոհեմ հաճութիւն տուողներն են, այլ անոնք էն որ հատուն պատուհասով միանգամայն անվնասէն ու մէկ անվնասը օգտակարէն որոշելով անվնասներուն ու օգտակարներուն միայն հաճութիւն կուտան։

Կոմսին ըսածներէն աղէկ համոզուած էր որ քրիստոնէական ուղղախառ ճշմարիտ կրօնքը իրեն հետեւողներուն բարոյ աղէկութիւնը վրայ ալ մեծ ազդեցութիւն ունենալով՝ կատարեալ նեցուկ մըն է. ուստի սրտին մէջէն մէկ հակառակութիւն մը զգալ սկսաւ անհաւատներուն ու ազանդաւորներուն սկըզբունքներուն դէմ. մանաւանդ երբ կոմսին ցուցընելով պատմութիւններուն մէջէն ապացոյցներ գտաւ՝ որ իրենց վրայ տիրող կատաղած մը չընդունող անհատները աւելի մօտէն ի-

բնից վրայ իշխող թագաւորին իշխանութիւնը
խախտելու. եւ միայն շատկէկ զօրութիւն ը-
ստանալու եւ յարմար առիթ մը ձեռք ձգելու
կը նային: Ընդանդատորներուն ալ խորհուրդը
այն է որ իրենց ազանդը տարածութիւն եւ հաս-
տատութիւն գտնէ. եւ այս նպատակիս հասնե-
լու համար բռնութիւն եւ ապերասանութիւն
ընելնին ալ շատ տեսնուած է:

Ասոնք թագաւորը կոմսին հարցուց թէ ան-
հաւատներուն եւ օտարահաւատներուն ինչ ը-
նէ, որ պետութեան հանդարտութեանը եւ
ժողովրդեան խաղաղ ընալուն ամէն տեսն վը-
նասակար են: Կոմսը ըսաւ. Ստուած չընէ որ
քրիստոնեայ տէր տան դէմ բռնութիւն բանե-
ցընելու եւ արտերնուն գաղտնեացը գտնելու
ըլլալու: Անշահիտ կրօնքին յատկութիւն է
համոզել, եւ ուչ թէ բռնադատել: Անշահտու-
թիւնը մեկ է. եւ քու անհրաժեշտ պարտքդ է
որ անիկա սիրես եւ պաշտպանես. բայց պե-
տութեանդ մէջ գտնուող անհաւատներուն եւ
ազանդաւորներուն հետ հեզութեամբ վարուէ՛
քանի որ պետութեան օրինաց դէմ բան մը չեն
ըներ. անոնք համոզելու եւ ուղղախառ եւ ճըշ-
մարիտ հաւատքին բերելու հոգը քարոզիչնե-
րուն ձգէ: Եւ երբ յանցաւոր գտնուին՝ օրի-
նաց ցուցուցած կերպովը պատժէ՛ չէ թէ ան-
հաւատ կամ ազանդաւոր ըլլալնուն համար, այլ
օրինազանց գտնուելնուն համար: Ան միջոցին
կրնաս հասկընալ որ անոր օրինազանցու-

թեանը եւ անոր երեսէն կրած պատժոյն բուն պատճառը՝ անոր կրօնական սկզբունքն է. բայց այն սկզբունքներէն հեռանալու սխալելը ոչ աշխարհական իշխանութեան գործն է. եւ ոչ ալ եկեղեցականին: Սոսկ լաճին վրայ չբաւնանալով միայն անոր նայելու է որ օրինապահութիւն չընէն, եւ հասարակաց խաղաղութիւնը չվրդովեն:

Յոհաւուրը Վալմոնի կոմսին երջանկութիւնը օրէ օր պետութիւնը կը կարդարէր եւ իր թագաւորութեան աթոռը խախտելու վտանգէն կը հեռացընէր, եւ այս ամէն ազէկութիւնները Վաղիայի դեսպանէն եղած ճանչնալով՝ անոր ամէն խօսքը իրրեւ պատգամ կընդունէր: Ա,յս առիթով դաղիացւոց պետութեան նպաստաւոր պայմաններով հաշտութեան՝ եւ միանձնաւոր նվիրակութեան դաշնադրութիւնը եղաւ եւ հրատարակուեցաւ: Եւ որովհետեւ այս սէրութիւնը Վաղիայի սահմանակից սէրութիւններուն ամէնէն զօրաւորն էր, երբ Վաղիայի թշնամիները ատոնց երկուքին դաշնակցութիւնը լսեցան՝ խելքերնին կտրեց որ այլ ան կէց եղբը պատերազմը շարունակեն: Ջնաբը իրենք այնտի կըլլան. ուստի ամէնն ալ մէկիկ մէկիկ աճապարեցին Վաղիայի հետ հաշտութեան դաշինք դնելու. եւ երկիրը հանդարտեցաւ, եւ Վաղիա մեծ շահ գտաւ:

Ա՛ւկ կրօնասէր եւ խելացի մարդ մը կըլլայ ատանկ ազէկութիւններ ընել. այս յատ-

հուխիւնները ու մէ կը պակաս ար ըլլայ , այս-
ինքն՝ համ խելացի եւ անկրօն , համ կըրօնա-
սէր եւ անխելք ըլլայ , աղէկութիւն մը ընդ
ալ նէ ըրածը վնասակար կըլլայ :

ԳԼՈՒԽ · Խ ·

Դեսպանութիւնէն դարձ : Ընտանի կեանք :
Տարապարտ թշնամութիւն :

ՈՍՄԱՆ դեսպանութեան նպատակը՝ այն Թագաւորին հետ Վալղիայի նպաստաւոր կերպով խաղաղութեան եւ նիզակակցութեան դաշինք մը դնել էր . ասիկա յաջողցընելէն ետքը հոն ձեռնու ուրիշ պատճառ մը չըլլալով փարիզ դարձաւ . եւ մէկ հատիկ աղջիկը՝ Յուլիան հետը տարաւ , որ տը Լօպան ասպետին նշանած էր : Աղջիկը այն հիւանդութենէն գըլուխ չկըրցաւ ազատիլ , մեռաւ . եւ այն ատենը ժամանակը կոմսին իր ընտանեաց քովը գտնուիլը պետք էր . վասն զի Էմիլիա՝ աղջիկանը մայրը՝ ջերմեռանդ քրիստոնեայ եւ աստուածասէր տիկին էր . մայր էր . իրեն սիրելի չափահաս աղջիկը իր աչքին առաջը եւ իր ծունկին վրայ հոգին աւանդելը տեսնելու եւ դիմանալու չափ արիութիւն չունէր : Այդ ատ-

բնակարանութիւնը կանացի տկարութեանը վրայ շուտով զօրացաւ . սուրբ գրոց մխիթարական խօսքը՝ տէր ետ եւ տէր էառ , եղիցի անուն Տեառն օրհնեալ , վախճանեալ օխտրդին ծընողքայը երկուքին ալ մխիթարութիւն տուաւ ։

Կոմսը դեսպանութեան գացած ատենը գաւառի մը կառավարութեան պաշտօնն ալ առած էր . Փարիզ դառնալով քիչ մը ատեն ընտանեաց քովը կենալէն ետքը թագաւորն հրամանը րրաւ իրեն յանձնուած երկրին կառավարութեանը երթալու ։ Ասիկայ կոմսին ալ ուզածը չան էր . որ իրեն յանձնուած ժողովրդեան պիտոյքը անձամբ տեսնելով խնամք տանի . եւ միանգամայն յայտնի ցուցընէ որ հպատակ կառավարելու համար տուած խրատները ինքն ալ կըրնայ անձամբ կատարել ։ Սակայն այս հրամանը տրուելը՝ իրեն թշնամիներուն , եւ մանաւանդ տը Լօզան դերակոմսին իրեն դէմ մեքենայած մէկ հնարքն էր , որով զինքը պատուաւոր կերպով քաղաքէն հեռացընել կուզէին ։

Կոմսը դեսպանութենեն ետդարձած ատենը տը Լօզանին հետ շատ քաղցրութեամբ եւ քաղաքավարութեամբ վարուեցաւ . անիկայ ալ սրտին մէջի նենգը ծածկելու մեծ փոյթ ունէր . թէ եւ կոմսը աղէկ գիտէր որ իրեն բարեկամ եղած չէ անիկայ , ու ըլլալիք չուներ . բայց դըրսէն երկու կողմէն ալ բարեկամութեան ցոյցերուն անանկ էր՝ որ տեսնողները կըրնային ատոնք մտերիմ բարեկամութեամբ օ-

ինչպէս կըսուի։ Այսօր պատմած եմք որ կոմսը դեսպանութեան համար ճամբայ ելած ատենը տը Լօզան ճամբան մարդ դրեր էր անիկա ըսպասելու. առանձին տեսութիւններուն մէջ ճամբու վտանգաւոր դէպքերուն վրայ խօսուելով՝ տը Լօզան ջանաց այս դէպքը իր վրայէն նետելու եւ մարքիզի մը վրայ ձգելու, որ այնպէս կոմսին հետ թշնամութիւն մը ունեցած պիտի ըլլայ։ Այս ըսած. թէ որ մարքիզին տրտիր ընտանիքը վատահամբաւ ընելէն եւ տունէն փըղոնելէն չվախնայի՝ այս բանին անանկ հատատուն ապացոյցներ ունիմ ձեռքս՝ որ կըրնայի ամենայն համարձակութեամբ մարքիզը դատաստան կանչել եւ ես անոր դատախազութիւն ընել. բայց թող Աստուծմէ դանէ. ընտանեացը մեղք է՝ որ յանցանք մը չունին։ Այսչափ կոմսին աղջիկը եւ տը Լօզանին հարսընցուն հիւանդ՝ եւ օրէ օր դէշնալու վրայ էր՝ տը Լօզան կամեցաւ որ հարսնիքն ըլլայ. բայց կոմսը չէր կրնար հաճութիւն տալ։

Այն միջոցին՝ կոմսին դեսպան գացած երկրին թագաւորը գեր մը դրեց. որուն մէջ կըսէր որ տը Լօզան դերակոմսէն զգուշանայ. իմացայ՝ կըսէր. որ գաղտնի խորհրդակցութիւններ կ'ընէ իմ անկման միտաբող եւ ինծի դաւաճանութիւն ընող նախարարներուս հետ. եւ քնզի ալ ինծի ալ թշնամութիւն կը նկատէ։ Այս լուրը անհին չէր։ Աղջկանը մեռնելէն քանի մի օր առքը տը Լօզան թագաւորին քով գտնուելով՝

կումն ալ հոն կանչուեցաւ : Ինքնակոմը ատոր
հետ ակնածութեամբ վարուելը վերցուցած էր.
դէմ յանդիման քանի մը ծանր խօսք խօսելէն
ետքը վրան թափաւորէն ապստամբող մեծնրուն
վեհին իրեն խրկած նամակը կարդաց. որուն վէջ
կոմսին համար ամբաստանութիւն կար. որպէս
թէ իր տէրութեան օգուտը չնայելով անանկ
վեհ յեղափոխութիւն մը խափաներ է՝ որկէց
Պաղինայի տէրութեան մեծ օգուտ կըլլայ ե-
ղեր : Նամակը կարդացուելէն ետքը կոմսը ա-
ռանց կիրքի հանդարտութեամբ մը թագաւորին
պատնալով անոր յիշեցուց որ ժամանակին այս
բանիս վրայօք իրեն մանրամասն տեղեկութիւն
տուած էր պրոմ. ու նամակին իմաստը համա-
ռօտիւ պատմելէն ետքը՝ անոր պատասխան գըր-
ուած նամակը դրպանէն հանեց. որով իր ամէն
ըրածներուն կատարեալ հաւանութիւն տուած
էր թագաւորը : Տը Լ օգան կոմսը տուած պա-
տասխանը ու թագաւորէն հաւանութիւն առած
ըլլալն ալ լսելով ըսելիքը կորընցուց. քիչ մը
ատեն պապանձեցաւ, ետքը ըսաւ. վեհափառ
թագաւորնիս շատ մէկ համոզուած կըլլայ քու-
կին բարի դիտաւորութեանդ. թէպէտ դուն
պատճառ ես եղեր որ այս բանիս վրայօք իր հա-
ւատարիմ նախարարներուն հետ չէ խորհրդակ-
ցեր. որ աշխարհավարութեան վրայօք կըրնային
քուկինէդ տարբեր կարծիք ունենալ ու առա-
ջարկել : Նայց այն կողմէն եղած կորուստը կըր-
նայ ձեռք բերուիլ պատերազմը շարունակելով.

սակայն դուն քու վնհերուտ եւ շրջահայեցդ ըն-
նաւորութիւնովդ պատերազմին շարունակու-
լուն ալ հակառակ ես. վնհատուտ ինքնակալին
պատերազմ կուզէ. քեզի համար ալ պատուա-
ւոր պաշտօն մը սահմանած է. եւ պատերազմը
առաջ տանելու համար մըտմըտացած եղանակին
անվրէպ յաջողութիւն կը յուսայ. բայց ընդ-
լինքը որոշելէն առաջ քու կարծիքդ ալ հասկը-
նալ կուզէ:

Ասիկա նոյն հետայն պատասխանեց, Թէ որ
ես ինծի նպատակ՝ վինակ հրամայելու եւ մեծ
երեւելու անուան փառքն ուզեցած ըլլայի, ես իմ ու-
րոյն ծառայութիւն ընելու տեղը միայն հաճոյ
ըլլալու եւ աչքը մտնելու ցանկայի, անոր կը-
սէի որ պատերազմը շարունակելով վատըն-
դու յաղթութիւններուովը իր անունը կանմահա-
ցընէ. եւ իր ընելու աշխատհակալութիւննե-
րուն առաջը մարդ չկըրնար առնել. եւ միայն
մէկ կամ երկու անգամ պատերազմ ընելն ալ
հերիք է իր թշնամւոյն վըրայ իր ուզած պայ-
մանները դնելու, եւ այնպէս հետը հաշտու-
թիւն ընելու: Բայց ես՝ ասէր իմ արքայ, ճըշ-
մարտութեան լեզուէն զատ ուրիշ լեզու չեմ
գիտեր. եւ ձեր վեհափառութեան ճշմարիտ
փառքէն եւ ձեր հպատակներուն երջանկութե-
նէն ուրիշ շահ չեմ ճանչնար: Ասոնք ներկայէ
որ լսեմ. Թէ որ ձեզի պատուաւոր հաշտու-
թիւն մը առաջարկուի՝ անիկայ մտիկ ընելով
քանի Եւրոպան խաղաղացընելը աւելի պիտի է,

քան թէ նոյնը այսքան տարիէ՛ ի վեր աւրըշ-
տըկող եւ կործանող պատերազմին կրակը նո-
րէն բորբոքելը. մեր վերջին յաջողուածներուն
հաւասար կարուստներ ալ ունեցանք. հիմայ մեր
երած դաշնակցութեան պայմանովը մենք շա-
հած եմք, եւ թէ որ ասկէ յետոյ մեր օգտին չը-
գործածեմք. եւ յարդը չգիտնամք, եւ թէ որ
տակաւին մինչեւ այսօր յայտնապէս մեզի դէմ
չելլող մեր շրջակայ տէրութիւնները անհան-
գըստութեան մէջ իյնան եւ յայտնապէս մեր
վրայ նախանձելու սկսին նէ՝ քիչ ժամանակէն
մեզի հակառակ նոր ընդակացութիւն մը կը-
կազմուի. դէմերնիս նոր զօրութիւն մը կել-
լէ: եւ պատերազմի բաղդին պէս անհաստատ եւ
անատոյգ բաղդ չկրնար ըլլալ: Ան՛ր որ դըժ-
բաղդաբար ձախորդութեան մը պատահելու ը-
լանք նէ՝ մտքերնին պիտի դնեն եւ պիտի աշ-
խատին մեզ բոլորովին ձնշելու. ըսելով թէ
աշխարհի խաղաղութեան համար ասանկ ընելու
է: Ան՛ր որ յաջողութիւն գանեմք եւ նոր եր-
կիրներ վաստկիմք նէ՝ չեմ գիտեր թէ այն նոր
ստացած երկիրներնիս՝ վաճառականութեան խա-
փանելովը եղած վընասներուն տեղը պիտի լը-
ցընէ մի: Ան՛ր գաղթականութեան երկիրնե-
րը աղէկ պիտի չնայուին. գրէ՛ թէ բոլոր գա-
ւառներուս բնակիչները պիտի քիչնան. եւ ձեր
հպատակները պիտի աղքատանան: Տէ՛ր արքայ,
մեր արտերուն մշակութեան ինչ խեղճ վիճակի
հասած ըլլալը ձեր վեհափառութենէն կրծած-

Հեն. Ես այն տեղերը պըտըտեցայ, եւ աղքատութեան եւ խեղճութեան եւ թշուառութեան նշաններէն զատ բան չտեսայ։ Ա՛շակը բըռնի իր ակօսին քովէն կըբաշեն կառնեն եւ գինուոր կըգըրեն. վճռակով գինուորագրութեան կանոնին ալ չեն նայիր. տեղ կայ որ մեզի երկիր վաստըկցընելու համար գինուոր գրուող եւ պատերազմի գացող մարդոց ընտանիքը հաց չեն գտներ ուտելու. եւ վայրի արմատներով իրենց անօթութիւնը խաբելու կըստիպուին. պատերազմի պատճառով տուրքերն ալ օրէ օր աւելնալով՝ ցորենը եւ ալիւրը եւ կենաց կարեւոր բաները կըսըղին. եւ ամէնէն տոկալի պատուհաս՝ հարկահաններն են. որոց հարստահարութիւնները եւ անիրաւութիւնները եւ խարդախութիւնները շատ մարդոց եւ ընտանեաց վրայ ապրիլն անդամ ծանր բեռան մը պէս կընեն։ Ու հասարակ ժողովուրդը չքաւորութեան եւ աղքատութեան մէջ կըտապնապին, որ մի՛այն քանի մի հոգի հարստանան։

Տը Լ՚օզան սրտմտութեամբ մը պատասխանեց. տէր արքայ. հպատակներուդ վիճակը ատանկ չէ, քովդ եկողներուն ամէնուն ալ հարցո՛ւր, որիքներ երկիրներուն արդիւնքովը կապրին. անոնցմէ կիմանայ վնհափառութիւնդ որ մշակութիւնը հիմակուան չափ պատիւ եւ յառաջադիմութիւն ունեցած չէ երբէք. եւ ժողովուրդը այսքան երջանիկ եղած չէ. ասոր հակառակը խօսողին մարին մէջ խարդախութեան

խորհուրդ մը ըլլալու է։ Ծադաւորն ատք ե-
լաւ ե՛ւ ըսաւ. արի հաւատալիքս ես գիտեմ.
դուն ալ պարտն կոմս՝ նայէ որ առաւել նա-
խանձախնդիր ըլլալդ միտքդ չբթացընէ, ե՛ւ ար-
գար սահմանէն անդին չանցնիս։ Երբ որ ժա-
մանակը գայ՝ իմ կամքս քեզի կիմացընեմ։

ԳԼՈՒԽ. ԽԱ.

Կոմսը իր հաւատակալութեան երկիրը կերթայ։

ՈՄՍ ԱՐ, որ թագաւորին ներկայութեան-
ն էր՝ տը Լօզանին բսածներէն ջրեց ե՛ւ անոր կող-
մէն ալ պատասխանը լսեց՝ գիտէր որ իր խօս-
քերը թագաւորին վրայ մեծ ազդեցութիւն մը
պիտի չընեն. տը Լօզան դերակումը մէկ մը
քաւութեան ե՛ւ բռամլատանքի սկսելէն ետքը գա-
գաթնակէտ չուներ, մինչեւ որ գինքը կատարելա-
պէս թագաւորին աչքէն չհանէ։ Ու յիրաւի
թագաւորին վրայ կոմսին դէմ պաղութիւն մը
նշմարեցին պալատականները. ուստի անոնք ալ
քովն երթալ գալէն դադրեցան, թէպէտ ե՛ւ
թագաւորը անոր համար բան մը բսած չէր, ե՛ւ
թագուհին ալ առաջին սիրովն էր հետը. մինակ
իր երեսճեակաև փնտացուն՝ տը Լօզան ատկետը
քովը կը յաճախէր։ Երբ որ թագաւորը

հրաման ըրաւ որ կոմսը իւր կուսակալութեան
երկիրը երթայ, եւ լիակատար իշխանութեամբ
կառավարէ։

Ընդհակառակ Յուլիա աղջկանէն
զատ՝ որ մէկ հատիկ աղջիկն էր. մանչ մըն ալ
ունէր, որ բանակն էր։ Կոմսը ճամբայ ելլելու
առնը թագուհին ուզեց որ Ջիլիա կոմսուհին
քովը մնայ. բայց այս առաքինի կինը իր անզա-
ւակ մնացած ամուսինը մոլորութեան անմխիթար
եւ մինակ չձգելու համար քովէն զատուելէ-
զեց եւ ճանապարհորդակից եղաւ։ Ել Լօզան
ասպետը հետն երթալ կուզէր. բայց թագա-
ւորը հրաման չտուաւ։

Կոմսը դեսպանութեան երթալու առնը՝
որովհետեւ իր կուսակալութեան երկիրը ճամ-
բուն վրայ էր, հոն հանդիպեր եւ քանի մի օր
ալ կեցեր էր. ու այս առիթով հասարակաց
դարձերուն աղէկ չերթալուն եւ օրէ օր աղքա-
տանալնուն եւ խեղճութեան վիճակի մտա-
նալնուն ականատես վկայ էր. միայն թէ պատ-
ճառնելուն աղէկ մը տեղեակ չըլլալով՝ ու այն
առնը հոն երկար ժամանակ չըկըրնալ կենա-
լով՝ անոնց ճար մը ընելը ուրիշ ժամանակի
ձգած էր։ Դեսպանութենէն դառնալէն ետքն
ալ կըխորհէր որ յարմար առիթ գտնէ թա-
գաւորէն հրաման ուզէ ու իր կառավարելու
երկիրն երթայ։ Ել Լօզան չկրնալով ասոր
վերաբերեալ կատարելու միջնորդ մը եղաւ. թա-
գաւորն ալ ուզած հրամանը տուաւ. չկրնա-

լով որ ուղածն է : Ասանց միտքը Աստմանի
համը պատուաւոր աքսորով մը մայրաքաղաքէն
հեռացընել էր. գործքերնուն հետեւութիւնն
ալ նոյն ուղածն ընել. եւ անոր ձեռքովը՝
այն երկրացւոց ալ ազէկութիւն մը ընել :
Աստմանը այս անդամ դնաց նէ առաջին գոր-
ծը եղաւ երկրացւոց անյաջող պարտապանութ-
ւէջ գանուելուն պատճառը հետազօտել. եւ ի-
մացաւ որ գեղեցն ձեռք կայ բանին մէջը .
երկրին գնահատիչները ազբատցընել ուզող եւ ա-
նոր հաճելի միջոցներ գործադրող կայ , ո-
պէս զի Թագաւորին դէմ տրտունջը շատնայ .
ամէնն ալ դժգոհ ըլլան . եւ երբ յեղափոխու-
թեան շարժումը ըլլայ , երբ Թագաւորը վեր-
ցընելու եւ կառավարութիւնը հասարակապե-
տականի փոխելու ժամանակը եկած կարծելով
տոք ելլեն նէ՝ այն երկրացիք ամէնքն ալ յե-
ղափոխականներուն եւ Թագաւորին թշնամին-
րուն կողմը գտնուին : Ետեղը կտրեց որ՝ Թէ-
պէտ միտքը դրած չարեկարգութիւնները կըր-
նայ ակնել . բայց զօրաւոր արգելքներ կան՝ ո-
րոնք պիտի չկրնայ վերցընել . եւ ակռաները կա-
տարումը պիտի չկրնայ տեսնել : Վասկայն մին չ
որ է նէ՝ այն տեղացիներուն մեծ մեծ վիճաբա-
նութիւն եղաւ առանկ կռուսակալ մը ունենալնին .
կարելի եղածին չափ աղէկութիւն ալ տեսան .
եւ իմացան որ Թագաւորը իրենց վրայէն խը-
նամքը չէ վերցուցեր , որ առանկ աղէկ մարդ
մը իրենց կռուսակալ ունին եւ երկրին շէնցը-

նելու համար: Սակայն ըստ Հօրդանին եւ անոր համախոհներուն դիտաւորութեանը դէմ էր. բայց թագաւորին համար աղէկ էր. թէպէտ ա-նիկայ խաբեբայ եւ շողոքորթ պալատականներուն մէջ մնալով չէր կրնար ճանչնալ թէ ո՛վ կայ հաւատարմութեամբ իրեն ծառայող, եւ ո՛վ է որ կատարեալ անձնանուէր ծառայութիւն ցուցընելով զինքը կը խաբէ, եւ ժողովրդեան սեռլի ընելու ճամբայ կը բռնէ:

Կոմսը առտուանց կանուխ կելլէր. ձին կը-հեծնէր արտերը կը պըտըտէր մինչեւ կեռասկուռի ժամանակ. ամէն լաւ կը հարցընէր. եւ կեռասկուռի ժամանակ պալատը կդառնար ուխտին իրեն առաջին գործը՝ առաջ տեղեկութիւնները գրի առնելն էր: Այս աղէկ սովրած էր որ քաղաքացիները եւ գեղացիները ամէնն ալ կառավարութենէն գժգոհ էին. միտքերնին անանկ կարծիքի մը դրեր էին՝ որ կառավարութեան կըրկած գործակալները կամ կառավարութեան կոյր գործիքներն են որ անոր հնազանդելու համար զիրենք կը ճնշեն. կամ ըրեռնակալ մարդիկ են. ժողովուրդը ինչ կըլլայ ըլլայ՝ իրենց սընտուկը լեցընելու կը նային: Վալմոնի կոմսը առանց գաղափարը շիտակելու աշխատեցաւ, եւ յաջողեցաւ. իմացան որ այս մարդը կրնայ իրենց աղէկութիւն ընել: Ինչ երեւելի կարգաւորութիւն ընել ուզեր նէ՝ իրեն հետ քաղաքին կառավարութեան գործին մէջ գտնուողներուն հետ խորհրդակցիլը հարկ էր անպէտ. քաղա-

քացիներուն այլ եւ այլ կարդի մարդոց ալ խոր-
հուրդ կը հարցներ. որովհետեւ իրենց քաղա-
քին պահպանութիւնը եւ կարօտ եղած կարգաւո-
րութիւններին ատենք ուրիշներէն աղեկ գիտեին.
եւ իրեն ընելու գործերուն ալ անոնք իրեն ըն-
կեր կըննէր :

Այդ անհանդարտ մարդոց ալ պատահեցաւ.
որոց մէջ կային որ ընտելութեամբ անանկ էին.
կամ գաւառին մէջ երեւելի ըլլալ կուզէին,
եւ կուսակալին բըռնած ճամբան իրենց գիտա-
ւորութիւնը խափանելը տեսնելով ըրածներուն
կը հակառակէին. բայց այս հակառակողներուն
շատը տը Լօզանին եւ ուրիշ պալատականնե-
րուն հետ թղթակցութիւն ունէին, եւ անոնց
խորհրդովը կընէին ըրածնին : Առաջին տեսակ
մարդոց հետ խնայութեամբ կը վարուէր. եր-
բեմն անոնց ուզածին պէս կընէր. որուն դէշ
ըլլալը հասարակութիւնը կըտեսնէր, եւ խրատ
տուողները ով ըլլալը կիմանար : Ասով այս տե-
սակ մարդիկը հասարակութեան աչքէն ձգեց՝
եւ ինքը բաւական ուժ ստացաւ անոնք մըտիկ
ընելու : Տը Լօզանին եւ ուրիշներուն հետ
թղթակցելով բանը գէշցնողներուն հետ ու-
րիշ կերպ վարուեցաւ. անոնց թղթակցութիւնը
եւ ծածուկ թելադրութիւն առնելնին՝ եւ այս
ճամբով պատիւ եւ սակ շահելու յոյսերնին
հասարակութեան յայտնեց. որով ատոնք մին-
չեւ այն ժամանակը ձրքան մեծ եւ յարգի՝ եւ
պալատը կըռնակ ունեցող ակնածելի մարդիկ

կը սեպուէին նէ՝ յարդերնին եւ վարկուճին
ըսելիք մը եղաւ :

Այդէն մեծ դժուարութիւնը տուրքի վը-
րայ էր։ Ա՛պրաքաղաքէն եկած առնը իրեն
պատուիրեր էին որ տէրութիւնը գանուած պա-
րագայներուն մէջ ստակի կարօտութիւն ունե-
նալուն համար՝ գաւառին գնդերուն եւ քաղա-
քին եւ գիւղաքաղաքներուն տուրքերը աւել-
ցընէ. բայց երբ հոն հկաւ եւ գաւառին բը-
նակիչներուն վիճակը քննեց՝ համոզուեցաւ որ չէ թէ
աւելցընել՝ այլ պակասցընել պէտք է՝ որ բա-
ներնին քիչ մը շինուի։ Ու միտքը ասանկ ը-
նել դրաւ. Թագաւորին գրեց յարգական՝ բայց
տխուղական խօսքերով իմացընելով որ այն
մարդոցը եկամուտին եւ վաստկածնուն հա-
մեմատութեամբ տուրքերնին արդէն ծանր է.
աւելցընելու տեղ չունի, եւ իրեն կառավարու
թեանը յանձնուած ժողովուրդին փաստաբանն
եղաւ : Ո՞անքը յաջողեցաւ. քաղաքին գանձա-
պետը՝ որ բաղաքացիներուն ամէն մէկին տալու
տուրքը որոշելու պաշտօնն ալ ունէր, արդա-
րասէր եւ աղէկ մարդ մըն էր. բայց մինչեւ
այն առնը եկող կուսակալները միջոց չէին
Թողուր անոր՝ որ իր սրտին համեմատ գործէ.
Վ՞ալմանի կոմսը՝ որ ատոր սիրտը իր ուզածին
պէս գտնելով հետը մտերիմ բարեկամ եղաւ,
խնդրեց եւ Թագաւորէն հրովարտակներ բե-
րաւ որ քաղաքացիներուն վրայ տուրք ձգելու
ժամանակը ամենևին մարդու ակնածութիւն

չընելով իր ուզածին պէս ընէ. այն ալ սկսաւ մեծ երկիր եւ շատ եկամուտ ունեցողներուն վրայ եւս լկէկ տուրք ձգել. բայց միշտ այնքան միայն՝ որքան որ կըրնային տալ առանց իրենց գործը աւրելու. ասով մինակ եւ ստորին ասպիճանի մարդոց շատ թեթեւութիւն եղաւ։

Որովհետեւ այս երկիրը Ռուսիայի տէրութեան սահմանին մօտ էր. որուն հետ պատերազմ ըսացուելու կասկած կըրնար ընել կոմսը. եւ արդէն իր ականջովը լսած էր որ Օզանին ասպաբկութիւնը որ թագաւորին ըրաւ, կոմսին ձեռօքն եղած հաշտութեան պայմանն աւրելով պատերազմը շարունակելու, ուստի քաղաքն ամրացընելու եւ քաղաքացիները ապահովցընելու ալ հոգ տարաւ. որպէս զի յանկարծակի կռիւ մը ըսացուի նէ երկիրը ոտնակոխ չըլլայ։ պէտք եղած զինուորական շէնքերը ամրացընելէն ետքը զինուորներուն ալ պատերազմական կրթութիւն ընել կուտար։

Ռասարակութեան աղքատանալուն պատճառներուն մէկն ալ՝ հագուստի եւ զարդերու եւ զեղխութեան շատ ստակ մսխելնին էր։ Որ համար քաղաքին մէջ արուեստաւորները շատցեր էին. եւ գեղացիները տեսնելով որ իրենց աշխատանքովը եւ ճակատնընուն քրտինքովը մշակելով հասցուցած բերքերնին տուրքի պատճառանքով ձեռքերնէն կառնուի, մշակութենէն պզտիք՝ եւ իրենց արտերը եւ պարտէզները անխնամ երնսի վրայ ձգելով քաղաքը լեցուեր

էին . եւ հոն թէ իրենք եւ թէ զաւակնին այնպիսի բաներու կը պարապէին , որ աշխատութիւնը քիչ եւ վաստակը շատ էր : Այց շատնալնին իրենց Ջնաս բերաւ . օրական բանելու եւ ապրուստ ճարելու համար իրարմէ քիչ վարձքով աշխատիլ կը խոստանային . ասով աւուրչէքները վար ինջան . եւ ասոր հակառակ ուտելիքը քանի երթալ կը բարդէր : Հ՝ատերնին բան չգըտնելով աղքատութեան եւ կարօտութեան մէջ կ՝իյնային , իրենց տեղն երթալ եւ մշակութիւնը նորէն ձեռք առնել ալ չէին ուզեր . ուրիշի քովէ սպասաւոր կը մնանէին . փողոցները կը մուրային , կամ ամօթալի շահերու ձեռք կը զարնէին ապրելու համար : Ընտերն ու պարտէզները ալ անգործ երեսի վրայ ձգելով բերքերը պակսեցան . ուրիշ տեղ տանելու ծախելու եւ ներս ըստակ բերելու բան չմնաց , վաճառականութիւնը ինկաւ : Ընաջ այն երկրին ստակ ընող բերքերն էին ցորեն , գինի եւ իւղ . ասոնց մէկը կըն ալ առաջին վաստակը բերելու չափ առատ չէր ըլլար . մըշակներուն քիչնալն էր պատճառը :

Ո՛նդհութիւն կար . բայց ո՛չ ստակ կար եւ ո՛չ ստակ վաստըկելու տեղ . բնապէս մարդոց բարքն ալ կը գէշնար . ստակ շահելու համար արդար անիրաւ չէին նայեր . արդարութիւն եւ առաքինութիւն ըսուած բաները մէջերնին անծանօթ եղած էին : Ո՛չ երեսու հետ ունեցած առուտուրներնուն մէջ անկեղծութիւն մնացեր

էր, ուչ տուած խօսքերուն վրայ ձնալ, ուչ ա-
մուսնական հաւատարմութիւն։ Ասոնց պակա-
լովը հանճարին ալ պակաս էր. եւ իրենց օ-
գուտը չէին ճանչնար. ճանչնային ալ նէ գոր-
ծադրութիւններէն ետ կը մնային։ Քաղաքին դա-
տաստանական ատեաններն ալ աւրուած էին.
արդար դատաստան չկար. ուժն օգտողը աղքատ-
ները եւ տկարները կը հարստահարէր եւ բան-
մը վախ չուներ. որովհետեւ թէ որ այն աղ-
քատը դատաստանի դիմէր նէ հակառակորդը
կաշառք մը տալով վրայ կելլէր։ Ինչ ասոնք
էին ամբողջ կուսակալութեան գաւառին մէջ
տիրող դէշութիւնները. ասոնք շինկելու էր
Վալմոնի կոմսը. բայց շատ բան ալ կար որոնք
շինկելու կարողութիւնը իրեն տըրուած իշխա-
նութեան սահմանէն դուրս էր, սիրտը կըցա-
ւէր. եւ որուն ձեռքով որ կըրնար նէ՝ ասոնց
ճար ընելու հոգ կը տանէր. շատ բաներու յա-
ջողեցաւ. բայց շատերն ալ անդարման մնացին.
միայն իրեն աղէկութիւնն առ հասարակ ամէ-
նուն յայտնի եղաւ. ամէնքն ալ նախ աստուա-
ծային նախախնամութիւնը եւ անկէց ետքը
թագաւորը կօրհնէին որ իրենց ասանկ կուսա-
կալ տուաւ. ամէնն ալ իրենց ձեռքէն եկածին
չափ՝ կուսակալին դիտաւորութիւններուն կա-
տարմանը օգնական եւ գործակից կըլլային։

ԳԼՈՒԽ ԽԲ.

Ձախոյդ պատերազմ.

Ցլ Լօզան դերակումը՝ որ կըլլար էր Թագաւորին լարի եւ խոհական խրատատու Վալմանի կոմսը քովէն հեռացընել, Թագաւորին ալ ազգին ալ աղէտք բերաւ հաւատղելով Թագաւորը՝ որ Վալմանի կոմսին դեսպանութեամբը հաստատուած խաղաղութեան պայմանն աւրէ եւ պատերազմը շարունակէ. կըկարծէր որ՝ այն տեղ Թագաւորը կոմսին դեսպանութենէն առաջ ինչ ընթացք ըրեր եւ ժողովրդեան ատելի եղեր էրնէ՝ տակաւին նոյն ընթացքովն է. ժողովուրդը անիկայ չսիրեր. եւ պատերազմը բացուելը յարմար առիթ մը կըըլլայ անիկայ աթոռէն վար իջեցընելու. որով երկրին մէջ ալ ներքին պատերազմ մը կը բացուի, եւ գաղղիացիներուն դիւրին կըլլայ այն երկիրը իրենց ձեռքըն առնելը: Նայց հաշիւը սխալ էր. այն ազգը իրենց Թագաւորին հետ հաշտուած՝ եւ վըրան դարձեալ սէր կապեր էր առաջիններէն հատատուն. վասն զի Թագաւորը քրիստոնէական բարոյականի սկզբունքներով ազգը կառավարելու սկսած էր. եւ քանի մի Թշնամի ունէր ալ նէ նախարարներուն կամ պալատականներուն

ժէջէն՝ անոնք ալ ազգին մէջ իրենց ազդեցութիւնը կորսընցուցած էին :

Կրօնքը վերցընող մարդիկ ազգասիրութիւնն ալ վերցուցած կըլլան . վասն զի ազգերնին ինչո՞ւ համար պիտի սիրեն՝ երբ անկէց ոչ շահ մը կայ իրենց եւ ոչ կամքերնուն կատարմանը նպաստ մը : Այց անունը խնամով կը պահէին . վասն զի ազգը սիրելու անունով կըրնային ազգը խաբել : Ազգասէրին պալատականները իրենց նիւթած դաւաճանութիւնը ապարդիւն գտան , Թագաւորը աթոռէն վար առնելու եւ յեղափոխութիւն մը պատճառելու կարող չեղան , Վաղղիայի տէրութիւնը տը Լօզան չարաչար դերակոմսին եւ ուրիշ պալատականներուն ձեռօքը՝ իրենց ազգին եւ Թագաւորութեանը դէմ պատերազմի դրդռեցին : Այց իրենց կամացը դէմ՝ իրենց բանակը յաղթող գտնուեցաւ . Վաղղիայի սպարապետին անյարմար եւ անհմուտ տընօրէնութիւններովը առաջին անգամի զարնուելնուն պաղղիացիներէն հինգ վեց հազար հոգի ջարդուեցան , եւ ասոնց մէջ գըտնուեցան զինուորական կարգի երեւելի մարդիկ : Ընդհէնն աւելի քան տասը Վալմոնի կոմսին՝ տը Լօզան ասպետին մեռնելը . որ ատեն մը իր փեսացուն էր : Ի բնէ բարեբարոյ երիտասարդ , իր եղբայրներուն ձեռքին տակը անկրօնութեան ակզբունքներով կրթուած ալ էր նէ՝ քիչ մը ժամանակի մէջ որ հանգուցեալ Յուլիային նըշանած ծաց՝ Վալմոնի կոմսը անոր մտացը տա-

բակոյանները փարատած եւ սիրտը բժշկած եւ բնիստոնէութեան սէր կապել տուած էր. որով վտուշերու մէջ բուսած գեղեցիկ եւ անուշահոտ վարդ մըն էր ասիկայ տը Լ՚օշան գերդաստանին մէջ։ Պատերազմին մէջ Թնդանօթի ռումբով բարձքին ոսկորները կոտրտեցան. եւ ինքը առանց վրայ անտանելի ցաւով քանի մի օր ապրելէն ետքը մեռաւ։

Ուրիշ կըսակից մըն էր Վ՚ալմոնի կոմսին տուն գերի բըռնուիլը։ Ասիկայ՝ ինչպէս որ ըսած եմք, գինուորութեան մէջ էր. իրեն քովը խնամակալ եւ գաստիարակ ունէր տը Վ՚էրզիւր անուն բարեպաշտ եւ իմաստուն մէկը, որ ոչ պատերազմի եւ ոչ խաղաղութեան ատեն քովէն չէր գաղուեր. եւ այս պատերազմիս մէջ ալ քովը ըլլալով շատ վէրք առաւ, բայց ոչ մեռաւ եւ ոչ գերի բըռնուեցաւ. միայն թէ իրեն խըռնամոցը յանձնուած տղան չըկըրցաւ պաշտպանել. որ գերի գնաց։ Այրը ասիկայ լըսելով մեծ հոգ ըրաւ իրեն չէ թէ տղուն գերի ըլլալը, այլ հաւատքը եւ վարքը աւրուելուն վըտանգը. վասն զի անիկայ գերի բըռնող ազգին մէջ ընդհանրապէս ատոնց երկուքին ալ խանգարուած ըլլալը ինքն ալ մէկ հատկըցած էր։

Ծուշնամին զօրանալով սահմանը անցնիլ եւ քուն Վ՚ադիսլասի երկիրը կոխել կըսպատնար. բայց սահմանապետութեան քաղաքը՝ որ Վ՚ալմոնի կոմսին կուսակալութեանը մայրաքաղաքն էր, զինուորական օրինօք շատ ամրացած եւ ա-

Յետոյ ինքն ալ ելաւ կըսնար հզօր պիտակութիւն ընել։ Ասոնք իրեն մխիթարութիւն կրած էր խորհելը, որ նախատես զգուշութիւններով կըրցաւ իր թագաւորին եւ ազգին օգտակար ծառայութիւնը ընել։ Ջրուն նամակ մըն ալ գըրեց. եւ հարկ չէ ըսել թէ այսպէս հայր մը տղուն թէ՛ ընական եւ թէ՛ յարոյական վտանգներէ զգուշացընելու համար ի՞նչ կըգրէ։

Ն.յն միջոցին՝ յաղթող թագաւորէն գիր մը եկաւ իրեն։ Թագաւորը յայտնի կըգրէր որ տը Լօզան դերակոմսը միշտ կը ջանայ անոր անունը կտրելու եւ անուանարկ ընելու. գուցէ օր մըն ալ կեանքին վնաս բերէ կըսէր. եւ կըյորդորէր որ՝ գոնէ իր հայրենակիցները եւ իրմէն ազէկութիւն տեսնողները ապերախտութեան եւ մարդասպանութեան ծանր օձիրներէն ազատ պահելու համար ձգէ կուսակալութիւնը եւ իր քովն երթայ. ազէկ գիտես կըսէր, որ ես քու յարգդ եւ արժէքդ գիտեմ. եւ անոր համեմատ մեծ պատիւ կրստանաս. որն որ քու ազգդ քեզի չկըրցաւ տալ։

Իմանը թագաւորին նամակին այս պատասխանը գրեց։ "Ես կըցաւիմ որ հրաւէրդ պիտի չկրնամ ընդունիլ. ապա թէ ոչ՝ թագաւորիս ինձմէ ունեցած ակնկալութիւնները պատճառը հանած պիտի ըլլամ։ Ան թէ որ անձին եւ ապահովութիւնը պարտականութիւններէս վեր երեսնելու ըլլամ նէ՝ քու սիրոյդ անարժան կըլլամ։ Իմ մեծէս հրամանն չառած չեմ կըր-

նար գտնուած տեղը եւ պաշտօնս ձգել. եւ քանի որ յանցանք չունիմ՝ անոր արդարութեանը վստահ եմ. սրտին շիտակութիւնը գիտեմ: Արհաբուն. բայց միայն բանին շիտակը հասկընալը բաւական չ՚իր կարծիքը շիտկելու. իր կարծեացը վրայ յամառեալ ծնացող եւ ինք զինքը անսխալ կարծող մարդ չէ: Կըրնայ ըլլալ որ օր մը իմանայ ինչ սիրով իրեն յարած ըլլալու: Ընտերութեան գոհ նգիր եմ. բայց միշտ հնազանդ եւ հաւատարիմ մնալ կուզեմ. որպէսզի թէ անոր եւ թէ ուրիշներուն ինծի ցաւակից ըլլալնուն արժանի գըտնուիմ: Ո՛ինչեւ ի մահ քեզ կը յարգեմ տէր իմ. եւ կը մեռնիմ. ներեցուդ անմահ է:,,

ԳԼՈՒԽ · ԽԳ ·

Ամուլին դատապարտութիւնը:

ՈՍՏԻԿԱՆ գրեչէն եւ խրկելէն ետքը շատ օր չանցաւ, Յաղթական թագաւորին կոզմէն քանի մի հոգի եկան. եւ դիշերով յանկարծակի կոմսը վերցուցին թագաւորական հրամանը ցուցընելով, որ նոյն հրամանը ընդունած պէսին առանց դանդաղելու. ճամբայ ելլել կըհրամայէր: Բրամանապրին ոճէն եւ հրամանը

կատարելու եկող մարդոց վարմունքէն յայտնի կերեւէր որ աղէկ բանի մը համար չէր հըրաւէրը. կամ բանտ կարծայրը կամ աքսոր. հարուածը որկէց ըլլալն ալ գիտէր. որով շատ դիւրին էր իրեն՝ բանը ուրիշ կերպարանք դարձընելը, եւ որոգայթին մէջ որոգայթադիրը ձգելը։ Պաղաքացիք գինքը շատ կըսիրէին. անոնց օգնութեամբը այն գիշերը կրնար ազատուիլ՝ եւ թագաւորին խրկած մարդիկը պարապ ետ դառնալու ատիպել։ Անկէց ուզէրնէ գինքը հրաւիրող թագաւորին պալատը կերթար, եւ հոն հանգստութեամբ եւ պատուով կապրէր. կուզէր երկրէն իր աղէկ կառավարութեանը վրայականներ եւ վկայողներ կառնէր հետը, եւ թագաւորին խրկած մարդոցմէն առաջ Փարիզ կը հասնէր, եւ բանը գատաստանի ձգելու կերպը կըգտնէր. իսկ թագաւորին կողմէն եկողներուն հետ երթալը՝ անվնջապէս եւ առանց գատաստանի բանտը մտնելու երթալ էր։

Պաքինհամի վտանգը տեսնելուն պէս կոմսը համոզելու ջանաց որ գինքը հրաւիրող դրացի թագաւորին երթայ. բայց կոմսը ըսաւ. իմ թագաւորս հրամայկրէ, պիտի հնազանդիմ. եւ քեզի ալ կըպարտաւամ որ այդ ապստամբութեան գաղափարը որկէց ծագեցաւ մտքիդ մէջ։ Պամբա ամուսնոյն հետը գալուզեց, բայց թագաւորէն եկող մարդիկը թող չտուին։ Պաղաքացիք կոմսին երթալը ճամբայ ելլելուն յաջորդօրն իմացան. շատ ցաւեցան, եւ իրարու կը-

հարցընէին թէ փոխուելուն պատճառն ի՞նչ է։ Կոմնին յանկարծ այս կերպով վերցուելուն եւ ընտանեացը հետն երթալու թող չտրուելուն վրայ Ֆիլիտաս կը կասկածէր, թէ գուցէ կոմսը մեռցընելու հրաման եղած ըլլայ Թագաւորէն։

Երբ չանցաւ Ֆիլիտաս երեւ փարիզ գընաց. ուղղակի Թագուհիին դիմեց. եւ բանը իմանալով համոզուեցաւ՝ որ կոմնին համար ամբաստանութիւններ կան, եւ Թագաւորը ասոնց կատարեալ հաւատալով վերցընել ուզեր է եւ մինչեւ ի մահ բանտարկութեան վճիռ է հաներ, երկու բան ազաչեց. մէկ մը որ վրան դատաստան ըլլայ եւ ամբաստանութիւնը ըստուգուի. եւ երկրորդ՝ որ կնոջը եւ տղուն հրաման տրուի քովէն երթալու։ Դատաստան ուզելուն չէ՛ չէր ըսուեր. բայց Ֆիլիպա կը խընդրէր որ դատաստանը նոյն իսկ Թագաւորին ներկայութեանն ըլլայ. դատախազներն ու վկայները ալ կոմնին հետ հոն ներկայանան. ասիկայ հաճեցընելը դժուար էր։ Ֆիլիպային եւ տղուն՝ որուն մօտ օրերը գերութենէն դառնալուն յոյս կար, կոմնին քովէն երթալու հրաման առնելը աւելի դժուար էր. բայց Թագուհին ասոնց երկուքին ալ կատարմանը ձեռքէն եկածին չափ աշխատելու խոսք տուաւ։

ԳԼՈՒԽ ԽԴ.

Ընտչխարհիկ անուխտակատութիւն։

ՍԱՒԼ՝ երբ թագաւորին քովէն ետուն դարձաւ՝ այն տեղ վէկը գտաւ որ իրեն անծանօթ չէր։ Ու երբ ընթերցողները կը յիշեն որ կոմսը դեսպանութեան երթալու ժամանակը սազակներ դիմացին կառքին վրայ. վէկերնին բռնուեցաւ եւ ճանչցուեցաւ՝ որ տը Լօզանին կնոջը սպասաւորն էր եւ այն ժամանակէն ետքը անոնց տունէն զատուած եւ բոլոր սրտիւ կոմսին յարած էր, բայց անոր տանը բասասաւորներուն կարգը մտած չէր։ Ինչպէս կոմսին դէմ տը Լօզանին ըրած դաւաճանութիւնը լսեցուց եկեր էր Ինկլիային սիրտ տալու որ չվախնայ. ժամանակն է՝ կըսէր, որ տը Լօզանին՝ կոմսին հետ ունեցած թշնամութեան պատճառը եւ ինծի տուակ տալով եւ աւելի տալ խոստանալով անիկայ մեռցընելու խրկելնին թագաւորին մի ըսար միջէ պատմեմ. ինչ որ ինծի կըլնայ պատահիլ նէ անձըս կառնեմ. միայն թէ ազնիւ կոմսը ազատի եւ տը Լօզանը չարը խայտառակի։ Ինկլիա ասոր հաճութիւն տալը կախ թողուց. մինչեւ որ կոմսը տեսնէ եւ բանը անոր իմացընէ։

Յովհաննէսին ըրած խոստումնքը՝ Յակոբին յոյսը կտրել տալու չափ երկարեցաւ ալ՝ վերջապէս Յակոբին կոմսին հետ տեսնուելը երթալու հրամանն եղաւ։ Նոյն հետայն ասիկայ եկաւ Վէնսան բերդը գնաց. որ մշտնջենաւոր քանտարկութեան դատապարտեալներուն յատկացած էր. տէրութեան կարգաց դէմ յանցանք գործողները հոն կը դրուէին. եւ Վալմոնի կոմսն ալ հոն էր։ Կոմսը տեսաւ. եւ ցաւակցութեան խօսքերէն ետքը տը Վօլանին երբեմն ծառայութիւն ընող եւ անոր հրամանաւը աւազակութիւն եւ սպանութիւն գործելու եղող մարդէն ստացած տեղեկութիւնները պատմեց՝ որոց ինքը Յակիա մինչեւ այն օրը տեղեակ չէր. եւ ըսաւ. հիմայ առիթ ունիմ ձեռքերնիս՝ իր չարութիւնը եր գլուխը դարձընելու. թէպէտ տուր որ այն մարդը երթայ ուզածը ընէ։ Կոմսը ըսաւ. այդ առիթ ըսածդ աղէկ բան մը չէ. կ՚երթէ յայիշտակուեր ես. քեզի աղէկ երեւցեր է. բայց քրիստոնէութիւնը ատոր չհաճիր։ Եւ ասկէց գատ, հիմայ մեզի պէտք եղածը՝ իմ անմեղութիւնս յայտնելն է. եւ տը Վօլան դէրպակոմսը յանցանքի տէր եղած ըլլայ նէ ես արդարացած չեմ ըլլար. ասիկայ լոկ վրէժ առնել մըն է. եւ վրէժխնդրութեան ոգին քրիստոնէի չվայլեր։ Յակիա ատոր հաւանեցաւ. բայց ըսաւ. ըսածս չէ թէ վրէժխնդրութեան համար է, այլ որովհետեւ թագաւորը տը Վօլանին խօսքովը քեզ վերցընել

տուեր է, եւ անոր բանտարկութիւնովն է որ քնչ յանցանքի տէր կը կարծէ, մէկ մը այս երանաւոյ անոր ոչին ճանչնայ նէ անկէց եաք. քը քու անմեղութիւնդ հաստատելը դիւրին կըլլայ։ Կոմսը լսած. ամենեւին հրաման չուենիմ որ այդպէս բան մը ընես։ Ֆիլիպան կոմսը ազատելու ուրիշ միջոցներ առաջարկեց. սակայն կոմսը անոր խրատ տուաւ եւ յորդորեց որ այնպէս բանեցուի վրայ չնաւ չխորհի. եւ քինչ որ խորհած էր նէ ամէնուն ալ կամ ինքնին անպատճառ ըլլալը, կամ երեսնց պատուոյն չիյնալը հասկըցուց եւ համոզեց։

ԳԼՈՒԽ ԽԵ.

Դատաստանն եւ արգար հատուցումը։

Ընդհանուր հանգիստ տիրելէն վերջը Վալմոն կոմսին դատաստանը տեսնելու հրաման հանեց թագաւորը. եւ որովհետեւ տեսնելու դատը ծանր եւ դատաստանի տակ ինկածը մեծ մարդ էր, յատուկ մարդիկ դատաւոր ընտրելով մասնաժողով մը կազմեց։ Ընդհանուր կոմսին կատակարութիւնն ըրած գաւառէն ատ թագաւորն ուղղուած պիրտագիր մը եկաւ. բնակիչները գաւառին մայրաքաղաքին երեւելիներն

էին . որոնք կրկոդները յատուկ կանդրած էին որ իրենք անձամբ թագաւորին ներկայանան եւ գիրերնին անոր ձեռքը տան . բերնով խօսելու խօսքեր ալ թելադրած էին : Կոմսին տղուն դաստիարակը տը Վ՚երմիւր՝ որ իմաստուն մարդ մըն էր՝ իր վէրքերէն ապէկնալով՝ եւ կոմսին տղան ալ ով ըլլալը ճանչցընելով եւ գերութենէ ազատելով կոմսին կուռակալութեան մայրաքաղաքը դարձեր էր , բայց կոմը հոն չէր գտած . եւ յանկարծ վերցուելն իմանալով իր խոհեմութեամբը կըռահեր էր որ տը Վ՚օզան դերակոմսին դաւաճանութիւնը կայ բանին մէջ . ուստի քիչ օրուան մէջ՝ եւ գաղտնի կերպ մը բռնելով որ տը Վ՚օզանին հետ թղթակցութիւն ընող բարեկամները բան մը չիմանան եւ պատրաստ չիմացընեն , կոմսին ապէկ կառավարութեանը վկայականը շինեց . ստորագրել տուաւ . պատգամաւորներն ալ ինքն ընտրեց . հրահանգը ինքը տուաւ եւ փարիզ խրկելէն ետքը ինքն ալ երկար ժամանակ չուշացաւ . Վ՚ալմոնի կոմսին տըղուն հետ հասաւ . եւ երիտասարդին գործը իր ծնողացը մեծ մխիթարութիւն եւ ուրախութիւն եղաւ :

Պ.աղաքացիներուն բերած տեղեկագրին միտքը այս էր : Կոմսին յանկարծ փոխուիլը բոլոր երկրացիներուն մեծ ցաւ եղած էր . աւելի ցաւ տուեր էր իրենց՝ Վ՚էնսանի բերդը բանտարկուելուն լուրը . եւ ասով հասկընալով թէ ան որ վերայ էրէական յանցանքի ամբաստանու-

Թուն կայ , հարկ սեպեցին պաշտպանութիւն
ընել իրենց կուսակալին . որուն երախտիքը եւ
բարերարութիւնը վայելած էին : Քաղաքին չէ
թէ կուսակալ՝ այլ յարենեաց հայր էր . քա-
ղաքացիներուն եւ գեղացիներուն վիճակը ա-
ղէկցուց՝ որքան որ կըրնար ընել . քաղաքն ալ
ամրացուց . եւ անոր խոհական նախատես-
թեանը եւ զգուշութեանը արդիւնքն էր որ
քաղաքը թըշնամիներուն ամէն յարձակմանը
դիմացաւ եւ ձեռք չիյնալով ազատեցաւ : Յար-
ձակում եղած կողմերուն վրայ մասնաւո-
րապէս ալ կըզուշակէին որ ներսէն մատնիչներ՝ եւ
թշնամին յարձակմանը դիւրամատոյց տեղերը
ցուցընող եղած պիտի ըլլար . որպէս զի քաղա-
քը գիւրաւ անոնց ձեռքը անցնի , եւ կուսակալ
կոմսին վրայ ամբաստանութիւն ալ ածելըննեն,
որպէս թէ քաղաքը ինք մատնեց թըշնամիին ,
եւ ասկէց կըրնային ալ հաւատացընել . որով-
հետեւ այս թշնամիին երկիրը նոյն կոմսը դես-
պանութեամբ գացած ըլլալով անոր հետ մը-
տերմիմ բարեկամ էր : Այսու ամենայնիւ կոմ-
սին ըրած ամրութիւններէն եւ պատրաստ-
անէն պէտք եղած տեղերը պաշտպանելը՝ որուն
տեղեակ չէին մատնիչները , քաղաքը ամէն վը-
նասներէ ազատեց . ամէնն ալ Թադէոսին կե-
նաց եւ յաջողութեանը համար բարեմաղթու-
եւ ազօթող եղան , որ այնպէս կուսակալ մը
ունենալը շատ քրիստոնեաներ էր իրենց : Եւ տեղեկա-
մեզ պէտք կըհանդիսին որ օրինաց համեմատ

կոմսին գաւառատունը տեսնել ընդունելը. պետութեան պիտանի աշխատութ եւ տարի կուտակել մը, ինչպէս է Վալմոնի կոմսը, անոր ազնիւ թշնամիներուն ատելութեանը եւ ընշամութեանը զոհ չըլլալ.

ՏԸ Վ՚ԷրՀիւր՝ փարիզ չդարձած ուրիշ քանի մըն ալ ըրած էր, որ կոմսին հաճար եղած ամբաստանութիւնները ջրելու եւ ամբաստանողը խայտառակելու մեծապէս օգնեց: Կոմսին ընշամին ուխ ըլլալուն, եւ վրայօքը եղած ամբաստանութիւններուն ինչ ըլլալուն մեծ ջանքով եւ աշխատութեամբ ետնէն ըլլալով հասկըցաւ: Կոմսը մէկ դիւանադպիր մը ունէր. որ հաշտատութեան յանդգնութիւ բանտը գրուած ըլլալով՝ պատերազմին առնը բանտէն ազատուելուն պէս շիտակ ընշամիին բանակը կերթայ ապահովութի քով կըմտնէ. եւ նր վրէժը կոմսէն առնելու հաճար՝ անոր կուսակալութեանը երկիրը մտնելու դիւրին ճամբայ ցուցընող հայրենասաց մատնիչը այն է եղեր: եւ ընծաներուն ալ՝ տը Վ՚օրան դերակումին կամակից ըլլալը ապէկ իմացաւ: Կոմսը այսպէս ընծաներով քաղաքը ներուելուն եւ Վ՚էնաանի բերդը բանտ խրկուելու լուրին հետ մէկ տեղ կոմսին իր կուսակալութեան երկիրները ծաղկեցնելու եւ ընշամիին պաշտպանելու հաճար ըրածներն ալ հասարակաց մէջ կըպատմուէին.

Տը Վ՚էրվիւր՝ Վալմոնի կոմսը ազատելու հաճար փարիզ երթալէն առաջ իր հանճարող

Նախատեսութեամբը ճանապարհորդութիւն մը
ըրաւ կոմսին դեսպանութեամբ գացած թագա-
ւորին քով, կոմսին համար եղած դարաններուն
վրայ աւելի տեղեկութիւն առնելու. վասն զի
այս թագաւորիս կոմսին գրած նամակներէն կե-
րեւէր որ հինգաւոր տեղեկութիւններ պակաս
չեն անոր քով: Թագաւորը ատոր շատ աղէկ
ընդունելութիւն ցուցուց. եւ ասկէց սովրե-
լով որ իր սպարապետին քով մէկը կայ կոմսէն
փախստական, որ առաջ անոր դիւանադպիրն է
եղեր, գիր գրեց եւ այն մարդը ուզեց որ ըզ-
գուշաւոր պահպանութեամբ իրեն խրկուի, եւ
չըլլայ որ փախչի: Կը գրէր որ՝ այդ մարդը այն-
պէս հաւատացուցեր է, որպէս թէ նոյն իսկ կոմ-
սը գաղտնապէս անոնց իրեն խրկեր էր. բայց
ես Վալմոնի կոմսը գիտեմ կըսէր՝ որ այդպիսի
նենգաւոր գործերէն հեռու է. եւ հիմայ գըր-
պարտութեան մը պոհ եղած է. քեզ ալ գիտեմ
որ ազնիւ բընաւորութեան տէր մարդ ես. եւ
չես ուզեր որ մէկը՝ քու անձնական թշնամիդ
անգամ ըլլայ նէ՝ զրպարտութեանց տակը ձայ-
ուստի հրամանս հասնելուն պէս այն մարդը
քովդ կանչէ. ստատնալիքով վախցընելով՝ կամ
ինչ միջոցով որ քու խոհեմութիւնդ կըթե-
լատրէ նէ՝ հարցուր եւ սովրէ անկէց թէ ինչ-
քը ոմն խրկեր է քովդ, եւ ինչ բանի համար
եկեր է. թէ որ փարիզէն դրով այդպէս հըրա-
ման մը առեր է նէ՝ գիրը ձեռքէն առ. ամէն
քաղաքներն ալ գըրէ այս առթիւ զգուշացընել ան-

գին, եւ այս գրքոյն հետ պինքն ալ ինձէ խըր-
կը, որ իր Թագաւորին խըրկեմ: Պարապետը
մարդը կանչեց. սովրեցաւ որ տը Վ՚օզանը ի-
րեն գիր գրեր է որ այն բաները ընէ. գայ իր
քովը եւ Վ՚ալմոնի կռմնը խրկեց ըսելով խա-
բէ: Տը Վ՚օզանին գիրն առաւ. ըսածները գը-
րել եւ իրեն առորագրել տուաւ. ինքը սպարա-
պետն ալ տեղեկագիր մը գրեց, եւ դիւանա-
պարին հետ ուղկ տեղ խրկեց Թագաւորին աղա-
չելով որ իրեն ալ պարապ գտնուելուն եւ առ-
ջի բերանը այս քննութիւնները չընելով պար-
գութեամբ խաբուելուն ներէ: Թագաւորը այս
գրութիւններուս հետ ուղկ տեղ իրեն առ Վ՚ալ-
մոնի կռմնը հրաւէր գրած Թուղթին օրինակը
եւ կռմնին ալ գրած պատասխանը նոր դեսպա-
նով մը փարիզ խրկեց պատուիրելով որ Թագա-
ւորէն առանձին ունկնդրութիւն խնդրէ, եւ
այն գրերը անոր հաղորդէ:

Ինչեւ որ այս դեսպանը փարիզ եկաւ նէ
տը Վ՚էրճիւր արդէն հոն հասած էր: Դեսպա-
նը Թագաւորէն ուղկ գաղտնի ունկնդրութիւն
մը ուզեց. եւ այն տեսութեան ատենը ատե-
նաղպրին իր բերնովը խոստովանած եւ իր ձեռ-
քովը առորագրած Թուղթը եւ միւս Թուղթերը
անոր առաջը դրաւ, եւ այսպէս անժխտելի ա-
պացոյցներով հասկըցուց Վ՚ալմոնի կռմնին ան-
կեղծ հաւատարմութիւնը եւ տը Վ՚օզանին դի-
ւանական խարդախութիւնները: Թագաւորը որ
ընաւ բանի մը տեղեակ չէր՝ ապշած սասանած

քիչ մը ժամանակ լուռ կեցաւ։ Ապա՝ ան, ինչ որ երկար տարի անցյոյս սենեակ մը ծծելէն ետքը ելեկէն՝ ի մէկ բոյս տանէ նէ աչքերը ապուշ եւ անդէմ կընան, բան մը չկրնար նշմարել Նոքը քաւ. չգիտէ որ տարի մինչ անցող թագաւորն ալ այդպէս չար եւ անդգամ մարդոց կը խաբուի, եւ ձեռքերնին խաղալիք եւ կերբերնին յափեցընելու գործիք կըլլայ։

Ցը վ՚երջիւր դեսպանին թագաւորին քով եկած օրը ինքն ալ պալատը եկեր էր, եւ անհամբերութեամբ կըսպասէր բանին ելքը իմանալու։ Թագաւորն ասիկայ եւս ալ՝ օձանը կանչել տուաւ։ Ցը վ՚երջիւր ներս մըտնելուն պէս թագաւորն ըսաւ. եկիր, եւ տեսար եա ալ արգարութեամբ գատաստան ընել եւ աղէկն ու գէշը իրարմէ որոշել գիտեմ։ Այն միջոցին ալ՝ օձան ալ ներս մտաւ համարձակ եւ վատահ գէմքով, ինչպէս որ ամէն ժամանակ սովորութիւնն էր։ Թագաւորը կրակ կըսպասէ՝ ալ՝ օձանին առաջը նետուց ձեռքի թուղթը, որ բոլոր պալատականին իր թագաւորին խրկած տեղեկագրին օրինակն էր. ան կարդաց ըսաւ։ Ցը օձան երկու տող մը կարդաց՝ գոյնը նետուց. մէկ երկու տող ալ կարդաց՝ ձեռքերը գողդողալ կըսկսան. քիչ մըն ալ վար ինջաւ, թուղթը ձեռքին մէջ անանկ ծանր եկաւ որ չկրցաւ բռնել. ձեռքէն վար ինկաւ։ Բոլոր անձամբ կըգողար թշուառականը. անձին պաշտպանութեան համար քան պիտի խօսէր՝ խօսք չէր կրնար

դանել . գտածն ալ՝ պըղունքները դողալէն կըտոր ըլլուծ կելլէր բերնէն՝ որ բընաւ բան մըն ալ չէր հասկըցուեր : Վ՚երջապէս թագաւորին ոտքն ինկաւ : Թագաւորը ոտքովը զարնելով՝ կայնէ ու մնիկ ըրէ ըսաւ : Գնա՝ իմ պետութեանս հատատարիմ ծառայ Վ՚ալմանիկոմին հետ ամէն ականջըս քու քաղքիւննեռովդ այնքան լեցուցիր՝ որ յանցանքները աւելնայն կերպով սաստկութեամբ վրան դատաստան ընելն անգամ աւելորդ սեպել տուիր ինծի . ու առանց դատաստանի՝ քրէական յանցաւորի մը պէս մշանջենաւոր բանտարկութեան դատապարտել տուիր : Ընդհակառակն իմ գրութեանս հակառակը ըլլալը լաւ աշխատիմ առաջ ցուցընելու համար՝ քեզի այս շնորհը կընեմ որ օրինաւոր կերպով դատաստանդ տեսնուի . թէպէտ այսքան հատատիքներէն ետքը դատաստան ալ պէտք չէ . այն դատաստանին վճռած դատապարտութիւնը կրես : Այս ըսելէն ետքը ոտքը Վ՚էրմիւրին դարձաւ ու ըսաւ . գնա կոմսուհին հետդ տար . Վ՚էնատն գնա , կոմսը բանտէն հանեցէք ու շիտակ ինծի բերէք . անոր հատատարմութիւնը ճանչնալէն ետքը քովէս գառնան՝ տէրութեանս դէմ ամէնէն մեծ յանցաւորը ես եղած կըլլամ : Ու հրամայեց որ Վ՚ալմանիկ կոմսին հրամանատարն ալ գըրկեն ու իրեն բերեն որ կինքէ :

Ո՞րովարտակը գրուեցաւ . որ Վ՚էրմիւր՝ Վ՚ալմանիկ կոմսուհին հետն առաւ հրովարտակը

բանդապետին ցուցուց եւ ներս մտաւ. եւ որպէս զի կոմսը յանկարծակի ազատութեան լուրն առնելով ուրախութենէն բան մը չըլլայ՝ կոմսուհին բանտապետին սենեակը թողուց, եւ ինք միանակ մտաւ կոմսին քով։ Այդ կոմսը քիչ մը առաջ բանտապետէն իմացեր էր որ տը Լօզանին հետ ալիտ փոխեն բնակութիւննին. եւ իր այն առենուան բնակած տեղը տը Լօզանը ալիտ բնակէր. ուստի տը Վէրժիւրին տուած աւետիսն ալ կատարեալ հանդարտութեամբ մտիկ ըրաւ. եւ երբ տը Վէրժիւր իմացաւ որ վախնալու բան մը չկայ՝ կոմսուհին ալ ներս կանչեց։ Կոմսը իր ազատութեանը համար նախ Աստուծոյ գոհութիւն մատուցանելէն ետքը տը Վէրժիւրէն ալ շնորհակալ եղաւ. հետերնին մէկ տեղ դնաց թագաւորին ներկայացան, որ կոմսին այդպէս բաներ ընելուն վրայ թողութիւն խնդրեց. եւ մեծ պատուով քովը առաւ։

Կոմսէն իմանալով որ հայրը տակաւին կենդանի է յաւուկ հրաւէրակ խրկեց փարիզ բերել տուաւ. տղան ալ տը Վէյմիւր ազնուականին պարկեշտասուն Ռոսէնախա աղջկանը հետ նշանեց. եւ քանի մի օրէն ետքը՝ հարսանիքին ծախքն ալ ինքն ընելով վստաւոր հարսանիք մը ըրաւ։

Տը Լօզանին դատաստանը ամէն ճշդութեամբ կը տեսնուէր. եւ այն միջոցին՝ կոմսին դեսպանութեան գացած տեղը վրայ յարձակող աւազակներուն գաղտնիքն ալ իմացուեցաւ,

որը աղջկանը ժառանգութեան երկիրը գրաւելով նոյն աղջկան կուսական պարկեշտութիւնը աւրելն ալ իմացուեցաւ։ Եւ որ ուրիշ ժամանակ ըլլար նէ՝ մահապարտութեան վճիռ կընդունէր. Նայց այն տեղը գատաւորները մըշտընջենաւոր բանտարկութեան վճիռ տալով հաստատելու համար թագաւորին խրկեցին։ Թագաւորը վճիռը հաստատեց եւ կատարել տուաւ. Հրաման ընելով որ կինն ալ նոյն բանտը բանտակից ըլլայ. որովհետեւ ըրած գէշութիւններուն ալ խորհրդակից էր. եւ որովհետեւ դերակատը զաւակ չունէր, մօտաւոր ազգական չունէր իրեն ժառանգ ըլլալու, եւ երկրայրն ալ մեռած էր, թագաւորը ասոր պատճառը ամէն կահկարասիքովը Վալմանի կոմսին տղուն տուաւ՝ եւ դերակատութեան ալ պատիւ տուաւ անոր. Իսկ այն գետինը՝ որուն կինց էր վերյիշեալ որը աղջկանը ժառանգութիւնը, այն աղջկանը տուաւ։ Անցած բոլոր ինչքն ալ Վալմանի կոմսին յանձնեց որուզածին պէս տնօրինէ։ Կոմսը այս ինչքերուն եւ ստացուածքներուն տիրելով երախտապիտութեան պարտք վճարեց. Որ Օզանին երբեմն սպասաւորը հօրը հետ մէկ տեղ իր քովն առաւ. եւ կալուածներուն մէկը անոնց յանձնեց։

Ետ Օզանին բանտարկութեան յաջորդ օրը առտուանց՝ բանտապետը նախաճաշիկ տարաւ. եւ սոսկմամբ տեսաւ որ տը Օզան՝ գըլուխը ջարդ ու բուրդ եղած՝ բանտին պատին

տաւջը ինկած մեռած էր. կինն ալ մեռա կտրվը հոգեպատառ ինկած եւ բերանը փրփրած, դէմքը կապկապատ կըտրած անանկ մեռած էր. եւ քովէն ալ թուղթի մը մէջ քիչ մը ալիւր ծրարած ձգած էր։ Ցը Ի՞զան յայտնապէս յուսահատութենէն կամ քաղցէն կորընցընելով գլուխը բանտին պատին զարկեր անանկ մեռեր էր. կինն ալ ինք զինքը թունաւորեր էր. վասն զի նոր ունեցած ծայրագոյն ամբարտաւանութեամբը ամենեւին չէր կրնար այն ստոխման նուաստութեան հաւմբերել։ Թագաւորին խնացուցին. որ մարդ խրկեց ատոնց մեռնելուն պարագաները քննել տալէն ետքը իմանալով որ անձնասպանութեամբ մեռեր են՝ բրիստոնէից գերեզմանէն դուրս անարգ տեղ մը թաղելու*, եւ գերեզմաններին առանց տապանագրի եւ մահարձանի անալիշատակ ձգելու հրաման ըրաւ։

Ստուծոյ արդարութիւնը ուշ թէ կանուխ միշտ մարդուս կը հասնի. եւ ւրքան ուշանայ նէ այնքան ծանր կըլլայ։ անհաւատ մարդիկը թէ բանտի մէջ մեռնին՝ թէ կայսերական գահու վրայ, միշտ յուսահատութիւն մը կըտիրէ վրանին, եւ չարաչար կը մեռնին. Ստուածային յատուկ մէկ ոգորմութիւնն է որ ոմանց

* Հին ժամանակէ՛ւ վեր քրիստոնեայ ազգաց մէջ եկեղեցական եւ քաղաքական օրինք կայ՝ որ մէկ մարդ մը լինչ եւ ևցէ պատճառով ինքզինքը մեռցընէ նէ՝ քրիստոնէական թաղում չէնը ըներ. քրիստոնէից գերեզմանն ալ չէն թաղեր։

վրայ տեսնուած է. որ մեռնելու ատեննին դարձի կուգան եւ քրիստոնէաբար կը մեռնին։ Այսպէս շատ պատահած է որ մեծ ղջման գալու յուսով անհաւատութեան մէջ չդեգերին. արտաքոյ կարգի եղած շնորհին յուսալը յիմարութիւն է։ Ինկեղեցւոյ տուրբ հայրերուն մէկը ըսած է. որ յուսով մեղանչէն անոյա կորնչի։ Անձերնին թող բանան անհաւատութիւնը ժամանակիս լուսաւորութիւն կարծող երիտասարդները. երբ յաւիտենականութեան դուռը հասնին՝ այս լուսաւորութիւն կարծածնուն սոսկալի խաւար ըլլալը կիմանան. բայց իմանալու ժամանակն ալ անցած կըլլայ։

ՎԵՐՋ

